

To
My Revered Teacher
Professor Dr P. L. Valdyā
Director
Mithila Institute
DARBHANGA

CONTENTS

	PAGES
Preface	5
Introduction	8-22
1 Critical Apparatus	8
2 Constitution and Presentation of the Text	11
3 Ghanasyama the Author	12
4 His Ānandasundarī	15
5 Bhattanātha's Commentary	21
Ānandasundarī Prakrit Text	1-55
Sanskrit Commentary	57-88
Notes	89-93
Index of Verses	99-100
Additions and Corrections	101-102

PREFACE

While working as the Springer Research Scholar of the University of Bombay, during 1940-1943, I could bring to light a number of Prakrit works from South India. Poems and plays like the *Kamsaraho*, *Usāniruddham* and *Camda'ehā* were fully edited by me with critical Introductions and on other works like the *Siricimdhā* *avvam* *Soricarittam* etc. I wrote critical papers giving extracts from them. The results of my study, which shed abundant light on the evolution of Prakrits and on the last phases of Prakrit literature, were received by scholars with great appreciation.

In my Introduction to the *Camdalehā* I presented a critical study of a number of Prakrit plays or Sattakas which opened for study almost a new tract of literature. It is in continuation of these studies that I decided to edit the *Anandasmṛiti* with its Sanskrit Vyākhyā from the limited Ms. material that was accessible to me. The path for the first editor of any Prakrit work is extraordinarily thorny but some day some one or the other has to tread it. If I have dared to do this on many occasions I must confess that I have done so with utmost modesty and with a sense of duty which one owes to this neglected branch of Indian learning. Though there is margin for differences of opinion and scope for improvement I can assure the scholars that in bringing out these editions I am guided by the best critical standards and editorial discipline.

Ghaṇaśyama is a gifted author, and his attempt to introduce Deśī or Marathī words and expressions in Prakrit is just a continuation of the age long impact of the popular idiom on the literary style to which preachers, princes and even pandits had to yield, throughout the literary history of

India, if they really wanted themselves to be understood by the society at large. The brief Introduction is a modest attempt to study some of the aspects of the author and his Sattaka. The Notes record some of the striking points and a few problems which the editor had to face. They are not intended for explanation which purpose is greatly served by the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha.

In the pattern of Ethical Socialism towards which we are fast moving, our National Language is going to play a fundamentally vital rôle, and the success of Hindi depends on how it is plied with facility and ease for the common man without undermining its heritage and dignity. It is very lately that is being realised what an important part the Prākṛits (including Apabhramśa) have played in the evolution of Hindi. But it is still a pathetic story that, along with Sanskrit, Prākṛit and Pāli are not being studied with due adequacy and urgency which they demand. What Sylvain Levi complained, decades back, against a premier Indian University which made no provision for Pāli and Prākṛit studies, is more true today in the case of most of our Universities. Some of us may not like it, but it is a fact that Hindi will grow on exclusive lines to the extent to which we ignore its immediate predecessors, viz. Prākṛits and Apabhramśa, in our efforts to evolve and enrich it as our National Language.

It is with great pleasure that I record my thanks to my scholar-friends like Dr. V Raghavan, University of Madras, Madras, Shri K. G. Dixit, B. A., B. T., Sangli, Shri R. P. Nīpanikar M. A., Kolhapur, who helped me in various ways while I worked on this Sattaka.

I have taken the liberty of dedicating this work to my revered Professor, Dr. P. L. Vaidya, as an humble token of the unredeemable debt of gratitude which I owe to him as his pupil: words cannot adequately express what he has bestowed on me by way of instruction and encouragement.

I am highly obliged to Shri Sundarlalji of the Motilal Banarasidass Firm. He suffered terrible loss when his Firm in Lahore was consigned to flames by the communal frenzy at the

time of the partition of India, and he left his burning house, as he wrote to me, only with clothes on his person. Despite this calamity, he sincerely carried out what was a casual promise and thus enabled me to present this Saṅgāḥa to the world of scholars.

The editor and publishers acknowledge their indebtedness to the University of Bombay for the grant in aid received by them from the University towards the cost of the publication of this work.

Karmāṇyaśādhikāraḥ te

Rajaram College

A N Upadhye

KOLHAPUR

1-1955

INTRODUCTION

1. Critical Apparatus

This edition of the *Anandasundarī* is based on the following two Mss.:

P: This Ms. belongs to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, and is numbered 432 of 1899-1915. It is written on indigenous Indian paper in black ink. It measures about 8 by 5 inches. The age is not mentioned. It may be about one hundred years old. It is well preserved on the whole, though some pages show patches of moisture. It contains the Prākṛit text of the Sattaka in 16 folios (or eight double sheets) and also the Sanskrit commentary of Bhattanātha in 24 folios (or twelve double sheets). Each page has 15 to 18 lines, and each line 35 to 40 letters. The script is Devanāgarī. The text is better presented with marginal lines and uniform handwriting. The commentary portion is not so neatly copied. Its handwriting too is not uniform and shows more than one hand. The first page contains the title thus within a line-decoration:

॥ आनंदसुदरीसंज्ञं सट्टकं प्रारम्भ्यते ॥

On the next page the text begins with

॥ श्रीगणपतये नमः ॥ अन्तार्यं etc.

and ends with.

॥ संपूर्णमिदमानंदसुंदरीनामकं सट्टकं ॥ श्रीरस्तु ॥ etc.

The Sanskrit commentary begins with

श्रीगणपतये नमः ॥ अविघ्नमस्तु ॥ इष्टसिद्धिरस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ etc.
and ends thus:

॥ इति पदवाक्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायमहर्षिनायविरचितायां आनंदसुदरी-
नामसट्टकव्याख्यायां चतुर्थं यवनिकान्तरं ॥ संपूर्णमिदं व्याख्यानं ॥

Throughout the Ms, the only sign of punctuation that is used is the *danda*, single or double. The names of characters and stage-directions are represented by their initial consonants, for instance, *vi*=*vidūṣakah*, *prati*=*pratihārī*, *sva*=*svagatam*, *a*=

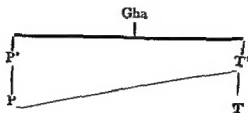
āmagatam, and so on. At times even stage-directions look like conversation passages. Very often the numerical symbol 2 is used to indicate that the previous word is to be repeated. The shape of letters and style of writing are quite normal, though now and then *ra* and *kha* are confused. Throughout the Ms., both in Prākṛit and Sanskrit, *anusvāra* is used (*aṅga*, *paṇḍu*) and not *parasavarna* (*aṅga*, *paṇḍu*) in the conjunct groups. Very often *ḷ* is written for *l*, and *vu* is often represented by *u* in Prākṛit. As is the case with certain Dravidian scripts when employed for writing Prākṛit, a dot (in Kannada, a fat zero, called *nōlli*) in between two letters is used here to indicate that the following letter is to be doubled. This mode of writing shows in Prākṛit doubling of even aspirated consonants. Sometimes even vowels *a* and *u* are doubled in this way: *a a* really speaking stands for *ayya*. Now and then *mha* and *hma* are confused. In some places yellow paste is used to cover unwanted letters; in many places letters and words are scored off or omitted by putting a series of dots on them; and at times necessary substitutes or additions are shown on the margin with some indication or the other.

T: This stands for a modern transcript (in 64 pages) on blue ledger paper (one-fourth foolscap sheets) of a Ms. numbered 683/4681, belonging to the Tanjore Maharaja Sarfoji's Saraswati Mahal Library, Tanjore. Though it opens with the title,

॥ आनन्दसुन्दरीनामधेयं सट्टकं ॥ इदं ॥

a good bit of its opening portion is lost, and it begins with *ε dhīe Hemavadi tti* etc. in the speech of Vidūṣaka after the 22nd verse in the First Scene (p. 11 of this edition). I got this transcript prepared in 1944, and have now presented it to the Rajaram College Library, Kolhapur, where its Regd. No is 43714 (035 006). It contains only the Prākṛit text and is not accompanied by any *chāya* or Sanskrit commentary. The transcript contains many errors; and by itself it cannot present a readable text, much less a correct one: *dandas* are irregularly placed; words are wrongly spaced; the copyist neither knows Prākṛit nor is he a mechanical transcriber; and there are gaps here and there. Only *dandas*, single or double, are used for punctuation.

actual readings in T now; and further the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanātha, though it accompanies the Ms. P, its readings are more allied to those in T. There is no doubt that P is corrected with the help of a Ms. which must have been a predecessor (say T') of T. The relation of these can be shown thus :

Ghanasyama himself wrote first P', a predecessor of P, and after some time he presented a revised text indicated by T'. Somebody with the help of T' corrected here and there the text of P', and the resulting text is now preserved in P. And T' is further copied and represented now by T.

2. Constitution and Presentation of the Text

The Prākṛit text, presented here, is primarily based on the one preserved in P. Its collation with that in T is quite careful and sufficiently thorough; and thereby all the scribal errors got automatically eliminated. Readings of *l*, peculiar to P alone, are not noted : as a rule, *l* is used instead. The readings like *a. a* and of double *kkh* etc. are not noted, but they are written as *ayya*, *kkh* etc. according to recognised conventions. The *ya-fruti* is not used, because P does not give it; and what is given by T is a highly exaggerated practice. Some readings of *ya-fruti* are, however, noted by way of illustration. Both these Mss. are in Devanāgarī script, and they almost uniformly read *kim vi*, i. e., they use *vi* after an *anusvāra*. This point I have discussed in details on an earlier occasion (*Candalekhā*, Bombay 1945, Intro., pp. 8 ff.), but some leading scholars do not approve of it (see Dr. P. L. Vaidya's remarks in his Intro. to Trivikrama's Prākṛit Grammar, Sholapur 1954, pp. xv ff.). In continuation of what I have already said, I would add only this much. These authors from the South had a limited

grammatical standard before them; and having had no contact with the living tradition of Prākṛit as current in the North, they never hesitated to use *kīm* or, though *kīm* *pi* is linguistically more sound. That such usages were developed in the South is confirmed by another piece of evidence. I have with me an advance copy in print (without any face-page etc.) of *Rāma-stotra* by a modern poet from the South, Bhāradvāja Rājagopāla kavi, in 35 Prākṛit verses with Sanskrit *chāṣā*. He uses not only *vi* after an *anuvāra* (*maham vi ahulam* verse 26) but also *a* (equal to *ca*) after an *anuvāra* (*niseviam a*, verse 6; *samdhāriam a* verse 7). Most of the additional passages in T are put in the foot-notes along with other readings, with very minor corrections. Too much liberty is not taken with these readings. In the longer passages of T, which have no counterparts in P or the printed text, some regularisation is adopted by eliminating *ja-kruti* etc. In the constituted text names of characters are added in full, and a dash is added after them. The stage-directions are put in round brackets. A *samdhā* between a Prākṛit and a Sanskrit word is avoided. Now and then commas are used in the text for facility of understanding.

As to the presentation of the Sanskrit commentary of Bhaṭṭanārtha, what is given here is based on Ms P only. Most of the scribal errors are corrected, and thus an attempt is made to present a readable text. Double *dāndas* are used to mark the end of a speech. Quotations are put in inverted commas. Throughout in the Sanskrit passages *para savarna* is used. As in the Ms. *Samdhā* is not rigorously enforced, and no *Samdhā* is allowed between a Sanskrit and a Prākṛit word. In many places the commentary presumes a text which has different readings and some additional passages, in most cases agreeing with those of T; and it stands as it is. An intelligent reader can easily verify it by looking into the readings of T. Some striking cases are discussed in the Notes. Here and there some commas are used for a better understanding. The running matter of the commentary is cut into convenient paragraphs corresponding to the pages of the Prākṛit text for referential purpose.

3. Ghaṇaśyāma: the Author

The poet Ghaṇaśyāma, who calls himself *mahārāṣṭra-cūḍāmani* and who possessed epithets like *Kaṇṭhīrava*, was the

Ghanasfāma was offensively self-conceited, and he paraded his learning in various quarters. He looked down upon earlier authors, even of established eminence, and he expressed poor opinions about their literary achievements. He treats with contempt even those authors on whose works he is writing commentaries. He ridicules Kalidasa, Bhavabhūti, Kṛṣṇamiśra etc., because they had few works to their credit. He went to the extent of believing that it is he that made their works immortal by writing commentaries on them. 'It was his arrogant claim that he was making poor texts rich by his condescension to comment on them.' Among the commentators he had some regard only for Appayya Dikṣita and Mallinatha. All others were considered worthless by him.

It is Ghanasfāma's vanity and extreme self-conceit that must have made him unpopular among his learned contemporaries. The death of his great patron Tukkoji, therefore, was a great blow to him, though highly optimistic, self-confident and spirited he was. That is why he has expressed himself in this manner on the death of his royal patron.

आयु किं शरदा सहस्रमय किं देवेन बदीयते
तन्नाल जटस्य हन्त गिरिनाकान्त शिव चिन्तय ।

मत्काव्याणुविलक्षणैकविमुखे तुकोनिराणे गतेऽ

प्याश्रयदानमना किमिच्छसि पुनमायं न ज्ञाता तव ॥

Ghanasfāma styles himself *sarva-bhāṣā kavi*, with a mastery over seven or eight languages and scripts. He feels himself quite competent, almost equal, if not superior, to Rājasekhara, in composing a Saṭṭaka which is entirely in Prakrit. His attitude towards Prakrit is well expressed in the conversation between Viḍuṣaka and Sutrādhara. In his opinion, an eminent poet need not be ashamed of composing works in Prakrit. A heretic shuns a sacrifice, a voluptuary, virtues, a blockhead, learning one vainly condemns whatever is impossible for oneself. Those who are skilled in only one language are part-poets, while he who can compose in many languages is a full-blown poet of renown.

V. A. R. Shastri estimates Ghanasfāma in these words. 'It may be said to the credit of our author Ghanasfāma that his poetry is simple, that his knowledge is cyclopaedic and his

vocabulary is vast. He is one of the many later poets in whose hands the old Vaidarbhi style of classical poetry was revived in the South. Though at times given to verbal puns and alliterations, he writes a very clear and pointed language. His independence in thought and in language and his unique position in the royal court of Tanjore as an able poet-minister, made him all-powerful in the temporal world; and for his renunciation of all worldly pleasures, his desire to do public good and his complete reliance upon God—for all these virtues he deserves to be remembered by his posterity for all time to come.¹

According to Prof. Chaudhari's list, Ghanasyāma, besides writing different varieties of dramas like Nāṭaka, Prahasana, Bhāṇa, Dima etc., is said to have composed three Sattakas: 1) *Vaikuntha-carita*, 2) *Ānandasundarī*, and 3) an anonymous one. It has to be seen whether the anonymous play can be the *Navagrahacarita* which, though put by Keith² under Nāṭaka, is described by M. Kṛishnamachariar³ as Sattaka in Prākṛit. It is necessary that Mss. of *Vaikunthacarita* and *Navagrahacarita* should be inspected and seen whether they are really Sattakas.

4 His *Ānandasundarī*

This edition of the *Ānandasundarī* is based on two Mss.⁴ which are fully described above. A third Ms. also is reported to be preserved in the India Office Library, No. 7398. The contents of the play are summarised below.⁵

I. After benedictory verses invoking Viṣṇu-Lakṣmī etc., Sthāpaka or Sūtradhāra and Vidūsaka discuss a letter received from an Association (*samājika-lekha*) for staging an interesting play; and it is decided to enact a Sattaka, the *Ānandasundarī* composed, at the age of 22, by Ghanasyāma (described) who is more competent than Rājasekhara, who has won a title Kanthirava, and who can compose works in various languages.

1. *The Sanskrit Drama* p. 345.

2. *History of Classical Sanskrit Literature*, p. 248.

3. Thanks to the Director, Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay, with whose kind permission (No. 1078 June 1, 1954) portions of my Introduction of the *Candalekhā* are adopted here.

Sūtradhara, who is wishing for a son, suggests the plot by a simile: Śikhandaçandra marries the daughter of Caṇḍavega; he has a son from her; and he becomes a Universal monarch.

The king reflects on his fortune and discloses certain details. The minister Dindiraka has been sent out to subdue Vibhāṇḍaka of Sindhudurga who refused to pay the tribute; and he is expected to come back victorious. The king further hopes that his anxiety for a son would soon disappear: the king of Aṅgas has sent his daughter Ānandasundarī to win his affection; fearing that the queen might know this, Ānandasundarī has been dressed as man, with a name Pingalaka, and given in charge of the chamberlain Mandāraka; and as foretold by an astrologer she might give birth to a son. Bards greet the king with morning prayers by describing the advancing day. Vidūṣaka has offended unwittingly another Brāhmaṇa, Mandūraka; and the king settles this quarrel by giving a present to the latter. The king wishes to see a *nāṣaka* staging how Ānandasundarī was brought etc. composed by Pārājāta Kavi. Pingalaka and Mandāraka are also invited, and a *garbhāṇḍaka* is introduced. It depicts how Ānandasundarī was dressed as man and brought to the harem. As the characters of the spectators are also taking part in the *garbha-nāṣaka*, a good deal of fun is created by Vidūṣaka who often misunderstands the situation. The king broods over Ānandasundarī's beauty while the play is being acted. The time for midday meals is announced, and all get up for bath.

II. The king tells Vidūṣaka that Hemavati divulged their secret to the queen with the result that Mandāraka has been chained; and Ānandasundarī is imprisoned in the ornament box and guarded by fifty maid servants. He reflects over the miserable lot which has befallen that beautiful girl on account of queen's jealousy. Vidūṣaka blesses him with good luck. Then to divert king's mind, there enters the poet Pārājāta, alias Kaṣṭhīraṇa, vaunting his poetic abilities. In a highflown style, full of long compounds, subtle allusions, double entendre and mythological references, he praises the metropolis Śrīkhalāvati, the palace Damaruka and the king Śikhandaçandra of great glory and his virtues. The king is highly pleased and is ready to give any present, even his kingdom, to the poet who declined

the offer by saying that he already possesses the *kaviāmahā-sā-mrāṇya*. To divert himself the king proposes to Vidūṣaka that they should describe the various limbs of the heroine Ānandasundarī; and they do so by singing the lines of a verse alternately. The king is suffering acute pangs of separation which are heightened by midday announcements of bards: he realises that the real remedy now is to win queen's favour.

III. The king is now in a happy mood because he is successful in winning queen's favour. With sly interpellations Vidūṣaka wants to know how this could be achieved. The king narrates the details how he met her in the bed-room, how she was angry with him, how he lay prostrate at her feet like a servant, and how thus finally her heart was won over; and she promised to celebrate his marriage with the heroine Ānandasundarī. The queen enters with the heroine and attendants, the former in her wedding dress: the king must have an issue, so the marriage is approved by all. The queen bestows the heroine on the king and the wedding ceremony is celebrated. The couple is blessed and greeted by all; and Vidūṣaka exchanges a few bitter jokes with maid-servants. The king, heroine, Vidūṣaka etc. come to the Śrūgāravana where the heroine is made acquainted with various trees etc. The evening and rising moon are announced by bards: the king and heroine retire to the bed-chamber.

IV. Vidūṣaka finds the king anxious about heroine's worries whether king's love for her would remain firm, whether she would have a meritorious son, and whether she would deliver happily. The king has assured her duly. Vidūṣaka cuts a few jokes with him, and getting the necessary details from him he concludes that the period of pregnancy is full and that she would certainly deliver a son. The victorious minister Dindīraka arrives. A *garbha-nāṭaka* composed by Pārijāta Kavi is staged. It is shown how Dindīraka leads a fleet, and how the demon Vibhāṇḍaka is overpowered and made to run away by a sudden terrific uproar, and thus the victory was won. The king is highly pleased with this triumph and is almost ready to give his kingdom to the brave minister. Just at that moment the report of birth of the prince is conveyed to the king. By eating a miraculous herb sent by her father Candavega, Ānandasundarī is quite hale and hearty now. The queen enters accompanied by heroine with the child and attendants and congratu-

lates the king on the birth of a prince. The queen names the prince Ānanda-candra and puts him on king's lap. Bards greet the king; and the play ends with a significant Bharata-vākya.

Ghanaśyāma almost vies with Rājasekhara in composing a Sattaka; it must be said to his credit that his is a sufficiently independent plot; and excepting a few echoes of expression, he borrows very little from the *Karpūramāñjarī*. The introduction of two *garbha-nāṭakas* is a speciality of the *Ānandasundarī*, especially because they represent episodes which are a part and parcel of the theme of the play itself. It appears from a casual remark of Viḍūṣaka that Ghanaśyāma believed (p. 44) that a Sattaka without the *garbha-nāṭaka* is positively faulty (*apahāsa-bhājana*). The first *garbha-nāṭaka* (see pp. 6, 10 ff.) presents a scene in which Ānandasundarī is given a male dress with a name Piṅgalaka and sent to the metropolis with her attendants. This gives an opportunity to the king to see her from close vicinity and wax eloquent on her physical beauty, while Viḍūṣaka also adds something of his own with a few jokes here and there. The second one (see pp. 5, 47 ff.) enacts the naval battle scene in which Dindiraka skilfully attacks the fort Sindhu-durga and defeats Vibhāṇḍaka by creating shrill noise and presenting a counter army of Raksasas through mirror reflection whereby the enemy is routed away.

Ghanaśyāma is more a Sanskrit poet; and some of his forms and expressions are so artificial in Prākṛit that at times his verses become intelligible only after they are rendered into Sanskrit. A few of his Prākṛit verses (II. 6, III. 11, etc.), as remarked in the Notes, can be converted into Sanskrit without spoiling the metre. This shows very well how these later authors and poets lacked close touch with the live expression and genuine style of early Prākṛit works and still finished their compositions mainly by studying Prākṛit grammars and by reading Prākṛit portions of plays. What is true of Pāṇivāda, Rudradāsa and others from the South¹ holds good in Ghanaśyāma's case

1. During the last few years I have tried to shed a good deal of light on a number of Prākṛit works from the South. Some of them are duly edited, and on some I have written short papers giving extracts from them: Rāma Pāṇivāda's *Kaṭhasaṅgḥa*, Bombay 1940; *Uśāṅkuruddhaṃ*, A Prākṛit Kāvya, *Journal of the University of Bombay*, X. 2; *Suvamdhakagāṇaṃ* of

as well. They primarily thought, or mentally drafted, first in Sanskrit and then wrote in Prakrit. What I have observed about Rudradāsa and his Prakrit in the *Candralekha* is applicable to Ghaṇaśyama and his *Anandatundari*. Ghaṇaśyama follows to begin with (see the remarks on the differences between P and T above), Vararuci's *Prakṛta prakāśa*, in eight or nine chapters, as current in the South, and the Prakrit portions of earlier plays show their influence on him. He uses only one language, besides the stray Sanskrit passages, both in verse and prose, and his name is Prakrit: the dialectal distinction of Mahārāṣṭri and Śauraseni, as understood by Hemacandra and other grammarians is not there. The mould of the verses and compound expressions, is basically Sanskrit, both in concept and finish. Retention of initial conjunct groups even in prose, repeated use of Dative singular, abnormal forms like *caḥira* for *caḥra*, *sira* for *fira*, *nuva* for *nrpa* etc. only show a lack of sufficient contact with the living and genuine Prakrit style cultivated by many authors in the North. One does not find here the steady percolation of Apabhraṃśa forms which is detected in different Prakrit works composed especially in Gujarat. Rājaś-khara and other authors do use certain Deśi words. In a way the same tendency is carried to its logical extreme when Ghaṇaśyama freely and studiously uses a number of nouns and roots current in Marāṭhi. Most of them have their counterparts in Marāṭhi even to this day. All these are fully discussed in the Notes.

To a very great extent the interest of the reader or spectator of this play is sustained by light humour with which many of the conversations and remarks, especially of Vīḍusaka, are replete. The author creates humour by words of double meaning (pp 8, 38 etc.), stray prickly remarks (pp 8, 38 etc.), caricature of holy things (pp 9, 12 etc.), exaggeration (pp 9 etc.), innocent tricks and slips (pp 3, 15, 22, 46 etc.), sly jokes (pp 8, 10, 13, 14, 15, 20, 34, 41, 45 etc.) somewhat vulgar references (pp 17, 31, 34, 35, 38, 43 etc.), outspoken frankness

Kṛṣṇalālāṅka, *Bhāra ya Vidyā* III 1, *The Sanskrit, A Prakrit Kāvya Journal of the University of Bombay* XII 2. Rudradāsa's *Candralekha*, Bombay 1945, *Bhṛṅgasandeha*. A Prakrit Kāvya. *Prof. Karmarkar Commemoration Volume*, Poona 1948.

(pp. 2, 3, 8, 9, 10, 12-3, 15, 27, 32, 35, 37, 45, 53 etc.) and by light remarks on serious occasions (pp 2, 33, 86 etc.).

Ghanaśyāma is well known for his pride and show of learning, and it is not surprising that the poet Pārijāta alias Kaṇṭhirava, is only his own replica. One Ms. actually writes the name of Ghanaśyāma, though it is replaced later. These descriptive passages clearly show not only his mastery over Sanskrit vocabulary but also his deep study of mythology. Some of his expressions remind us of the style of Subandhu, Bāna and Dandin. It is the descriptions and longer verses that give a suitable opportunity to the author to make a show of his learning which is an outstanding trait of his personality.

Ghanaśyāma is a master of expression, and he is one of those later authors who have handled language with an amount of ease and facility. His conversations are crisp and his short verses lucid. He has handled a number of metres, including śloka; and they can be listed here alphabetically :

Anuṣṭubh (or Śloka) . I 9 (Sanskrit), 19; II. 1, 14, 16; III. 5, 14, IV ■

Indravamśā III 12, IV 4

Upajāti . I. 12, 28, II. 6, III 15, 19; IV. 3.

Gāthā (or Āryā) : I 6; III 9; IV. 13

Glu. III 11.

Puṣpāṅgī : I 26; II. 17.

Prithvī I. 4, 10, 11, 23, II. 18; III. 2; IV. 1, 5.

Praharṣiṇī. I 27; II 8, 9, 10, 11, 12

Mañjubhāṣiṇī. III. 3.

Mandākīrītā: II. 13.

Mālinī: I 13

Vasautatīlakā. I. 14, II. 2; III 4, 7, 18, 23.

Rathoddha ā: I 29, III. 8, 10.

Śārdūlavikrīḍha. I 2, 3, 5, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 20, 22; II. 3, 4, 5, 15, III. 13, 17, 20, 22; IV 2, 11, 12.

Śālīnī II. 7, IV. 7, 9, 10.

Śikharīṇī: I 21, 24, 25, III 1, 6, 16.

Sragdharā: I. 1; III 21.

Harīnī. IV. 6.

The entire play in four Yavanikāntaras is in Prākṛit. Sūtradhāra, however, once quotes a Sanskrit verse (I. 7) which brought to Ghanaśyāma the title Kaṇṭhirava, and a second

time repeats (I. 9) the request of the Association in Sanskrit. The king also speaks in Prākṛit: only once in the fourth Yavanikāntara (IV. 1), he sings a verse in Sanskrit (*saṁskṛitam-āśṛitya*). This sporadic use, I think, has nothing to do with the view of some theorists like Bādarāyana that the king is to speak in Sanskrit.

5. Bhaṭṭanātha's Commentary

The Sanskrit Vyākhyā or Vivecanam of the *Ānandarundarī*, as found in the Ms. P, is printed here. Its author is Bhaṭṭanātha who gives us hardly any details about himself beyond that he was well-versed in grammar and logic and that he bore a title Mahopādhyāya. It seems probable that Bhaṭṭanātha, like Ghaṇaśyāma, hailed from Mahārāstra: that explains very well his references to Marāṭhī idioms and words here and there (pp. 64, 65, 66, 69 etc.). He follows the Longer Recension of the text given by T. His commentary gives a close Sanskrit Chāyā or rendering of the Prākṛit text, explains obscure words here and there, elucidates mythological allusions, dissolves out-of-the-way compounds, and notes alternative readings and interpretations given by some of his predecessors: on the whole it is a good attempt to explain a Prākṛit play for those who know Sanskrit sufficiently well.

Bhaṭṭanātha, either to elucidate or to substantiate a point at issue, gives a number of quotations. Some of them are anonymous pp. 57-8(*ācārya*), 59 (*Paurāṇika*), 61, 65, 69, (*ācāryāḥ*) 75, 85(*ācāryāḥ* etc.); but in a few cases either the works (*Mahābhārata* p. 92, *Saṁgītasāgara* p. 71, *Nīticintāmaṇi* and *Mantrasaṁvāsa* p. 74, *Kavikalpalatā* p. 75, *Tāṇḍavollāsadarpana* p. 82, *Buddhacarita* [of Aśvaghōṣa, the line is traced with minor variants at *visi.* 13, E. H. Johnston's ed.] p. 82, and *Jyotiṣcakraṛṇava* p. 88) or authors (Agastya p. 69, Bharata pp. 58 & 60, Bhartṛhari and Mallinātha p. 75.) are specified. He quotes the authority of lexicographers like Amara (-sīṃha) pp. 59, 67, 70, 73, Halāyudha p. 66, Jaya p. 66, Keśava p. 65 and Vāmana p. 74, and lexicons like *Devīpākṣa* p. 66, *Padārtharatnamālā* p. 64, *Tāṇḍavaprakāśa* p. 75 and *Viśva-(prakāśa)* p. 70. Some Sūtras from Sanskrit and Prākṛit grammars are quoted. Most of the latter are traced to the *Prākṛitaprakāśa* of Vararuci. They are arranged alphabetically here; the first is the reference to the

page of this ed. and the second to that of the *Prākṛta-prakāśa* by E. B. Cowell (London 1868): p. 68, v. 24; p. 77, iv. 29; p. 59, vii. 23; p. 81, iv. 2; p. 81, i. 24; p. 74, v. 31; p. 77, iv. 28, p. 72, iv. 3; p. 68, viii. 64; p. 60, ii. 27; p. 87, ii. 13; p. 69, ii. 10; p. 66, vi. 64, p. 81, ii. 6; p. 85, v. 19 (as in the Southern Recension); p. 62, iii. 18; p. 57, ii. 35; p. 65, iii. 4; p. 79, vi. 63; p. 87, viii. 7; p. 83, vii. 12; p. 66, v. 34; p. 65, iv. 20; p. 82, ii. 38; p. 69, iv. 4; pp. 82, 86-7, iv. 5; p. 73, i. 4; p. 74, iv. 10; p. 65, iii. 3 (Southern Recension); p. 62, iii. 19. Though I have given references to Cowell's edition, the readings of some of the Sūtras clearly agree with those commented upon by Rāma Pāṇivāda and others in the South. Once the Commentator specifically quotes from the *Prākṛtanāṣṭi* (p. 60, ii. 25).

There are casual references to earlier authors like Kālidāsa, Sārvaabhauma, Dīndīma, Rājasekhara, Kaṇṭhīra (p. 59), Vālmīki (p. 59), and Pārijātakavi (p. 63). Of these, we know, Kaṇṭhīra and Pārijātakavi are the titles of Ghaṇaśyāma himself.

Besides these there are a few other references which deserve special attention. Expressions like *anye'pi, kecit* (pp. 61-3) accompanied by varying explanations have some earlier annotators in view. Different interpretations of Śrīkaṇṭha are specially mentioned more than half a dozen times (pp. 58, 62, 70, 72, 77, 82, 85 and 88); and the way in which he is mentioned indicates that he wrote a commentary on the *Ānandasundarī*. Similarly Rāma-candra (or -bhadrā) Kavi (pp. 63, 85 & 88) appears to be another earlier commentator on this play. Other annotators like Bhaṭṭa Rāghava (p. 69), Gadādhara (p. 66) and Lakshmaṇa (p. 58) are also referred to by Bhaṭṭanātha; but as these are casual references, one might presume that these are their views in other works and contexts and not necessarily from their commentaries on this play. It is highly probable that Śrīkaṇṭha and Rāmacandra wrote commentaries on the *Ānandasundarī*. This is really a credit to the scholarship of Ghaṇaśyāma. The possibility of a few learned colleagues discussing the meaning of the text and their different views being recorded is not ruled out. The names of these authors can be identified with some known authors only if we get more definite details about them.

घणत्साम-विरह्या

आणंदसुंदरी

[१]

अत्ताणं को^१थुहन्मि प्पट्टिहलिदरं जाणिउं^२ को^३हल्ल
कादुं जाय प्पणणा मणसि अमरिसं मग्गरी दाय सिग्घं ।
मुद्धे किं^३ भाउ-संगं कुणसि ए द्दु तुहावत्तव त्ति प्पहासं
धो^४ल्लंतो चणपाणी स-रह्म दइआलिगिओ पाउ तुम्हे ॥ १ ॥

अवि अ ।

जं एाहीअल गठिअ-क्किमि-पढी सददूल चम्मचलं
अण्णोण्णं रइणाइ-सासण यसा कोडेण रत्तिदिअं ।
तं विराहर-चुंवि-चंग-भमिण-त्थोर-त्थणालिगिअं
मोअयं सोअय परं पडेउ मिट्ठण तुम्हाण विम्हानअं ॥ २ ॥

अलमिमिया ।

पचेसु प्पहुणो तिलोअ-जइणो जाणं फडस्सो सरो
मूढंढो धणु-वहारी मुअ लआ पासो अ तत्तारिसो ।
ताणं सोडस-हाअणाण महिलाहीराण जीरोसह
णीवी-मोअस महा-सुहं भजइ णं कामारिणो दुल्लहं ॥ ३ ॥

अण्ण च ।

लुलंत फअ-मालिअं सण-दिअ कंदोट्टअं
मणव-मणि-मंडणं सलिल मंडलिअलिअं ।
थल-चुअ-विसेसअ थइद-दीह दिट्ठि च्छड
पमोद-रस णिअरं जअइ भीरु-वीराइदं ॥ ४ ॥

(नान्द्यन्ते)

स्थापक—(द्वित्राणि पदानि परिक्रामम्) किं गुं सु पदं पंडुरं
टीसइ । होदु, घेत्तूण देकिरस्सं । (तथा कृत्वा) कद्द पचअं पदं ।

१. P has a title like this 'अ अणदमुदगीसंज सदृशं पाठयते ॥'
on the earlier page, and opens with अणपपतये मम ॥
२. P अविअ होउं । ३. P मउ । ४. P पइर ।

(परिवर्तयन्) हंत, अक्षरावलीओ लिहिदाओ । को गु सु बाइस्सदि ।
 (विचिन्त्य) होदु, जवणिअंतराहि को वि तुं^१ दंसेदि, त हकारिस्सं ।
 (शोणपटकृतनेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदो इदो भइमुहो । (प्रविश्य)

विदूषकः—कि कळ कहिज्जदु ।

सूत्रधारः—(स्वगतम्) कहं अय्य^२ मडन्वो । (प्रकाशम्) एदं पढिज्जदु ।

विदूषक—किं तेण मह बम्हणस्स लाहो ।

सूत्रधारः—इदं एव्य पत्तअं दिज्जइ ।

विदूषक—(गृहीत्वा) ता गमिस्सं । (इति पत्रहस्तो जिगमिपति ।)

सूत्रधारः—(पटाञ्जले धृत्वा) अळ, मा परिहस । वाअणाणंदरं देमि ।

विदूषकः—(आत्मगतम्) होदु, पोरअस्स याअण णिमित्तं भवि स्सदि । (प्रकाशम्) एसो वाएमि ।

सूत्रधारः—अवहिदो मिह ।

विदूषकः—(वाचयात्) सोत्थि भरदरल तिलअस्स सुहमव्वाहदं सव्वदो विसेसो दु ^३परस्सहस्साइं णाडआइं चट्ठि^४ पेक्खिदाइ अ अम्हेहिं, एणिह पुणो अपुव्व चमक्किदि रस-भर भरिअं किं वि णिवधणं एंसणिज्जं तुम्हेहिं ति ।

सूत्रधारः—(आकर्य, स कौतुकाश्चर्यहर्षम्) हंहो, विणअ सुत्ती पणिहआण ।

विदूषकः—किं सामाजिअ लेहो एसो ।

सूत्रधारः—अह-ई ।

विदूषकः—तेण हि तुवर तुवर ।

सूत्रधारः—(स्मरणमभिनीय) अत्थि एत्थ आणंदसुंदरीणामहेअं तारिक्खं सट्ठं, त जेव्व इमस्सिं^५महा समाए जोगं ।

विदूषकः—पाउहं सु तं सव्वं ।

सूत्रधारः—अदो जेव्व सट्ठअ ति भणिज्जइ ।

विदूषक—को गु सु तस्स कई ।

1. P writes first मुह डसेदि, then there is an inter-linear correction attempted as ।तु...द । २. P अ०अ ।
 ३. P साइ perhaps corrected into सह^४ । ४. P चट्ठिदि ।

सूत्रधारः—को अणो पुराअण-कदंणं वि दुक्करम्मि सरस्सई भासा-
णिवधणम्मि राअसेहर-कदणो परं णिवणो ।

विदूषकः—अवि सो महरट्ट-चूडामणी घणस्साम-कई ।

ईसो जम्म सु पुव्वओ रए महादेवो पिदा अज्जुआ
कासी जम्म अ सुंदरो पिअअमा साअंमरी अ स्ससा ।
सत्तट्ठोत्ति लिवि-ण्ह^१ गुण-रणी चोडाजि वालाजिणो
पोत्तो वाविस-हाअणो चउर ही जो सव्व भासा-कई ॥१॥
पहु छन्मासा कव्वं णाढअ-भाणा रसुम्मिलो चंपू^२ ।
अण्णावदेम-सद अं लीलाए विरइदं जेण ॥१॥

सूत्रधारः—अहइं^३ ।

विदूषकः—सो चेउर कई कठीरव-कइ ति अ भुवणेषु किअइ^४ । ए
जाणामि तथ को हेदु ति ।

सूत्रधारः—णं तम्म व्व एककं "सिलोअं सुणिअ सव्वेहिं जेअ
मणीसि मंडलेहिं कठीरव कइ ति णामहेअ पारितोसिअं दिणं ।

विदूषकः—(सादरविनयविस्मयम्) को एणु सु सो एषो सिलोओ^५ ।

सूत्रधारः—(संस्कृतमाश्रित्य)

सारङ्गा मृदुलाङ्गका वयममी सारेण हीना भृशं
हीना नः समवेदय हन्त भवतः क्रोधः कथं वर्धते ।
रङ्गढोन्मदगण्डमण्डलमहारुग्मीशरुग्भामिप-
प्रासग्रामपरिमहाथ परमुक्कटस्व कट्ठीरव ॥३॥

इति ।

विदूषकः—जुगइ जुगइ ।

सूत्रधारः—(सोल्लासम्^६)—अज्ज कि अस्मिजंत-णव-दुव्वो सिधु-
देस पोढो विअ पुरपुंरंतोढो दीससि ।

विदूषकः—एदारिस-कई मविअ कइ पाउट णिवंधण-करणे ए सज्जिओ ।

सूत्रधारः—(शिरः कम्पयन्) न सज्जिओ । तथ जेअ सुणादि ।

१. P त्रिदिपह । २. P चंइ । ३. Commentary presumes some additional passage here with a verse. ४. P किअइ । ५. P is wavering between मि and सु । ६. P मि^० corrected as सु^० । ७. P सोआठ ।

पाखडो ए मह तिदिक्खइ विडो सीलाइ विज्जं जडो
ज ज जस्स सुदुल्लह सिदिसु सो त त मुहा णिंदइ ।
हु, अवहिदो सुणाहि ।

ते सव्वे उण एकदेस कईणो जे एक भासा-चणा
सो सपुण्ण कई विहाइ भुवणे जो सव्व भासा कई ॥८॥

विदूषक —सोत्थि होदे, घर-कज्ज उतरब्बइ, ता गमिरस ।

सूत्रधार —(विदूषकस्य कर्णे) एव्व विअ ।

विदूषक —तहेत्ति । (पत्रहस्तो निष्क्रान्त ।)

सूत्रधार —(आत्मगतम्) अवि एणम अय्य मडब्बो गिहीद भूमिअ
मारिस तुवरतो पेसिअ उवआरी मवे (प्रकाशम् । ससभ्रमम् आकाशे)
अज्जा सामाजिआ, कि भण्ह । (प्राकृत परिहृत्य)

कलशाभोधिकल्लोलगर्वसवस्वहारिणी ।

घनश्यामकवेर्वाणी वस्य नानन्दकारिणी ॥९॥

तदस्यैव कण्ठीरवकवे कृति सद्गुरु सत्वर भवताभिनेतव्यमिति ।
(सानन्दगद्गदम्)

अहो अहिमुहो विही तह हि सारसी-भू सहा

शिरदर-विहसिदा महुर रगसाला इअ ।

महाण्ण सिसो एई एलिण सोरह सद्गुरु

मुहा रस-वओ कई जअइ छप्पवंधीअरो ॥१०॥

(नेपथ्ये महान्कलकल.)

सूत्रधार —(आकर्ष्य सोल्लासम्) जदो मगल-डिडिम सगीद-रवो
समुज्जुमइ तदो पउडमुवट्ठिअ मण्णे । (क्षणमुदग्रीविकमवलोकयन्)

लुटत भसलावली-पण्ण उवराचुविआ

पुडत एवमाल्लआ विणिपडति रगगणे ।

अण्णत मुह-दवआ माहद-खीर सिंधुथली

कडत-पअ-मडली णिबिड बिंदु-लीलाहरा ॥११॥

(सद ' प्रति) अज्जा, किं भण्ह । भरदउत्त तुवरीअदु तुवरीअदु
तुवरीअदु त्ति । (क्षण स्थित्वा सचिन्त निरघसन्) अवि एणम मह वि

पुतो भविष्य^१ सो वि अहं विअ मरदउत्त त्ति हकारणम्स ठाण-मही भवे । (परिव्रित्तकेन, आत्मगतम्) कहं वा मम्म पुत्त-जोगत्तणं, ज परिणी अशुद्धिणी सजुत्ता^२ । (प्रकाशम्) अल विआरेहि ।

अह मणोणं परिणेमि दंढ-

कुमारिअं पुत्त मडूसथाअ ।

सिहह-चंदो मिअ चढवेअ-

कण मही-मंडल-सज्जभोमो ॥१२॥

(नेम्ये) एदु एदु भट्ट ।

सूत्रधारः—(रा-रातुमारं रिलोम्य, सानन्दविरमयम्) अहो कहं मच्चूमे एउ पडिउद्धो पटिहारिआ-णिवेदिजंतमगो महाराओ अते-परादो घम्मासणट्ठाणमडप सेउइ, ना अहं वि अणुवद-जाग-अरणि ज्ञाथ सज्जीहामि । (इति निष्पन्नः ।)

॥ आमुत्तम् ॥

(ततः प्रविशति राजा बेअहस्ता प्रतिहारी च ।)

प्रतिहारी—एदु एदु देओ ।

राजा—(परिग्रम्य)

जलणिहि-रमणाण घल्लो म्हि सिगदीए

पणअ-अरिद-एतिदीअ व्य रंजेमि सोअं ।

कुत्त समुइइ-सीला पेअमी चगरूवा

घरणि-मिअ-रिवासा सामणट्ठा एरंदा ॥१३॥

सिंधु-मङ्गमभल गए सिंधु-दुग्गे वट्ठनास रक्कस-यलाइरेएण कर-हविणाई अददंतास सिद्ध-कुल^३-कलस्सम विहहअ हदअम्स मि ममूल पाद पादलाभ कल्लि जेज्य पट्टे पहिदो हिडोरओ विरद पर-यरंपरा-पराटयो ए चिर आअन्ने । सज्जमिदं समजस परंदु रत्तिदिष-पेट्टं-दसइ एरंदर-पिहुलाहि-उज्जंन-वादिरेदंगस मम्म एणं एव पय पेदायइ ।

१. P दोऊय on the margin २. P सखा। ३. P Inter-linear correction as वय ।

सामीरिआमिअ चहुट्ट वओत्तरग^१
 ऊसग-मडण मणि सुह-पंचड ।
 लाला-जलेहि उण उल्ल तरु सिमुं जं
 आलिगिदु हद बिही ए हि मं घडेइ ॥१४॥

(स्मरणमभिनीय) अहवा केत्तिअं दाव एसो खिन्वेदो, णं ठावि-
 देव मए अतेउरे मदारअ कंचुइ वसम्मि देवी जाणित्तिदि त्ति रणरण
 एण पिगलओ त्ति णामहेज्ज^२ ठेवूण^३ पुरुस-वेस-भक्तिअ विग्गहा^४
 मह पीदि सपादिउकामेण सुगिहीद-णामहेएण अग्राएण पेसिदा
 आणदसुदरी णाम अप्पणो कएणा । तिरसा उण पोट्टए मव्व पुत्तो
 भवे । जदो जादअ पत्तए वि इमस्स दुदीअ परिग्गहे सताण त्ति जग्गइ
 देववणादिहिं वि तहेत्ति आलविद आलवीअदि अ ।

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेक)

[वैतालिक —] जअ जअ सिखलावई वल्लइ, जअ जअ भडीरअ
 देव एएण, जअ जअ लीलावई-देव-गव्वम सुत्तिआ-मोत्तिअ, जअ जअ
 डमरअ-हेला विहार, जअ जअ चपअ वल्ली-कोमार हर, बिअई होहि ।
 एहिं खु

जाइ ठेर विओइणी-सुह-गअ-च्छाआ सिरिं चदमा
 जादा सुक्क कविट्ट डिंभ-सरिसी खखत्त माला तइ ।
 सुक्को सो इसिहिं वहेइ दिअहे दीवस्स दीण वस
 आआसो जलदेहि भाइ गहणे सिधू तरगेहि व ॥१५॥

अवि अ ।

लीला-सगर खिएण भीरु-सुहओ सेर तरट्टी-महा-
 माण-ग्गठि विमुत्ति साहिअ-मणी कदप्प दप्पाउई ।
 मल्ली विद-मरद-विंदु लुलिओ पाडीर गधावलि-
 गगाहा मदअरो समीरण सिसू मदं सुह पदइ ॥१६॥

१ P वओ corrected as गिह on the margin २. P even णामहेअ । ३. P ठे-ऊण । ४ P सङ्गादिआ is corrected on the margin as भक्तिअ-विग्गहा । ५. P बिद ।

द्वितीय—

फारं एदइ चक्काय मिहुण वधुक्को दे जहा
जीवजीव-गणो विसूरड तहा तुम्मारि जूह जह ।
दट्ठण तुह पाअअ पिअ गअ दूर तमिस्सुर
दुप्पेक्को भुवणे भव जह तहा सूरु समुम्मीलइ ॥१५॥

अवि अ ।

उग्घाटिअइ सुदरीहि भवणे लीला कवाड दिआ
अग्य देंति निस प्पसूण खलिअ मदेह चहारिणो ।
धूरो^१ दीसइ दिस्सिअदिग्गि-जणिओ साला घरस्सोवरि
त्योअ गोवर^२-मत्थएसु पडिदो हेलाअ बालादवो ॥१६॥

राना—(सानन्दम्) सन्नहा सौत्थि भविस्सदि जट्ठो जअ जअ
त्ति जअ पुग्वा उट्ठिआ सरस्सई । (नेपथ्ये^३ कलकल)

राना—हेमवदि, जाणोअहु कि एद ति ।

प्रतिहारी—अ देवो आणवेदि । (इति^४ निष्क्रम्य पुन प्रविश्य)
जेदु भट्ठा, अय्य महब्बो मडूरणण सम लइइ^५ ।

राजा—हेमवदि, अवि सअ^६ ।

प्रतिहारी—किं मउलिखो उरि मन्ली मह जेण अलीअ देव-
पादेसु विण्णवेमि ।

राजा—(स्वगतम्) विआरणिअ एद । (प्रकाराम्) तेण हि तुय-
रिददर दुवे थि पवेसअ ।

प्रतिहारी—तह (इति^४ निष्क्रम्य पुनस्ताभ्या प्रविश्य) इदो इदो
कलह चडा ।

विदूषक—(उपसृत्य) वडुट्ठ भव ।

महदूरक—जेदु महाराओ ।

१ P प्सो corrected as धूरो । २. P can be read as गोप्पु also ३ P नेव । कल २ । रा हेमवदि etc ४ P* दिति नि* । ५ P कलहामदि is corrected on the margin as लइइ । ६ P कलहामदि is written after सअ, but the dots above indicate that it is either struck off or corrected as लइइ as above • P तइति ।

राजा—(सविस्मयम्) वयस्स, किं गुं लु एदं ।

विदूषक —(सकोधम्) हु, म पुच्छसि ।

प्रतिहारी—किं तुम राआ ।

विदूषक —राअसहो । (राजा हसति ।)

मण्डूरक —(विदूषक निवार्य) सुणादु महाराओ । एसो खु अल्ल अम्ह घरे सअ आगदुअ उवरि पुलोअतो सव्वदो वि बालेसु खेततेसु^१ वसक्खओ त्ति भणिदवतो ।

राजा—(स्वगतम्) अहो से दुव्विणीदत्तण ।

विदूषक —किं मए अलीअ मतिद । कीअक घरं ति तह भणिद ।

मण्डूरक —(विदूषक प्रति) रे रे मुखल, सअ कहेहि पुणो वि किं भुक्किद ।

विदूषक —वयस्स, किं कादव्व मए । मह अतेट्ठि कादुं परस्सहसा अआल मिच्चुणो मिलिदा तक्खण पाण सरक्खणाअ एहि एहि वस कल्लओ गिण्वसो दे आलओ त्ति भणिद ।

राजा—(विहस्य) मडूरअ, खमेहि, सपदि घरं गच्छ ।

मण्डूरक —ज देव्यो आदिसइ ।

राजा—(स्वगतम्) एसो महाअम्हणो ता परितोसणिज्जो । (प्रकाशम्) हेमवदि, इमस्स मंडूअस्स सहस्स दिज्जड ।

विदूषक —तड ताडणाण ।

मण्डूरक —तस्स अएणो को जोगो तुम्हाहिंतो^२ । को अतिथ अयरो विसओ मोशिआ ताडणाणा कुक्कुर दट्ठाहिंतो^३ ।

प्रतिहारी—भट्टा, किं पणाण आदु दीणाणारणं ।

विदूषक —णं पुढमाणं ।

राजा—पच्छिमाण ।

विदूषक —(जनान्तिकम्, मण्डूरक प्रति) मज्झ धम्मो एसो । (मंडूरको हसति ।)

प्रतिहारी—तह । (इति^४ मण्डूरकेण सह निष्क्रान्ता ।)

राजा—वयस्स, कीस उण तस्स घर गदो सि ।

१ P कीट is corrected as खेल । २. P तुम्हाहिंदो । ३. P दट्टा हिंदो । ४ P सहेत्ति महुं ।

विदूषकः—भो, गिहा परवसदाए ।

राजा—किं तत्थं कारणं ।

विदूषकः—पच्चूस-गिहां अणुदेविदेव त्ति गिसोदे जेव्व एहाण-
संभा होमादिअं सव्वं बग्गण-कम्म-जाअं समाविअं ।

राजा—तदो तदो ।

विदूषकः—तदो समाविअं बहिदेसे लहुसंकाए आअदो अहं मेग्गे
एण गिहा-विसाअ-आविट्ठो गिअ घर-संकाए सग्गरं पविट्ठो ।

राजा—अहो केत्तिअं बग्गणस्स बग्गणसंणं ।

विदूषकः—(सरोपमंपरीसं पराम्भंस्ते) भो, मुट्ठिमेअ-जण्णोव-
वीदस्म मह बग्गणो का हाणी आसी ।

राजा—चिट्ठु एदं । पारिजाअ-रुइणा आणंदमुंदरीए ससांअम-
णादिअं सव्वं वुत्तं एाअदाए गुट्ठं^१ त्ति तुमए पुरा कदिदं खु, तं दाणिं
देक्खिदव्वं ।

विदूषकः—साहु यअस्स साहु, जुत्तमुत्तं ।

राजा—को एत्थं दुघारे । (प्रविश्य)

प्रतिहारी—आणवेदु भट्टा ।

राजा—हेमवदि, पिंगलएण सह मंदारओ^२ इकारीअदु ।

प्रतिहारी—तह (इति^३ निज्जम्य पुनस्ताम्यो सह प्रविश्यं) इदो
इदो महमुहा ।

उभौ—(उरस्त्य) जेदु देवो । (राजां सानन्दं विदूषकमंब-
लोकते ।)

विदूषकः—एत्थं वसदु^४ पिंगलओ । (इति निप्रमासन्नमपैयति ।
पिङ्गलवस्तथा यरोति ।) (हेमवत्याः^५ यणो) एत्थं विअ ।

प्रतिहारी—तहा । (इति^६ निप्रमणनाटितकेन प्रविश्य) अज्ज,
सव्वं मज्जीकिदं ।

विदूषक—किं विलंबीअदि ।

१. P विअं corrected as गुट्ठं on the margin । २. P ओ
looks like ऊ । ३. P तदेत्ति नि* । ४. P first केवविदु is
written; then व and वि are struck off with dots and
व is changed to व. । ५. P वि । is again added before
हेम* etc. । ६. P तदेत्ति नि* ।

प्रतिहारी—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) इदो दाव णदरहो । (प्रविश्य)
सूत्रधार —(परिवृत्य नीलपटकृतनेपथ्यमवलोक्य^१)

अरुणाए पिदुणो एसा कण्णा आणंदसुंदरी ।

जुत्ता कचुइ धत्तीहिं पत्ता एं सिंखलावदि^२ ॥१६॥

ता अह वि अणदर करणिज्जाअ गच्छामि । (इति निश्चान्त ।)

(सत प्रविशति धात्रीकञ्चुकिभ्यामुपास्यमाना अध्वगवेपा
आनन्दसुन्दरी ।)

आनन्दसुन्दरी—अञ्जुए किणिमित्त एत्थ म तादो पेसेदि ।

धात्री—जादे, अत्तणा सह तुह मगल णिमित्त ।

विदूषक —(साश्रयम्) हहो, पञ्चकरो विअ वेसो ।

राजा—(चिर निर्धर्य)

कचोली दिठ गठिआ कुअ तडे पाए किआ मोक्षिआ

वेणीए मणि-भूसणेसु सिरिसे दिण्ण धरिस्तचल ।

धोलो कचण कचिअम्मि गुणिओ कच्छेण पच्छा सम

एसा वम्मह वल्लहा बिलसइ प्पट्ठाण-सीला विअ ॥२०॥

मन्दारक —(अपचार्य) पिंगलअ, सरिखो खु तुअ सरो ।

(पिङ्गलको लज्जते ।)

विदूषक —दाणि लज्जा, आअम समअम्मि एण सभमो ।

पिङ्गलक —अय्य, अल परिहासेहिं ।

विदूषक —मए परिहसिद आदु सअ भणिद वेत्ति तुअ लाम-
करणोवग्माओ पुच्छीअटु । (पिङ्गलकस्तृष्णीमवाद्भुलस्तिष्ठति ।)

आनन्दसुन्दरी—अय्य कुरगअ, सिबिआ कीस ए दोसइ ।

कुरङ्गक —कदाइ^३ इमस्स रण्णो देवी अम्ह समाअमण सुणिस्सदि
त्ति^४ जदा एद पुरोवसल्ल पवण्णा अम्हे तदेव ताद एअर पेसिदा ।

विदूषक —(जनान्तिरम्) भो वअस्स, मह एकस्स एव ए भअ
देवीए ज कुरगआदिणो वि भाअति ।

पिङ्गलक —(स्वगतम्) वह अत्तणो पडिच्चं किअ कचुइया ।

१. P. °कतवे°मव° । २. P सिंखलावदि । ३. P क corrected as अ on the margin । ४. P इ is a marginal correction for सि ।

आनन्दसुन्दरी—(सरोपम्) किं ति एक्का^१ एणह पुच्छिदा ।

राजा—

उदारम्भूक्पं भमिअ तरलासोण एअण
किअ गीवा भगं पुरिद-सुउमाराहर-पुह ।
जदो दिट्ठो एमो विहु मुहि तुए सपदि तदो
अअ एक्को घण्णो निहि विदिमु सेसो ए हि मिई ॥२१॥

विदूषक —(स्मगतम्) अहो एसा वेगोदो ति चडिआ ।

धानी—जादे मा कुप्प, तदा एहिदा खु तुम ।

पिङ्गलक —ए विम्हरिद मए । (मन्दारक पिङ्गलकं पर्यन् हसति ।)

आनन्दसुन्दरी—अन्हो,^२ मोचिआसु लोट्ट खडो पडिदो वा एं
परिहरसु ।

कुरङ्गक —एसो परिहरेमि । (इति^३ तथा करोति ।)

राजा—(विभाव्य)

पाआण जह सोणिमा विलसइ प्फारो तहा एण्हरे ।
सेवधू णिडिले विराजइ जहा कठे ए हारो तह ।
णीसासे ए पुराअणे तह भवे एहि जहा सोरही ।
मण्णे चदमुहीअ सुदर निरी-भग्गेण टिएणा विअ ॥२२॥

कुरङ्गक —इह महाराअ एअड पडिदो अन्ह विहुणो पुराण-मग्गडो
अय्य महव्वो त पेऊण अज्ज वि णाअच्छइ ।

विदूषक —मुक्ख, आअदो मिह सु रण्णा^४ समं ।

प्रतिहारी—तुमं जेअ मुक्खो ।

विदूषक —आ^५ दासोए^६ धीए हेमवदि ति किं अहिमिरवसि
मं । (राजा हसति ।)

मन्दारक —अज्ज मा कुप्प, पेस्सरिअ खु । (विदूषको लज्जते ।)

आनन्दसुन्दरी—पद^७ सहो विअ ।

(तत प्रविशति राजा निदूषकश्च ।)

१ P पद्धवार corrected as एक्का । २ P अन्हो । ३ P
* मिति तथा । ४ P राइणा is corrected as रण्णा । ५. It looks
like आम् or अम् । ६ Ms T is available from this con-
text onward, beginning with ए घोरा etc । ७. T ओ पद ।

राजा—अवि सच सगीद-साला दुवारे चिद्धइ ।

विदूषक—किं दिक्खिदो अहं दाणिं पुण्व विअ अलीअ^१ भणामि ।

राजा—कदिवार दिक्खिदो तुम ।

विदूषक—जदा जदा मस^२ चक्खणे वच्चा तदा तदा दिक्खिदो होमि ।

प्रतिहारी—(सोत्थास^३) अय्य^४ मडव्व, बन्द्हेणु खाडओ सि तुम ।

विदूषक—(सक्रोधम्) आ गम्भदासि, किं अमतअ मए पसू मारीअदि ।

मन्दारक—अय्य, तुम समतअ मारेसि अण्णो उण अमतअ ।

प्रतिहारी—हिंसा दु तुल्ला खु ।

पिङ्गलक—हेमवदि, स दु भणिद ।

विदूषक—(सक्रोधम्) एसो उण रत्ता अक्खेवआरिणी । एसो^५ विंगल पक्खी अहिण्णदओ । (सर्वे उचचैर्हसन्ति ।)

विदूषक—एसो एमि । (इति उचिष्ठति ।)

राजा—चिद्ध मुखस सिहामणे ।

प्रतिहारी—अज्ज किं भमसि, पेक्खणिज्ज खु ।

विदूषक—(स्वगतम्^६) हत, सच्च एव्व भमो *सवुत्तो, ता एव्व दाव । (प्रकाशम्) हेमवदि, तुम्ह परिक्खणाअ घडि घडि^७ एव्व करेमि ।

पिङ्गलक—(सशिर कम्पम्) अय्य, जाणामि जाणामि । (प्रति हारी हसति ।)

मन्दारक—अहो विइत्त^८ सविहाण । (विदूषक पुनरुपविशति ।)

विदूषक—एसो आअदो म्हि^९ । (इति परिक्रामन् विलोक्य सस भ्रमम्) भो यअम्स, गच्छ दूर, एसो काल-सण्णो ।

प्रतिहारी—(ससाध्वसम्^{१०}) अय्य, कहिं सो कहिं सो ।

राजा—मुद्धे, तुज्ज वि अमो जादो ।

१ T अलिय । २ T मास । ३ P सोत्थास । ४ P अ० अ T अय्य । ५ P एमि ति उ० । ६ P स्व०, T अ० म० । ७ PT सवुत्तो । ८ P ह 15 corrected as घडि२ on the margin । ९ P विइत्त 15 corrected as विइत्त । १० T एसो यायकोमिह । ११ T सभय ।

विदूषकः—(स्वगतम्) खुदिद-^१वग्घस्स कदली-^२मंसं विअ चिराहि
एदं मह सण्हिदं रंथं । (प्रकाशम्) गोली सन्वाण वि सउणं वहेदि,
सअं गदुअ तंडुल-जल भंडे पडइ ।

राजा—यअस्स^३ मा भआहि, कहिं एण खु^४ सो काल-सण्पो ।

विदूषकः—एत्थ एत्थ ।

राजा—(विलोक्य) भो मुक्खपद, पुढमाहिद्वेअ कोवीणं खु ।

विदूषकः—भो, सआणं वि अग्गि-ददआणं धूमेहिं मंदीमूदाइं
ऐत्ताइं^५ । अवि सउचं कोवीणं, जेण पोरअ णिमित्तं गेहिदस्सं ।

(सर्वे हसन्ति ।)

राजा—(साश्चर्यम्) अहो बन्धणस्स किअत्तो दुरासा ।

विदूषकः—मा एयं भण । संगही^६ णावसीददि^७ सि तुए जेव्व
सव्वदा कहिजइ खु ।

राजा—अलं एदारिक्ख^८-संगह-वुद्धीए ।

विदूषकः—(पुरोऽवलोक्य) पसा अम्हाण चोरदेवी तुह पाण-
वल्लहा आणंदसुंदरी संगीद-साला-दुवारं अलंकरेदि^९ ।

राजा—मुक्ख, सण्णअं चिअ^{१०} भण ।

विदूषकः—(स्वगतम्) किं चोरिअं^{११} । (प्रकाशम्) अलं राअण्णाए ।

राजा—कहं राअण्णा ए होदु ।

विदूषकः—(सभयं चमत्कृत्य) ए मअ तुमं राआ, ए वअस्सो ।

राजा—(आनन्दसुन्दरीं निभालयन्) वअस्स, जोव्वणे घट्टइ व
अत्तहोदी । जदो से

सुदिं भजइ लोअण वअणमिंदु-चंगत्तणं

वरं फुडिद-दाहिमी-गुरिद-धीज-^{१२}लस्सि रदो ।

कुओ वि लिअत्तणं फणि सिरिं च रोमावली

कओ वि कुडिलत्तणं कुहलद च णाही उह ॥२३॥

विदूषकः—भो, ए सुट्ठु तुमए वण्णिदं^{१३} । तादं^{१४} वण्णिदस्सं ।

१. T खुदिअ । २. P कदलीमंसं, T कअलीमासं । ३. T वयस्स ।
४. T कम्म देसे खु । ५. T मंदीमूदाओ एदाओ अच्छीओ । ६. P
सणिही । ७. T णावसीदद । ८. T एदारिक्ख । ९. T अलंकोरे ।
१०. PT चीअ । ११. T चोरिअ वयं । १२. T गुरिअचीअ । १३. T
वण्णिदं । १४. अहं ।

राजा—मुख, एत्थ विसए वि पुच्छिदव्वं ।

विदूषकः—

मुहं चंदाआरं^१ एअण जुअलं केदअ-णिहं

^२लदा-दीहा बाहा रअण-^३कुसुमा कुंद-सरिसी ।

थणा घोर थोरा चकिर-चवरं सोणि-वलअं

कआ मेह च्छाआ दसण^४-वसणं त्रिं महुअं ॥२४॥

राजा—(विदूषकमपराङ्गे मुहुरास्फलयन्) साहु वअस्स साहु,
एण्हि^५ वट्ठं दसा-विसेस अणविकमिअ^६ वणिण्णं^७ ।

विदूषकः—अत्थि मइ सरस्सई-पसादो ।

राजा—के उण दुवे^८ एदे ।

विदूषकः—एसो कंचुई, एसा उण दाई^९ ।

राजा—(उपसृत्य) अवि कुसलं धत्ती-कंचुइण ।

उभौ—(स्वगतम्) कहं महाराओ जेअव समाअदो । (प्रकाशम्)

महाराअस्स^{१०} पाअ-कमल-णिहालणेण ।

विदूषकः—मह वि त्ति भणइ ।

प्रतिहारा—अय्य वहं अहिदो वि मक्कइ चेट्ठं पअडेसि ।

विदूषकः—हुं दाणि मा किं वि भण, खुहा-पिसाआविट्ठो^{११} मिह ।

प्रतिहारी—वेत्तं ठाइ मज्झ हत्थम्मि ।

मन्दारकः—एण हु पिसाअं पिसाओ वाइइ ।

राजा—मा तह जंप,^{१२} बम्हणो सु ।

विदूषकः—(सक्रोधम्^{१३}) ठेरावसद पुणो वि एक वारं जंप^{१४} ।

मन्दारकः—किं तुह तादो ठेगे ए जादो ।

विदूषकः—कहं संणिहाणे^{१५} महाराअस्स वअस्स तादं दूसेसि ।

पिद्गलकः—तुमं^{१६} कहं महाराअस्स कंचुइणं उआलहसि ।

१. T चंदाआरं । २. T-लआ । ३. PT कुसुमा । ४. T वसण ।

५. T एण्हि । ६. T अणविकमिअ । ७. T वणिण्णं । ८. T वेणिय । ९. P

धत्ती is corrected as उण दाई on the margin । १०. P this

is a marginal correction of the original पाआरविंद-संदस-

णेण; T पाय कमल । ११. T खुहापिसाआविट्ठो । १२. P जप्प, T बोल ।

१३. T सरोपं । १४. P जप्प, T बोल । १५. T रावस्स for महाराअस्स ।

१६. T तुवं ।

विदूषक — पिंगलअ भत्तुणो^१ पिअ सह मम^२ मा अवमएणसु ।
(पिङ्गलको लज्जते ।)

प्रतिहारी—अज, किं ति तु^३ घणिअ-गेह-जामादुओ^४ विअ
बग्गण घर^५ बट्टकी विअ तुरक्^६ पोसिअ-वीसकदूदू विअ रोइ-गोमाऊ
विअ सब्ब लोअ हससि ।

विदूषक — कुक्कुतो वडउडइ, राआ आअणोदि^७ ।

धारीकञ्चुकिनी—ज बग्गण सिरोमणी आणवेदि ।

आनन्दसुन्दरी—(स्वगतम्) अहो बग्गणस्स अणाअरिअत्तण ।

राजा—(जनान्तिष्ठम्) बअस्स, अतेउर गदुअ रहस्सदाए मंदा
रअ-कचुइण पचारेहि^८ ।

विदूषक — तह^९ । (इति निपज्जम्य तेन सह प्रविशति ।)

मन्दारक —(श्रममभिनीय स्यन्नननादितरेण) कह पइट्ठाण^{१०}
ठक्कामि । (निश्चस्य)

पणामो देवस्स प्पजल रुइणो^{११} दिज्जइ मुह

महात्तिथ सेविज्जइ पडिअल मतिहि सह ।

करत्ती णिब्बेद तह वि णिमिस सोडइ^{१२} ए म^{१३}

कह देहे लगा अलअल पिसाई विअ जरा ॥२५॥

(उपसृत्य) जेदु भट्टा ।

विदूषक —(समन्तादवलोकयन् उष्यते) भो वग्गो वग्गो । (आनन्द
सुन्दरी ससभ्रमरणरिणिक राजानमालिङ्गति । धारी-शुरङ्गकौ मन्दार-
कश्च भयं नाटयन्ति ।)

प्रतिहारी—किं एदं उवडिअ । (मन्दारको दिशो निभान्मन् वरह-
मथो घट्टयति ।)

विदूषक —(कण्ठे यज्ञसूत्र बध्मन्) कहिं णु सु घावात्ति ।

१. T भत्तारस्स । २. P omits मम । ३. P omits तुं । ४. T
घणिघराजामाओ विअ । ५. T omits घर । ६. T तुरक्क । ७. T
रायायायोइ । ८. This is a marginal correction for
हकारेहि in P । ९. P तहत्ति, T तहत्त । १०. T पइट्ठण । ११. रुइणे
is corrected as रुइणो on the margin in P । १२. T सोडइ
is a marginal correction for हुंवेइ in P । १३. T ए म
सोडइ अम् ।

राजा—हु मुम्प, यह पडिघडिथ भमो ।

विदूषक —सथ पेक्कणिज खु ।

मन्दारक —ए मह विभती जादा ।

राजा—(स्पर्शसुर नाटयन्)

ससिअर-पभरत चदकतो

चणअ हिमबु विहिट^१ चदण वा ।

सुरवल पडियो^२ मुहा-रसो किं

पिअ-जण फस^३-वसा ए होइ एव्यं ॥२६॥

तह हि,

अगेसु पिहु विअईल पुल्ल मुहा

डोलेसु^४ सरस-सरोअ कोस लच्छी ।

मुत्तीए एव वरिसा पओद किच्च

चित्ते मे उण पर वम्ह मोअ सारो ॥२७॥

मन्दारक —कहिं^५ सो वग्घो ।

विदूषक —सगीद साला दुघारअलोवरि भाअम्मि ।

राजा—अहह, मुक्केण^६ चित्त वग्घ पेक्खिअ 'सुहिं' कोलाहलो किओ^७ ।

विदूषक —(स्वगतम्) किं ए खु इमस्स ऊणत्तण पर दु गल्लूरणा दिअ गत्थि । (प्रकाश सरोपम्) भो किदग्घो सि ज मह प्पहावेण अ लिंगण पत्तो वि एव्व मत्तेसि ।

राजा—(सहर्षम्) तुह प्पहावो (इति^८ विदूषकाय मणिवलय मर्पयति ।)

विदूषक —(करे धृत्वा) भो, अह^९ वि अद्धमही-सव्वभोमो ।

राजा—त कह ।

विदूषक —ज तुए^{१०} सह मह वि एक हत्थ कहअ ।

राजा—वअस्स, कक्खे किं ।

१ विहिट is corrected as विहिट in P । २ T पडियो । ३ P पस । ४ This is a marginal correction for येत्तेसु in P । ५ T वरि माए सो । ६ T कुमारेण । ७ T कयो । = P ० योत्ति वि^१ । ८ T अहथ वि । ९ T तुह मह वि ।

विदूषक—सफावली^१ । (सर्वे हसन्ति ।)^२ एहि एहि, पुरुसवेसो-
वअरणाइ ।

राजा—(सानन्दम्) मंदारअ, अत्तहोदिं पुरुस वेसवदिं करेहि ।

मंदारक—एणं पुरुस-वेसवदी जेव्व चिट्ठइ ।

पिङ्गलक—अज्ज, कहं पदे पदे वामोहो ।

विदूषक—हंहो विद्धावसद^३ । (इति हसति ।)

प्रतिहारी—इमिणो^४ संविहायेण कस्स वा ए वमो भवे ।

मन्दारक—जं देव्वो आणवेदि । (इति तथा *करोति ।)

राजा—(विभाव्य)

एराण^५ एरीए अ भूमिआओ

परं जणं भूमिसु सोहअति ।

एसो समासादिअ तत्तहोदिं

वेसो सअं सोहइ एं विइत्त^६ ॥२८॥

मंदारअ,^७ अज्ज-प्पहुदि पिङ्गलअ त्ति हकारंतो देवी जइ ए पेक्खि-
स्सदि^८ तइ णं रक्ख ।

मन्दारक—जं देव्वो आदिसइ ।

राजा—(घात्री-वञ्चकिनी प्रति) दुवे हि तुम्हे णिअ-एअर^९
गच्छइ ।

विदूषक—वअस्स, साहु छइल्लो^{१०} सि, तरुण-जणं^{११} घेत्तूण ठेर
जणं पेसेसि ।

राजा—मुक्ख, देवीए सज्जसेण^{१२} ।

विदूषक—एद सज्जसं अत्तहोदी विसए कीस ए होदु ।

मन्दारक—अज्ज, वेसो दिण्णो खु ।

विदूषक—तरिहि एदाणं वि वेसो दिज्जउ ।

१. स०फा^१ is corrected into स०पावली in P । २. PT वि ।
एहि । ३. T वद्धावसय । ४. T इमेण । ५. P *दि त्ति तथा । ६.
First line corrupt in T । ७. विचित्त corrected into विहत्तं
in P । ८. T मंतरअ । ९. T देखिस्सइ । १०. T तुम्हे णिअपट्ठणं ।
११. This is a marginal correction for णिअयो in P, T
सइल्लो । १२. T सरुणयण । १३. T perhaps सध्वसेण ।

धात्री कञ्चुकिनौ—साहु बम्हण, कण्ण वि देऊण सोम धारिहि^१ विश्व
वेसो वि गिहिदब्बो^२ ।

राजा—(विहस्य) मदारअ, गच्छ^३ तुम ।

मन्दारक —तह । (इति^४ पिङ्गलकेन सह निष्क्रान्त ।)

धात्री—(सत्राण्णम्, राजान प्रति)

जम्मणो पहुदि वड्ढिदा मण

लालणेहि विविहेहि कण्णआ ।

सपद तुह करे समण्णिआ

से पिण्णो गुरुअणो सही तुम^५ ॥२६॥

प्रतिहारी—ए सव्वस्स सि वत्तवे कइ से इत्ति विसेसणिदेसो
किण्णो ।

मन्दारक —हेमघदि साहु सुए चित्तिद^६ । एव्व जेव्व मतिदब्ब ।

पिङ्गलक —(स्वगतम्) पुरा अञ्जु विसज्जण काळे मह वि सण्णिअ
चिअ किचि क्खेदो आसी । (प्रकाशम्, राजानमाश्लोक्य समित्तलज्जा
कृत तिष्ठति ।)

राजा—एद वि मह कहिदब्ब ।

धात्रीकञ्चुकिनो—जेदु मट्टा । (इति निष्क्रान्तौ ।)

(नेपथ्ये)

जअ जअ^७ भूमडलाहडल, जअ जअ^८ सिंहइ चद एरेंद-वृद्धामणे,
सुहाअ दे होदु मम्मण भोअण वेला ।

राजा—वअस्स, गच्छम्ह^९ ।

विदूषक —तह । (इति निष्क्रान्तौ ।)

राजा—अहो अम्भुद एद^{१०} सविहाणअ ।

विदूषक —को एणु खु वट्टइ गुणगाही तुम्हाहितो^{११} ।

(नेपथ्ये)

सुहाअ होदु ण्हाण समओ देव्वस्स ।

विदूषक —एहि गच्छम्ह^{१२} ।

१ वेसधारिणो is corrected as सोंगधारिहि in P । २ T गहि
दब्बो । ३ P गळ T गमिरो होहि तुम । ४ P लहेत्ति वि°, T तहेत्ति ।
५ T तुमै । ६ T चित्तिव । ७ T जव २ । ८ T गच्छामु । ९ T
अमु for एद । १० P तुम्हाहिदो । ११ P गळम्ह, T गच्छाम ।

राजा—तह ।

प्रतिहारा—दो एदु मट्टा ।

मन्दारक—आअच्छ^१ पिगलअ ।

(इति यथोचित परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ प्रथम यवनिकान्तरम् ॥

[२]

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक—भो अअस्स, किं चाल विहव व्व^२ सिज्जतो चिट्ठसि ।

राजा—किं अआरण^३ सिज्जइ ।

विदूषक—किं एत्थ कारणं^४ ।

राजा—(निःश्वस्य) अअस्स, हेमवदीए देवी-णिअडे अम्हाणं वुत्त भट्ठ^५ सव्व फोड्ढि^६ ।

विदूषक—(स्वगतम्) साहु किअं तोए, विसूरउ दाव इत्थिआ मँगो एसो । (प्रकाशम्) भो पुणं जेव्व मह हिअए एव्व सका आसी, एसा दुट्ठ-दासी अणत्थं करिस्सदि^७ ति । तत्थ वि पुणव-प्पहुदि सा देवीए दुदीअ^८ सरीर । अह देवीए सुणिअ किं आअरिद^९ ।

राजा—जं आअरिदव्व तं आअरिदं^{१०} ।

विदूषक—कहेदु पिअ वअस्सो ।

राजा—सिज्जला संदाणिदो मंदारओ । सा उए तवस्सिणी अंगराअ-कण्णआ^{११} भूसण पेट्टारए ठाविदा^{१२} । अणुवदं जेव्व पण्णासंगणा-

१. T आयह । २. T सिज्जतो फिज्जतो वेदलो उप्पेलुति । ३. T अयालयं । ४. T कालण । ५. Perhaps वित्त is corrected as वुत्त in P, T अग्गे उत्तमट्ठ । ६. T फोड्ढियं । ७. T करिस्सइ । ८. T दुदिअ । ९. T आवरिय । १०. T आवरिय and the rest identical । ११. Some portion of the text is covered with yellow paste here, and the words सा कण्णआ are written on the margin in P, T तवस्सिणी सव्वसयेवमाणि किल्लेसकिल्लतसउ-माज्जसामलगो अणं । १२. T ठाविदा ।

परिवारिआ अ^१ ।

विदूषक —(सश्लाघम्) मडेदु णाम सा अगाइ मडणेहि, मा तुम खिज्ज ।

राजा—अल मुक्ख समस्सासण णअरेण ।

विदूषक —(सरोपम्) भो किं भुरसि, चिह्णदु सुह णिवादत्थलम्मि ।^२

राजा—

अत्थि णीससिदु जत्थ णावआसो कह विअ ।

अग-सकोअणेहि सा तत्थ वट्टदु पेडए ॥१॥

विदूषक —अह हेमवदीए पारितोसिअ किं दिण्ण देवीए ।

राजा—(सवैलक्ष्यम्) अगेसु ज ठिअ तदा त सव्व ।

विदूषक —(सहासम्) अहो ए मए कहिद^३ मुक्खेण ।

राजा—तुह परिहासो मह ज्ञए आआसो ।

विदूषक —(विचिन्त्य) अवि^४ सा तस्सि काले दिट्ठा तुए तत्तहोदी ।

राजा—(सवैकलन्यम्)

धाराल-याह-विसरोल्ल^५ मुह त्थणघी

कपत पेसल-तण्ण करुण^६ रडती^७ ।

अच्चुएह लवअर^८ णीससिदाणित्ता सा

दिट्ठीहि तारिस दसा वि कहचि दिट्ठा ॥२॥

विदूषक —किं ण पडिसिद्धा^९ तुए देवी ।

राजा—

बाल ताडिदुमच्चुदार-गमणा वेअक्कलतमुअ

कोहुज्जुमए-दट्ठ दत्त सिअअ पखोलिअ^{१०}-त्तम लद^{११} ।

एसा मज्झ सवत्तिअ त्ति बहुसो देविं भणति तदा

लक्खन्ता-सोए-मुहि ए किं वि सविहे वददु मए पारिअ ॥३॥

१ P omits this last sentence T य for अ । २ T णिवापरय^० । ३ T कहिअ । ४ T दिणो for अवि । ५ P विसरोल्ल । ६ १ सण्णई for करुण । ७ रडती corrected into रडती in P । ८ लव is a marginal correction for दीह in P T लवअण । ९ T adds अरुतेण before तुए । १० T पेखोलिअ । ११ T लय ।

विदूषक — कहिं गु सु गद तुज्ज सूरत्तण^१ ।

राजा — किं घरिणी-जणेसु सूरत्तण^१ कादब्बं ।

विदूषक — होदु दाव तुह भगलं^२ पडिवसंत^३-दिक्खिअदस्स^४ सुक्क कमज्जमण दक्खिणस्स तवो विहि-सुक्क^५-सरीरस्स संपत्त-मुणि णाम-हेअस्स^६ मह वग्गणस्स वअरणेण ।

राजा — (स्वगतम्) अहो विसेसण-परंपरा ।

प्रतिहारी — वअस्स, कह एदारिसो कालो अदिवाहणिज्जो ।

विदूषक — वहेमि (इति^७ ध्यान नाटयति ।)

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दीवारिक — जेदु भट्टा, पारिजाअ-^८ कई सपत्तो ।

विदूषक — (ससभ्रमम्) वअस्स, दाणिं तुह विणोद-कालो भविस्सदि ।

राजा —^९ अवि सो महा-पुरुसो जा कठोरव-कइ त्ति भुवणे सुक्किइ ।

विदूषक — होइ होइ ।

राजा — (सानन्दम्) भमरअ, विणभाहि भक्ति पवेसीअदु ।

दीवारिक — तह । (इति^{१०} निष्क्रान्त ।)

(ततः प्रविशति पारिजात-कविः शिष्यश्च ।

पारिजात.^{११} — (परिक्रम्य)

जो जाणादि ण किं वि णिइइ सु सो जाणादि जो किं वि सो

ईसाए ण हु गेणइइ पुड-रसगठतरदुठ गुण ।

एसा कीस महाणसे वसइ ण वाखी महाकेदई-

कुकील-अवहत-सोह-लहरी सोहमा-सारावहा ॥४॥

(विचिन्त्य)

वत्तारिक्क रुई सुवेसज पदा सोर-भ सकेद भू

सज्जा-कोसल सालिणा सुवअणा बहुत लीला-रसा ।

१. T सोरिअ । २. P भगल, T भगलमाण । ३. P वसइ । ४. T जडापपकमज्ज for सुक्क etc । ५. सुक्क, T सुणल । ६. T omits हेअस्स etc upto रा । ७. उल्याय below । ८. कहेमिति अया^{१०} in P । ९. घणस्वाम is corrected as पारिजाअ partly on the letters and partly on the margin in P । १०. Thus and the next speech are put in round brackets in P । ११. तदेति नि^{१०} in P । ११. On this folio वनरपाम is corrected as पारिजात ।

एसा वार-वरगणेञ्च कविदा मोत्तूण लज्जा-गुणं
देख्यंतेसु जणेसु संसदि कइं मन्ममाण ए चुंबइ ॥८॥

शिष्यः—इदो एदु तत्तभवं । (पारिजात उपसरति ।)^१ एसो
महाराओ उट्टइ, पुलोएदु तत्तभव ।

राजा—(उत्थाय) एसो पणामो ।

^२पारिजातः—सोत्थि होदे ।

राजा—आसणं आसणं ।

विदूषकः—एदं मसूरअं^३, उवविसदु पारिजात-कई ।

पारिजातः—(उपविश्य)^४ अम्हे ए केवलं कइणो होम्ह, विहुणो वि ।

राजा—(उपविश्य) ए हु राअत्ति सिकखेमि, जं किंचि वच्छोमी-पमुद-
णिहिल रीइ-चुंविअ^५ काल-विणोदण-कण्वं खिबंधणिज्जं ।

पारिजातः—(सशिरःकम्पम्)

अहो ^६सअ पणएदर प्पहुणं

विहादि^७ गाढं विणयादिरेओ^८ ।

^९वुत्ताअमालंकिदि कुंडलाण

साहिच्च-हारो विअ पंडिदाण^{१०} ॥९॥

राजा—(सधिनयम्) तुवरीअदु ।

विदूषकः—(शिष्य प्रति) उवणेहि तुएण पोत्थअ ।

शिष्यः—किं बहिरट्ठो^{११} सि, किं ए सुद तुएणिवधणिज्ज ति वअण ।

विदूषकः—(सरोषम्) कदा ए सु एणिवधणिज्ज ।

राजा—णं वससवओ सु एसो कई ।

विदूषकः—मए ए जाणिदं^{१२} ।

पारिजातः—सुणाहि दाणि ।

राजाः—अवहिदो म्हि । (विदूषकः प्रसारितदन्तं विस्मयते ।)

1. P has again शिष्यः here । २. After the gap noted above T begins here । ३. आसण is corrected as मसूरअ on the margin in P । ४. T omits some words from अम्हे to उपविश्य both inclusive । ५. T गम्भिरण for चुंविअ । ६. T सयपयय अर । ७. T रायति for विहादि । ८. T °दिरेया । ९. T उत्तायमा° । १०. T हारा विअ पण्डिदाण । ११. बहिरो is corrected as बहिरट्ठो in P, T बहिरट्ठो । १२. T जाणियं ।

पारिजातः—अथि णिहिल-मही^१-मंडली-मंडणाभमाणा अमरा-
वदि^२ च बहुविह वुह णिवह णिवासाणुउला मोअवदि^३ च रअण-
राअंत सिरिस-णाअ-सहस्र संकुला मिहिलेव जणआणुवट्टि-जणा विसाले
च सुमइ^४-माणसाणंद-संदाइणी वाराणसी विअ वीसणाह-पाआरविंद-
घंदारु^५-सव्वप्पया वसोअसारा विअ^६ सददोवचीअंत मणुस्सघम्मा
दुवारवदी विअ वसुदेवाहिणंदिअ-गोविंदा^७ लंकेव गिरंतर^८-रअ-
णाअर परिवुदा^९ किंकिवेव मंसलसंध-जुग^{१०}-मणहरंगद-कुमारा हत्थि-
णेव^{११} सुओहण-भुअ-यल-परियालिदा^{१२} अओअमेव सेविजंत-महा-
रामा गंगेव परमहंस-चक्र-परिवारिआ रेवेव सोम-प्पहवा गोदावरि^{१३}
व्य पदुमिणी सद-समेदा जमुणेव^{१४} भुअंग-संध-संगदा^{१५} मुरलेव
पडिऊल-दिण-भंगा तमसेव सम-जाद वट्टि-सकरुण^{१६} पुण्णाआ कर-
दोअ च सदाजीवण प्पदा तंनपणी^{१७} विअ पडिवद-सिहरि-करंविदा^{१८}
कावेरि च णाणा विह दिअ विहरणा पवरेव मंडीरअ सणाहा गिरि-
दरि च हरियट्टणक-त्थि^{१९} गअणत्थलि च पडिस्सण-चडुस-मित्त
मंडला सरसी विअ रइद-कुवलअ प्पमदा संगा वेलेव परिदीसंतणे-
वणा जलण-संहदी विअ अणेअ-हेदि सहिदा^{२०} कलस सिंधु-सीमे च
णिवसंत-महोवार-पीदंभरा^{२१} कुमुद-यंधुलेहे च हरिणालिं गिआ कादंवि-
णी^{२२} विअ रन्तिजंत दूरागअ-रथोअअ लोआ वणराइ^{२३} च भूदार-
परंपरा णिसेविआ सिरलावदी^{२४} णाम णअरी । जत्थ^{२५} अट्टर-वरिस-
वेसीआणं तरट्टिआणं मंद-णीसास-पवण घण-सोरह-ग्घाण-लंपडाणेअ-
धंभर गाम-कंकर-याआलिअं इत्थ-सोणगुली-विदुम कंठ^{२६}-हणिज्जत-

१. T पुहई । २. अमरावइ । ३. T मोअवइ । ४. T °वट्टियणवसही
विलासेव आदिपई सुमइ° । ५. T पायपोररवंदार । ६. Possibly
अलअ च is corrected on the margin as वसो असारो विअ
in P, T असारा वि । ७. T गोइन्दा । ८. P गिरंदर । ९. T
परिउदा । १०. P मंसलसंधंजुअल । ११. T मीसणमुपोहण मुय ।
१२. T परियालिया । १३. T गोलेव । १४. जउलेव । १५. T भुअंगसगवा
१६. T सकरुण । १७. P तमपणी । १८. T करंविदा । १९. T वट्टण-
कअं गयण° । २०. T सहिदा । २१. T पीयवरा कुमुय । २२. T
कादंविणी । २३. सिंखलावई । २४. वि is corrected into इ ।
२५. अंतदस is corrected as अट्टर in P, T वट्टारह । २६. T वकरइ-
इमि जंतवि तती° ।

तद्वस्त्रगुम्मीलत पत्त तती कलकाण-थोरीकिअं^१ आणिसाद आ-पंचम
 पञ्चेअदाए वत्तीकिअ-सत्त सरं पञ्चस-सगीदअ^२ सुणिअ लज्जालुआ विअ
 ण दक्खवंति णिअ-त्तोडं^३ गंधव्व-जणा^४ । जिस्सा पुणो सोएण^५-कप्पि-
 दम्भकस-एव-प्पाआर भित्ति खच्चिद^६ एव^७ रअण-राइ दित्ति च्छडा
 धोरणीहि^८ सारहिणा सह चिरमरुणाहिक्ख पत्तो खज्जोओ^९ ।
 जाए^{१०} बुडणुबुडणसील-जाद-संतदि^{११} -दंतुर-दुरवगाहाओ अगाहाओ
 महापरिहाओ^{१२} देदूठुण एसा पुणरुत्त त्ति सत्तएणवि पीऊण वाडव-
 हिंसा-ओसं विसकतो विअ भित्ति जेव्व त पुणो तज्जीयणोइद-स्थलाइं^{१३} ताइ
 सल्लिलाइं सलील पोदुआहि^{१४} सुत्तवंतो मेत्तावरुणी । अवि अ जस्सिं
 चचत्त-चडुल चडचड-करण खेलत्त^{१५} -पदाइआ दड पट्टिआ-चड-गधवाह-
 जुव धाविअंबुवाहो^{१६} कुडिल विअड-कटिण-विसम-भीसणाराल कराल
 कडारक्खि तिक्ख^{१७} विक्खेव वेलक्खि^{१८} अ-दिद-दाढा-दतुरिद^{१९} -
 ददसूअ पडिछद-सदसण-भअक्कदत्त मक्क देस हिडत्त चग चद विओ चूडा-
 धगुंफिअ-संफुल्ल-फुल्ल-मालिआ-संदोह^{२०} सुदेर संदेह- सदाइ-णक्खत्त धी
 हिओ सिहरावट्टाविद^{२१} कंत-कामहेणु -^{२२} कजिआ-पंडुर-च्छत्तओ चडर-
 खिडकिआ-कोडि-मणि विच्छुरिअ दह-दिसो जअइ को वि डमरुअ णामहेओ
^{२३} पासाद विसेसो ।

राजा—(आत्मगतम्) अम्ह पुर वणिणद^{२४} होदु पुणो वि सुणिस्स ।

पारिजात—ठाइ तत्थ सदमणु^{२५} विअ घणवाहो किसानु विअ
 दीह सिहावंतो कीणासो विअ पर-दड^{२६} -दुरो रोखदो^{२७} विअ पुणएजण^{२८} -

१. T थोरीक्यं । २. T सगीदसामिदीमर । ३. P तुड । ४. T -वणा ।
५. कणअ is corrected as सो०ण in P । ६. खइद is corrected as खच्चिद in P । ७. T एदुमरायराइ for एव etc । ८. Some letters are covered with yellow paste, they are not included in the text as they are not clearly visible in P । ९. T दियहमणी for खज्जोओ । १०. T जमि ।
११. P जादोसत्तदि. T जादसत्तह । १२. T महाफल्लिदायो । १३. T "योइदाइं । १४. "दो is corrected into "हि in P । १५. T पदाया दड । १६. T पाअदकुडिल । १७. T कडारक्खित्तिएह । १८. T दुल्लएण । १९. T दतुरिय । २०. I सदोइसदेहसदाइ सुदेर सदा थियासेसणएणत्त । २१. T मउडसिहरावट्टाविज । २२. PT कच्चिया । २३. T पासाय । २४. T वणिणयं । २५. I जेव्व । २६. T डड । २७. T खेविदो । २८. T पुवणवण ।

वरिष्ठो वरुणो^१ विश्व भुवण-पदं पवणो विश्व जगप्पाणो जकर-पदं विश्व
राश्व-राश्व-पद-लक्ष्मिओ ईसाणो^२ विश्व विस-वदण निअद्दो^३ महुमहणो
विअ विरइदुम्मद-वलि-द्वसणो^४ सदाणदो विश्व चत्तराणणो यम्महो विश्व
मअरद्वअ-पदो तिस्र-मउहो^५ निअ लोअ-वधवो ससहरो विश्व सअल-
कला^६ पआसणाहिएणो हिमालओ विश्व पुढिवीहर-सेट्टो सुरालओ विश्व
कल्लाण-रुजाहिरामो गधव्व-राओ निअ चित्तरहो जुहिद्विरो^७ निअ
धम्मभ पडु-दुदीअ^८ पुत्तो विश्व भीमसेणो अञ्जुणो^९ निअ सुहदालविद^{१०}
सरीरो दुज्जोहणो निअ^{११} अण्णारिस धिअरद्व-प्पसानो^{१२} अगाराओ
विअ सूर-दाआदो हेरवो विश्व विणाअओ कत्तिकेओ निअ तत्तारिस-
सत्तिहरो आदिमच्छो विश्व^{१३} किअ महाअमुद्धारो कमढो विश्व णिमग-
महीहरावलयणओ पुराण-वराहो निअ विवल-प्पोडण-पडुदरो^{१४}
एरसिहो^{१५} विश्व अत्तभत्त-पलहाद^{१६} करणाअरो^{१७} वामणो विश्व
तिहुवणक्कमण-परक्कमी परसुरामो विश्व अणुक्कणक्कसत्तिअ-वस-वहुण
णिएहादो^{१८} यलरामो विश्व गदक्कसहाओ दसरह^{१९} रामो विश्व णिअ-
गुण विरइद-सुमिच्छाणदो गोइदो^{२०} विश्व वहु-प्पमदालिगिओ कुइणा-
घोढो विश्व अगीकिअ^{२१} भढो सिहद-चदो णाम महीमहेंदो । (विदूषको
रानानमालोक्य हसति । राना लज्जते ।) ज सु^{२२} अहद पुढिवा^{२३}
महलाहदलो महीरओ हेमवम्मणो अरच्चेण लीलावदीए धम्मदारेहिं
सह द्वे-जण-सरणमरण जियमिस्^{२४} अप्पणा विरआल-गोवाइदम्मि
सव्व-सव्वसहामडलम्मि अहिसित्तवतो । जस्स भुअप्पदाव-जलत जलण
जालाहि फडित्ति^{२५} उट्ठीए अररग-लगा तुग^{२६} एककुलिग सुय्यो

१. T पाठसायो । २ T चन्दबामेओ । ३ P *महुणो, T वेणह
विधे । ४ This is a marginal substitute for दिरेणग० in
P T सपाणदो । ५ T तिण्हमोहो । ६ P कजा०प* (= कजाप*), T
कजाप्यास । ७ T पुहईहर । ८ T जहिद्विओ । ९ T दुदिय । १० T अहि
भञ्जुवियरो । ११ T *लकयस* । १२ T मिव । १३ T *पसायो ।
१४. T मिव कय । १५ T पडुदरो । १६ T सीहो । १७ पलहाद IS CO-
rrected as पडहाद in P T पलहाद । १८ T कलुणापरो । १९ T
interchanges the order of this and the next simile
२० T दहाद । २१ T कयहो । २२ T अयाकय । २३ PT पारि० । ज
etc । २४ T पुहई । २५ T सरण रयण जियमस् । २६ T पडित्ति ।
२७. T एक ।

सुप्यो^१त्ति बोलंति^२ मुद्ध-जणा । जस्स महदीओ कित्तीओ सोहंति^३
 महीसु हिमाणीहर-खज्जूर-महीहर-दुद्ध-वद्धि-रूवेहिं एहअत्ते उण
 सारदब्भ-तार-तारेसरूवेहिं । एसो उण सअं बालो वि अणुसरंतो
 कुलक्कमागआण, धीसइवाणं घिसणं अणुल्लंगंतो, विद्ध-पुरोहिद-^४
 णिहिट्ठं णीदि-पहं संमाणअंतो, बहुसहस्सं सदोसअंतो,^५ सिणिद्ध मंडलं
 अहेदअंतो, णाअरजणं अगिणहंतो^६ छट्ठ भाआहिअं,^७ अपेक्खंतो^८ .
 परकेरअं इत्थिआ रअणं, आहरंतो खाणा विहाइ जएण-सदाइ, असहंतो
 दुव्विह दीणक्खराइं,^९ अहसतो पंगुल-वामण-खंज-कुज्ज-बहिरे, पण-
 मंतो ठेर-ठक्कुर-जदि-देवदाओ,^{१०} पकुणतो जिण-देवाअदणुद्धारं,^{११}
 णिम्मावअंतो पवा मंडव तडाअ सालाओ, कारअंतो उवणअण-विषाह
 कम्माइं, आअएणअंतो घर^{१२}-कहिज्जंतं पुर-रट्ठ वुत्तंत, जाणंतो^{१३}
 पणिहि-जणेहिं पर राअ-कज्ज रहस्साइं, परिहरतो जल तथल-दुग्ग-दुम्म-
 गं,^{१४} विआरअंतो पडिक्खणं^{१५} किबदंती-विसेसं, अफंसतो अएणअ-
 धण, विअलअंतो मलिम्मुअ वगं, पहरंतो पिसुण-लोअं, सिक्खअंतो
 मिसा-वादिणं,^{१६} बहु मएणंतो दूरागअं धीरजण,^{१७} विम्हरतो दोस-सदं,
 कित्तअंतो गुणा-लेस, अणदिकामतो अज्जासीवअणं,^{१८} अदूसअतो बाल-
 भणिदं वि मदि मगं, अप्पवेसअंतो हस^{१९}-गोठ्ठीसु तिदीअ जणं, अण-
 हिक्खिअंतो सिसु ठेर-ललणाओ, दिउणअंतो^{२०} हरि वीसणाइ प्पमुह देव-
 महुसवं, अचिंछदंतो महासाहिणो, अत्थुवतो^{२१} अप्पणो गुणअणं,
 विइरंतो^{२२} सव्व-साहारणं भूरि बिच्चाइं, अकिलेसअंतो भिअ-सत्थं,
 णिव्वंसअंतो^{२३} उम्मत्त^{२४} विरोहिणो, वड्ढअंतो साहु प्पाणिणो, सुमरंतो

१. P सु ओ २, I सुजो ओ २ । २. T बोलति मुद्धा जणा । ३. P सोहदि । ४. T वद्धपुरेहिय । ५. T मयहयन्तो । ६. T अगेवहंतो । ७. सट्ठभायाहियं । ८. अणियच्छतो (=अंतो) । ९. T दीणच्छराइ । १०. T देववायो । ११. T देउलुद्धारं । १२. T कसकहिज्जतपुरं । १३. T उत्तंतं वुज्जंतो । १४. T थलजलदुग्गोसु सुरंगादिकवमगा । १५. T पदखणं । १६. T निसावाइण । १७. T दारवण । १८. T अण्वअण । १९. P रहस्स Some words on this folio are covered with yellow paste । २०. T ललणा य उणयतो । २१. The original letter is not readable, but it is corrected as इ । I have emended it as थु । २२. T पुसतो घणेहिं दरिद्वणविदालगपदरिद्वणच्छराइं अकिलेस० for विइरंतो etc । २३. T णिस्सयतो । २४. P उ०भ०ट्, T उम्मट् ।

पुराण-रात्र-पावण-चरिदाई, मुंचंतो विईद^१ चरित्तं, अमुंचंतो कोल-धम्मं,
एलो विअ एहुसो विअ धम्मो विअ रामो विअ हरिचचंदो विअ सिवि-
एरेंदो विअ पिहू विअ मुच्चुकुंदो^२ विअ मुचंदो विअ ^३मंधादु विहू विअ
मणू विअ जणओ विअ रक्खइ सब्ब-जणं ।

राजा—(सप्रणाममल्ललि घट्ट्वा) अलं इदो-चरं^४ कब्ब-वंघेण
इदं विण्णवीअदि ।

एणावाहा संदणा राअहाणी^५

कोसो रट्ठं एाअरा रत्तमन्हे ।

एद सब्बं ते वओ धोरणीए

णूणं पत्त एाह साहीण-भावं ॥५॥

पारिजात.—(सानन्दम्) अलं दे एक-यअणामिअं जेव्व किं तेण
मह कज्जं । अत्थि खु मज्झ ^६किलित्तं कविदा-महा-सामरत्तं^७ ।

राजा—ए सच्चं एव्व ।

पारिजात.—चिरं जीव, साहीअदि । (इति सशिष्यो निष्क्रान्तः ।)

राजा—(क्षणं स्थित्वा, स्मृति-नाटितकेन, सचिन्तम्) यअरस,
एत्तिअ काल कह वि पारिद, एहिह उण ए पारेमि । सं खु मह मणे सल्लं
वट्ठइ^८ । जं तु से पिओ गुरुअणो सही तुमं ति घत्तीए पुरा जंपिदं^९ ।

विदूषकः—यअरस, धीरो होहि ।

राजा—(विचिन्त्य, सवैम्लव्यम्) वअरस, एक्कं तीअ पहीअं
यएणअता कालयोलणं^{१०} करेम्ह ।

विदूषकः—(स्वगतम्) किं उत्थमसणं^{११} संपावीअदि । (प्रअगम)
तह जेव्व कादव्वं ।

राजा—

घत्तं से समुत्तर-विंव-उवराहं

१. विगीद is corrected as विईद in P । २. Perhaps मुह-
कुंदो is corrected as मुच्चुकुंदो in P, T हृष्टुकुंदो । ३. T यथाविअ ।
४. T इदो पर । ५. T इत्यां घोडा मन्दा जंम्ह । ६. P omits
किलित्तं । ७. T महारज्ज । ८. T वट्ठइ । ९. T वट्ठइ । १०. वाचनं is co-
rrected as बोद्धव्यं on the margin in P, T वट्ठनं करेम्ह । ११.
T उत्थमसपावीयदि, P उत्थमसणं वट्ठइ ।

विदूषक —

येत्ताइ घण-कदली-दलाअदाइ ।

राजा—

मज्झ त एलिण मिणाल-^१तंतु तुच्छ

विदूषक —

सोत्ताइ रदि किअ-सक्कुली^२ समाइं ॥५॥

राजा—

अपेअ पडिक्किदि हारिणी अ एसा

विदूषक —

सेरीसिं धरइ सिरि जुअ भुआण ।

राजा—

भू-दहा^३ सुमर घणू-विडंब चडा

विदूषक —

कठो से विजणदि^४ पचजण-सोह^५ ॥६॥

राजा—

दताली ए सहदि^६ दोण-पुल्ल-लच्छि

विदूषक —

वक्खोआ गणवदि-भोदुओवमाणा ।

राजा—

एाही से^७ तरुण-गहीर-कूब-पुल्ला

विदूषक —

पाआ से थल सदवत्त-कति-चोरा ॥१०॥

राजा—

वधूअ दुम-सुम-वधुरो तहोडो

विदूषक —

रोमाली मलअअ-धूम-रोहिआली^८

राजा—

जघाओ सुम-सर-काहली खिदाओ

१. T मुणाल । २. T रहकपसखुली । ३. T भूदहा । ४. T विजसइ ।
५. T सोहो । ६. T सहइ । ७. T से मणरसगभिरधुवधू । ८. T रोहिली ।

विदूषक —

उरु से गुव-कदली-सबन्ध-आरी ॥११॥

राजा —

सोबाण-पडितुलिद तअं वलीणं

विदूषक —

सोणी से मअण-सदंग^१-चक्क-वंगा ।

राजा —

कंकेलि-छद-सरला दहंगुलीओ

विदूषक —

रज्जुरी-सुअ-सुह-पाडला एहा से ॥१२॥

राजा — (निरवस्य) वअत्स, किं करिजउ ।

अच्छुएहा मे पिहुल पिहुला^२ होंवि एीसास-दंढा

जीहा सुक्खा सलिल कलिल^३ लोअणं^४ तत्तमंगं ।

^५कप्पाअमं वजइ एिमिसो कंठ-यासो सिढिलो

दीहा मोहा ए रुचइ जणो हंत चीए रिओए ॥१३॥

विदूषक — (स्वगतम्) अहो, बलिअं खु मअणाअल्लअ-मरट्ट

किलिडो एसो । (प्रकाशम्) समस्ससहि समस्ससहि ।

राजा —

^६रमणी-पिरहे रुढे सहसा मरणं परं ।

विदूषकः —

मंदोऽसि किं धरादार घर-भावं महत्तरं^७ ॥१४॥

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेक)

[वैतालिकः] — सुह देउ देवस्स मग्गएण-वेला । दाणिं खु,

^८अच्छादेदि रजेहि ताव विहरं मत्थं मुहु हत्थिअं

पया जंति एितंत-तंत^९-तणुणो घम्म-पवा-पालिअं ।

१. T सपड्ड । २. T पिहुलविषया । ३. T सुवइसजितं, *य is corrected as *अ in P । ४. T लोअण्ये । ५. T कप्पायोरोणवाणि सो ।

६. These two speeches are written on the margin and No 1 instead of 14 in P । ७. T पिर परं । ८. T तत्त कइइ भूखिदि मइयल मय । ९. T पया अस्ति चखति तंत ।

मोरो एीजइ कोडरे^१ कलरवा गोवाणसीसु ट्ठिआ
कीरो पिंजरमेइ हंति बलिअं तिण्हाउला सारिआ ॥१५॥^२

अवि अ ।

वक्खेण ढक्कलंतीओ घटं णिअ-थणाहिदं ।
खेलंति^३ सर-शीरेसु सारंग-सिसु लोअणा ॥१६॥

अन्यः—

परिहरिअ जवेण कंचुआइं
णिअ सिअअंचल वाजणा कुणंता ।
सिहण-जल समं^४ णिहालअंतं
तडपडअंति जणं बहु-विसेसा ॥१७॥

अवि अ ।

तवावलिइ कंधर धुरि ठिआण बालाण जे
हिमंभु रस^५-घिट्ठिअं सहिम-वालुअं चंदणं ।
गले सरहसं थणोवरि खलंत-हत्थं चिरं
विलित्तमुअ-मंडले मुहु कुणंति धरणा खु दे ॥१८॥

राजा—(सविषादम्) यअस्स, विचुअ वेयणा-दूसहं^६ विरह-देहण-
सदीवणज्जं खु धंदिजण^७-वण्णणं, ता एत्थि एत्थ विसप देवी-पसाद-
मंतरेण पडिआरो ।

विदूषकः—एव्वं ।

राजा—को एत्थ दुवारे^८ ।

(प्रविश्य)

वौवारिकः—एदु एदु भट्टा^९ । (इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ द्वितीयं यवनिकान्तरम् ॥

१. सेदि तरायळे is corrected as खीजइ कोडरे on the margin in P । २. This verse is numbered 14, and so on in P । ३. P खेलदि । ४. अलजजहरण is corrected as सिहण जल समं in P । ५. T हिरीवज्जि । ६. P omits this expression । ७. T वडियण । ८. T दुवारियो । ९. T भट्टारयो ।

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

विदूषक —(स्वगतम्) ही हीमाण्हे, किं वि परिहसामि पिअसह,
होदु एव्व दाय । (प्रकाशम्, ग्रिहस्य) भो वअस्स किं गुं खु लद्ध
वेलुरिअ-रणी दरिहो पिअ मुसिद^१ मणि पेढिअो चोरो विअ भकिरद^२ -
मोदुओ वालो विअ सद्ध भुत्तो बन्हणो विअ पत्त सभोआ वाल रढेव्व
सतुस्ससि ।

राजा—(सानन्दम्) वअस्स, पसादिवा^३ खु देवी ।

विदूषक—ए पआरो कहिज्जदु ।

राजा—

गदे^४ सज्जोवत्त मइ लहु विदूर गअवदा

गदे^५ तत्थाआदा सवदि उए पल्लग^६-सअण ।

ठिदे^७ तस्सि जादु वद वहि पउट्टा सरहस

कराड व्वासत्ते कढिण रिदि भाए ठिअवदी ॥१॥

विदूषक —(ग्रिहस्य) साहु तुए पसादिया ।

राजा—मुक्ख, सुणाहि ।

विदूषक—तदो तदो ।

राजा—

पुणो मइ पुरोगदे^८ विमुहमजस व्व द्विआ ।

मए गदुअ समुह^९ करिसिदे कढिल्लचले ।

धुअ सरहसेण ॥ करअलेण वीए तदो

कह वि घरिअो मए सह मिअ व्व^{१०} तिस्ता करो ॥२॥

विदूषक --(सविस्मयम्) किं तदा जाट ।

१ T मुसिअ । २ T भरिअण । ३ T इसमाणोत्पसि । ४ T पसादिया ।

५ T मए सज्जा^१ । ६ T मए । ७ पल्लग is a correction for पल्लक
in P । ८ T रिप । ९ T पुरोगए । १० T करिसिप, P परिसिदे । ११.
T तिसे ।

राजा—

ममिदालसारुण विलोभण प्पहा-
किरणादि ^१लंब^२-उण-बंघिअंगओ^३ ।
अहमच्चुदास मण संगिणीअ से
रमणीअ कोव-कवली कदो खणं ॥३॥

विदूषक —तदो तदो ।

राजा—तुज्ज पिअ म्हि^४ ए, पिओ सि तुमं ॥ मज्ज, जरिसं मणे
तुह खु तीअ पर घुसेहि^५, इत्थं भणिद देवीए ।

विदूषक —तुए किं ए भणिद^६ तीअ घरं पेठारओ त्ति ।

राजा—एहि एहि ।

विदूषक —उरिहि किं तुए^७ किए ।

राजा—

वक्केहि सुप्ति रअणेहि किमत्थि कज्जं
एसो म्हि किंकर जणो^८ त्ति पदं गिहोदं^९ ॥४॥

विदूषक —^{१०}(सहासम्) भो वअस्स, किदत्थो^{११} सि ।

राजा—कह ए किदत्थो^{११} ।

अजपत्तिं^{१२} धिअ-कोहं फंसे^{१३} मत्ति धुदगाअ^{१४} ।
पसादअत्ति धरणा खु वदणेहि खिदबिखि^{१५} ॥५॥

विदूषक.—तदो तीए किं किदं^{१६} ।

राजा—उट्टेहि उट्टेहि त्ति उत्ति-पुव्वं उट्ठाविदो ।

विदूषक —अअ जेव्व किं पसादो ।

राजा—सुणाहि पुणेो वि ।

१. T किरणाजि । २. लंब is a marginal correction for दीह in P, गुण is corrected as उण in P । ३. अगओ is a marginal correction for विगाहो in P । ४. T omits तु and reads म्हाप्पयम्मि । ५. पजाहि thus corrected on the margin in P, the commentary perhaps takes तुज्ज etc as a verse । ६. T मणियं । ७. T तुमे कए । ८. T अणो । ९. T गहीदं । १०. T has something more वि । स्वग । अहह येवरिधेण विभागएण सतादिओ एसो । प्रका० । सहास । ११. T कयत्थो । १२. P अजपत्तिं, T अयो-हत्तिं । १३. P फंसे । १४. T धुयंगय । १५. T धिअबिखि । १६. T कस ।

विदूषक—किं एदं रामाग्रण भारञ्चं ।

राजा—(विदूष्य) वचस्स, ^१तदा ^२सु

कुगंता पुब्बं मं कुबलञ्च-वणी-मग्गम-गञ्चं

किरंता धारालं मइ एण^३ तदो कज्जल-रस्सं ।

पदेता मोहं मे मणहरतमाणं खणमहो

दिञ्चंता देवोण णिञ्च-मञ्चण-मचे णिरुद्धिदा^४ ॥६॥

विदूषक—तदो तदो ।

राजा—तद्वचनं एव सञ्चलितञ्च णिञ्चंगेहि मदिद्वयं^५ ।

अहं^६ वि

लामज्जञ्च-वज्जण पिद्व-ममीरणेहि

देहिं टिञ्चो खणमहो सुवि योञ्चञ्चंतो^७ ।

विदूषक—हुं तदो तदो ।

राजा—

सा उट्ठिउण थण भार-वसा वह वि

चंगेण मं रुद्धिद्वयं^८ सञ्चणे करेण ॥७॥

^९विदूषक—अवि तदो संवुत्तो कुम्भुह-यंघो ।

राजा—अलं मुस्स, परिहासेण ।

विदूषक—भो एदं जरुद्वयं^{१०} चिट्ठु, सा एण^{११} मिला-गोल

त्यणी किं विमुत्ता^{१२} ।

राजा—मुत्ता^{१३} विञ्च ।

विदूषक—तं कदं ।

राजा—अप्यउत्त अज्ज एव^{१४} सुग्ग मणालुसुरं करिस्सं वि देवञ्च

मणिदं ।

विदूषक—भो वचस्स, उवरि मुरञ्च वि तीप भायो ।

१. T तद्वचनं । २. P सु । ३. T वणी च मण हर तय मणे । ४. T विद्वयं । ५. T मदिद्वयं । ६. T एहं । ७. T रुद्धिद्वयं । ८. T रुद्धिद्वयं । ९. These two speeches are written on the margin in P. १०. Perhaps this is written in P. T उवणमहाविद्वयं । ११. T एव मणालुसुरं करिस्सं वि । १२. T मोत्ता । १३. T एव for एव ।

राजा—मुख, अलं भाव-व्यक्तायेण ।

(प्रविश्य-पटाक्षेपेण)

दौवारिकः—जेदु-भट्टा ।—एसा देवी विवाहं कादुं आअच्छइ ।

विदूषकः—वअस्स, वंचिदोसि, एं एसा १ अत्तणो जेव्व पुणो-
विवाह-णिमित्तं आअच्छइ त्ति संके ।

राजा—(विहस्य) 'भमरअ' होदु, गच्छ तुमं २ दुवारं देसंमि ।

दौवारिकः—तह ३ । (इति निष्क्रान्तः ।)

(तवः प्रतिशक्तिं देवी मङ्गलाभिपिक्ता भण्डितसर्वोङ्गी आनन्दसुन्दरी
प्रतिहारी चतुरिका भानुमती विभवतश्च परिवारः ।)

देवी—हला सहीओ, अंवि एणम तुम्हाणं ४ समदं जं एदं कोउहलं
कादुं पड्डामि ।

भानुमती—(सरलाघम्) एं सिविणए ५ 'वि एणाकज्जं देवीए
करीअदि ६ ।

चतुरिका—(सहर्षम्) भट्टिदारिण, सव्वहा एदं करणज्जं । जेण
संताण-जणण-मूलं ।

नायिका—(स्वगतम्) अम्हे ७, अणुऊल्लो विअ मह विही ।

प्रतिहारी—भट्टिणि, एव्वं किदे ८ अहं वि महाराअ-पादेसु ९ अणवराहा
१० भविस्सं ।

देवी—हंजे हेमवदि, तुण्णदरं ११ आदिस मगां ।

प्रतिहारी—इदो एदु, भट्टिणी । (देवी परिक्रामति ।)

भानुमती—देवि, एसो महाराओ चादओ विअ कादंविणिं वंओरो
विअ चंदलेहं १२ चक्काओ विअ १३ रइ-एहं तुहागदि १४ पेडिवाल्लेदि १५ ।

देवी—हला भाणुमदि, १६ से इत्ति भण ।

नायिका—(स्वगतम्) अम्हे १७ कहमज्जं विं ईसुत्ति-दुहोली ।

१. T. अण्णो । २. T. तुह । ३. P. लहेत्ति वि । ४. T. समद । ५.
T. सिविणे । ६. T. करीअदि । ७. P. अम्हे । ८. T. कएहं । ९. T. पापसु ।
१०. T. होहामि । ११. T. तुण्णयरं । १२. T. चक्काओ विअ-माहत्तयं ।
१३. रंवि is corrected as रइ in P । १४. तुहाअमणं is corrected
as तुहागदि in P । १५. T. पेडिवाल्लेह । १६. T. भाणुमदि । १७. T. अण्णो ।

चतुरिका—हला भट्टिदारिणं, मा एव्यं भण, सञ्चरणं वि तुमं 'जेत्र' मंहरं^१ ।

नायिका—(स्वगतम्) साहु, सच्चं मणिदं^२ इमाए ।

देवी—(उपसृत्य) जेदु अय्यउत्तो^३ ।

राजा—देवीए पसादेण^४ ।

विदूषक—सोत्ति होदीए ।

देवी—अञ्ज-पिंगलअस्स चि भण । (विदूषकः ससम्बसं उज्जते ।)

नायिका—(स्वगतम्) केत्तिअ दाव से कोडिल्लं । (प्रकाराम् ।

सविपादस्मियाकूत्रलज्जाभयप्रणय राजानमालोक्ते ।)

राजा—(नायिकां विलोम्य । स्वगतम्)

जत्थं जत्थ एअणाइः मंयर

मुदरीअ^५ पसरंति^६ उक्खणं ।

तत्थ सत्थ मह चंगमग्ग

मुंदरीअञ्जुअलं ठिअं विअ^७ ॥ ना

अवि. अ ।

दिट्ठीए पेसणेमुं योडइ^८ विअ मज्ज युद्धि-विच्च-जुअ ।

चाण परुषाहिदिसुं सोडइ^९ विअ तं सुणो रमणी ॥ ६ ॥

देवी—अय्यउत्त, जिस्सा किए तुन्देहिं णामवरेण^{१०} सह वेस-विसेसो ।

दिण्णो सं देमि दाणि ।

राजा—(स्वगतम्) एव्यं वि-णाम भवे । (प्रकाराम्), एसो जणो

देवीए-परवसो ।

देवी—अय्यउत्त, जाणामि तं, सच्चं ।

नायिका—(स्वगतम्) कहं अञ्ज वि वक्कोत्ति^{११}-रिच्छोली^{१२} ।

राजा—(अपकार्यं), वअस्स, सच्चं नु दाणि ।

विदूषक—(जनान्तिष्ठम्) मो वअस्स, महः ए, एचचओ, मिसा-यादिणो^{१३} नु णिमत्तणं मोअणाएत्तर^{१४} सचं जाणिदव्वं । सेह-

१. T जेव्य वेममभट्ट महातावस्य । २. T मणिदं । ३. T परगदेव । ४. T सामञ्जीय । ५. P पसरदि । ६. T मित्र । ७. This is a marginal correction for करिसिदि in P । ८. This is a marginal correction for मुंवर in P । ९. T चाम्पदेव । १०. T वरहुत्ति । ११. कोसञ्जी is corrected as रिच्छोञ्जी on the margin in P । १२. T *वइयो । १३. P *वइर ।

दंसणाणंतरं^१ पुत्तो त्ति संतोसो^२ कादब्बो ।

देवी—अज्ज वि कीस णाअदो पुरोहिदं^३ हक्कारिदुं णोदिओ मंदारओ ।

(प्रविश्य, पुरोहितेन सह मन्दारकः)

मन्दारक—इदो इदो उवज्झाओ ।

पुरोहित—(उपसृत्य) देवि, तुवर तुवर, वेला अदिकामदि^४ ।

देवी—हजे हेमवदि, अय्यउत्तं एहाणिदं भूसिद्धं^५ च करेहि ।

(प्रतिहारी सर्वं तथा नाटयति ।)

पुरोहित—महाराअ, पाणिणा पाणिं से पीडेहि । (राजा तथैव नाटयति ।)

देवी—कहं अय्य-मंडब्बेण मत्ति सज्जीकिदो अग्गी^६ ।

विदूषक—होदि, महाबम्हणो^७ अहं जेव्व एक्को अग्गी ।

देवी—ए तत्थ संदेहो । ^८(विदूषक लज्जते ।)

पुरोहित—महाराज, पज्जलंत-पिहुलगार^९-भर-भरिदम्मि विहुमम्मि हव्ववाहम्मि लाआहुदि-विहिं आअरेहि । एक-समए जेव्व घरिणीए^{१०} तुह अ हिअएसुहिअअंजण णिहित्तं^{११} कुण । (राजा तथा कुर्वन्सप्रवक्षिण नमस्करोति ।)^{१२} (सहर्षम्) महाराअ, इमस्सिं कलत्तम्मि अत्ताणुअण पुत्तं लहसु ।

विदूषक—तहत्थु ।

देवी—अय्यउत्त, गच्छीअदि^{१३} मए तुम्हाणं^{१४} सेज्जा-घरं अलं-कादु । आणंदसुंदरी उण मुहुत्तमत्त भाणुमई चउरिआ विणोदिआ अय्य-मंदारएण सह एत्थ एव्व चिट्ठदु । (इति सपरिवारा निष्क्रान्ता ।)

पुरोहितः—(विचिन्त्य) मए वि तत्थ गंदब्बं ।

विदूषक—किं केलि-घरालंकार-समए वि दकिरणा दिउज्जइ ।

पुरोहित—(विहस्य) अलं परिहासेहि । फल-तनूल-दाण-णिमित्तं तत्थ मए ठादब्बं ।

१. P °णदर । २. P सदोसो । ३. T पुरोहिदं । ४. T अइकामइ । ५. T एहाअ धारियदुयल्ल भूमिय च । ६. T सज्जीकयोवपही । ७. T °बम्हणोह एव्व एक्को वपही । ८. P omits thus । ९. T विहुलिगाअममरियमि । १०. T तुव । ११. P omits णिहित्तं । १२. P T पुरो । सहर्षं । १३. T गम्मइ । १४. P. सत्ता ।

विदूषकः—ता गच्छ गच्छ, पुढमं भज्ज १ दुदीअं तुज्ज ।

पुरोहितः—(विहसन्) तह २ । (इति निष्क्रान्तः ।)

राजा—(नायिकां विलोभ्य सानन्दम्)

आणखस्स सविहे निराअदि ३

धूमूलदा कर-मिअत्थणीअ से ।

संणिहाण-जणिदं ४ सुहंसुणो

दाण-चारि-पइणो धणू विअ ॥१०॥

विदूषकः—(स्वगतम्) अहं वि धणूइस्सं । (प्रकाशम्)

विलसइ लोअण-जुअलं ५ जमुणा-जल-कंति-चूसणे सज्जं ।

सुह-पंकरहारुडं धम्मह-केली-मिलिंद-मिहुणं ष ॥११॥

राजा—माणुमदि, तुमं किं तुणिं चिट्ठसि ।

भानुमती—(सलज्जम्)

णाला-मणोणत्तण-सार-हारिणी

णासा परं से तरुणीअ दीसण ।

अच्छंत-सच्छंत-वत्त-दप्पणी

निवग्गह-ट्ठाविदं ६ लट्ठिआ विअ ॥१२॥

राजा—साहु भाणुमदि साहु, पंगं दे ७ कइत्तणं ।

चतुरिका—

अणोणं मिलिदाण हाडअ-मआआराण ८ गोलाण जा

लच्छी सं हरिदुं णिणदं ९ कुटुआ सोदंति १० बाला-थणा ।

णाही-रंघ-सलिल्ल-मुत्त-णलिट्ठमीलंत-रोमायली

णीलुच्छं दु- ११ मरी-गअदअ-त्तण-जंभीर-मल्ला विअ ॥१३॥

राजा—(साश्चर्यम्) अहो अपुज्यत्तणं लपेस्साए ।

चतुरिका—(सचमत्कारम्) सच्चं महाराअ-वअणं । अपुज्यत्तणं

जेण्व इमस्स १२ मुलोअस्स ।

१. T दुदियं । २. P तहेत्ति, T तहेति । ३. *इ is corrected as *दि in P । ४. T जणियं । ५. T जडया । ६. T ट्ठाविद । ७. कवि* is corrected as कइ* in P । ८. T मणोराण । ९. T किञ्चित् for विषय । १०. P सोददि, T सो-दि । ११. T दोस्सुच्छं । १२. छि corrected into ह in P ।

राजा—(विभाव्य) साहु साहु, सन्धहा चउरिआ चउरिअ ञव ।
मन्दाकिनी—

ऊरुणो भंति कंताए कंदप्प-घटआरिणा ।

सोणि-चक्काण मूलेसु दंडा^१ संदाणिंदा विअ ॥१४॥

विदूषकः—अह केणाविं ण मज्झं वणिणदं ।

चतुरिका—मुक्ख ॥ हु से मज्झं वट्टइ^२ जेण वणिणदं^३ भवे ।

राजा—(स्वगतम्) इंत ण हु से मज्झं वट्टइ^४ त्ति णिसेहो जेव्व
मुक्खं वण्णण^५ ।

भानुमती—हला चउरिए, सच्चं एव्व ।

विदूषकः—हला चउरिए, सच्चं एव्व । (इति ओष्ठं विंकरोति ।)

भानुमती—तुज्झ ओट्टो तह ञव होदु ।

विदूषकः—तुज्झ ओट्टो तह ञव होदु । (इति निमीलितैकनेत्रं अक्रित-
प्रीवं जिह्वां दर्शयति^६ ।)

(नायिका राजानमवलोक्य साकूतं हसति ।)

चतुरिका—हला भाणुमदि, एवस्स-येत्त-गल-जीहं-एव्व एव^७ भवे,
तुमं दाव तुण्हीआ विट्ट ।

भानुमती—हला, एसो खु सिंगार-वण-रक्ख-साहासु मोअणिज्जो,
जेण सत्थ मिओ भवे ।

विदूषकः—('सक्रोधम्') भाणुमदि,^८ तुमं वि^९ मह सह-धम्म-
आरिणी सत्थ च्चिअ^{१०} मोअणिज्जा ।

भानुमती—किं अलक्को विअ किं वि किं वि भुंकसि । तुह कि
भइणी णत्थि सा एव्व^{११} होदु ।

विदूषकः—एं तुमं एव्व मे भइणी होदि ।

चतुरिका—अत्थ, मा सह भण^{१२}, भअवदी महालच्छी एसा ।

विदूषकः—(सहासम्) चउरिए, सच्चं एव्व एसा भअवदी ।

(सर्वे सलग्नं स्मितमभिनयन्ति ।)

१. T दंडा संदाणिना । २. PT वट्टइ । ३. T वणिणवं । ४. This speech is written on the margin and सद्धणं is corrected as णिसेहो in P, T णिसेहो । ५. P वण्णवति । ६. T एव्व । ७. T माणुमई । ८. P चीअ, T चीय । ९. T एव्व सा होदु । १०. P जण्ण ।

राजा—भुक्तः केचिच्चरं दाव वक्कारं^१ ।

नायिका—एह, मंगलगि-समीव-णिवासेण -मह-वलिअं. आआसो,
ता उववणं गच्छम्ह^२ ।

विदूषकः—भागुमह, तलवेंहं^३ गएह जेण. सम-परिहारो. मवे ।

राजा—(सविनयम्)

तुण सणाहो^४ म्हि कर्हं वि एण्हि
इत्यं-सदि^५ एअसि पाण-णाहि ।
वासेत्ति सुत्ति-मह जुत्त-रुवं
-मोत्तूण एाहेत्ति समीरिदं^६ किं. ॥१५॥

नायिका—अप्यइत्त, जाणामिं दे पीदि ।

राजा—इदो इदो पाण-वज्जहे ।
(सर्वे परिक्रामन्ति ।)

विदूषकः—एणं सिंगार-वणं पत्त म्ह ।

राजा—पेअसि,

ददंतो सौरम्मं विधिद-कुसुमाणं सुहअरं
करंतो. धीसदं कुरल^७ सिअआणं सरलणं ।
किरंतो सीदाइं सलिल-कण-जालाइ सुहओ
जगप्पाणो. चट्टो^८ विअ सददमालिगाइ तुमं ॥१६॥

चतुरिका—महाराअ, अहं विअ ति मण ।

नायिका—हला चठरिए, मा परिहस ।

विदूषकः—अज्ज ज्व रअणीए-सच्चं-भविस्सदि^९ । (-नायिका साकूवं
लज्जते ।)

राजा—देकर, सुंदरि, पदं. घण-पवणंदोलिअ-सिण्ह^{१०} -जोण्हा-जल-
णिह-भालिअ-हुकरी^{११} -दहि-पंडुर^{१२} -पण्डुल-पुल्ल-स्यवअ-धोर-स्यण-पल्लवा-
हर-सोउमल्ल^{१३} -णिहि^{१४} -ललिद-लदा-सलणाअण-पदाय-आदा -मुहावे-

१. P perhaps वक्कारो । २. T गच्छाम् । ३. This speech is found only in T where the reading looks like. उववेंहं । ४. T. सण् एअसि । ५. T. समीरियं । ६. T ११० ॥ वं रिवाहरे गच्छाम् in stead । ७. T. चिदुर । ८. This is a marginal correction for पुत्तो in P । ९. T. भविस्सइ । १०. T सण्ह । ११. T. दहिपिदिद पेंदपेंदउर । १२. P पंडर । १३. T सोउमल्ल । १४. T. ललिपल्लपाअउदा ।

ढिद^१-लडह-विडवि विड^२-पडल^३-करंविद एणअड-महीअं फलिद-जबीर-
जंबूफल-पडण तरगिद-तुगदर^४-तरग सघ-रिंगण-कंपंत पकरुहुप्पतत^५
लीला-लोल-लोलव एणठरुव-रल्लि-भकार-मुहरि^६दतरालं अमोहिअ-
परप्पर-णेह^७-फार-जवडुत-जद्ध-कुसद्ध-विअडु सिणिद्ध-मुद्ध-मसिण-मण-
हरण-हरिणी सिमु^८-गण पिज्जत-फलिद^९-वेलुरिअ-विमल-जलं^{१०}माणसा-
णदणाहिहेअ तडाअ ।

मन्दारक —एत्थ देव दिट्ठिं देवी, एसो^{११} कप्पूर-प्पहवो छत्तवणो,
एसा उण सोण-कदली, एसो उण सोण-भक्कड-कूड-वेविर-साहो एज्जूर-
साही, अअ सबूली-बुविओ केरल-कमुओ, सो उण^{१२}सोण-कीर-लल्लणो
जाइफल-महीरुहो, एसो एला-लदालिंगिओ^{१३} लवग^{१४}-दरु अअ तु पिप्प-
लिआ-पिअसहो रोहण-दरु^{१५} अअ चदिमा गोर^{१६}-पिहु-मल्लिआ-सपणो
चपेओ ।

भानुमती—भट्टिणि, एसो सिंहल-दीव^{१७}-रसालो ।

नायिका—को विसेसो ।

चतुरिका—भट्टिदारिए, एकस्सि विडवे महुर फल अण्णरिंस तुवर
परसिंस आमल^{१८}-अवरसिंस कडुअ^{१९}एसो एव विसेसो ।

नायिका—एत्थ कि भूमी फुडिदा^{२०} ।

मन्दारक—एसो पणसो, अरस मूल-भूअलम्मि फल पक्क जाद, ता
भूमी फुडिदा ।

नायिका—एत्थ किं चदकत^{२१}-मुत्तलिआ ।

राजा—पिए, चदण^{२२}-जल-मुत्त-प्पडिमा ।

विदूषक —(सभयम्) भो यअस्स, तिल-पुरुसो^{२३} एत्थ चिट्ठइ ।

भानुमती—अज, शील^{२४}-जल-मुत्त-प्पडिमा खु ।

१ डिगिद is corrected as वेडिद in P । २ T चतुविड ।
३. T करविपरवणटिमपेरतमहीयपिअअवार । ४. T तरगियतुगपर ।
५. T पकरुहुप्पडत । ६. T मुहल्लियत* । ७. T रोहवेडिसघरदुवारफार* ।
८. T सिमुयण । ९. P omits फलिद । १०. T पाणिय । ११. P एसा
कप्पूर कदली । १२. T सेंठुरवणकीर । १३. T लया* । १४. T अरु । १५.
T रोहणो । १६. P omits चदिमागोर । १७. T रोवरवणटियो अवरवणो ।
१८. T आमल । १९. T adds अवरत्य तित्त । २०. T मा० ॥ अघेर २ ।
अम्यतोऽवलोक्ष्य । एत्थ किं क्षमा फुडिदा । २१. T चन्द्र* । २२. P omits
चदण । २३. T पुरुसो । २४. T कज्ज for शील ।

नायिका—अय्यठत्त, कहं एत्थ^१ उदुंत-जल-प्पवाहम्मि पणस-समुप्पत्ती ।

राजा—मुद्धे, एं कुदूहलाअ णिक्खित्तं एदं ।

नायिका—इदं किं ए पढड ।

मन्दारक—ए पढड ।

चतुरिका—एदस्सि जल-सुत्तम्मि संवर-प्पमाणं^२ जंवीरअं वट्टइ^३ ।

विदूषक—भो रुक्खो रुक्खो ।

नायिका—(सप्पाप्पसम्) अम्हो, कहिं सो कहिं सो ।

विदूषक—एथ एत्थ ।

राजा—सुक्खे, जल-सुत्त-सिसुवा^४-रुक्खो ।

विदूषक—^५ (विहस्य) मह वि तह न्व मायो ।

चतुरिका—को अण्णो तुम्हादितो^६ भावण्णो ।

विदूषक—(स्वगतम्^७) एदेण^८ णारिएल-सिसु-प्पत्तेण विरइद-सप्पो एण मीसइस्सं । (प्रकाशम्) तथा कृत्वा) भो चतरिए, सप्पो सप्पो । (इति तदङ्गोपरि^९ पातयति ।)

चतुरिका—(समयसंभ्रमम्) कहिं कहिं ।

विदूषक—^{१०} तुइ सरीरम्मि ।

चतुरिका—(विलोक्य) अम्हो, सत्तं एव्व सप्पो ।

भानुमती—(विभाव्य) एं बग्ग-बंधुणा बंधिदा^{११} सि, पण्ण-सप्पो खु पसो ।

चतुरिका—एं इमास जेव्व^{१२} एदं चेद्धिदं । (विदूषकं हसति ।)

नायिका—अय्यठत्त, कहं^{१३} सालस्स उवरि तालो ।

१. T एथ हुग [रस]मीवे वहुत^१ । २. P omits उवरप्पमाण । ३. T has an additional passage here thus : विए एथ पिच्छ कंठजगतसवमहिआकुलमालो कच्चअण्णामुद्यालिगिअो मसिअसमुदुत्तयप्पहु-रंगो तुगफलम्म एरिंसव मूलयले सोइइ ॥ ना० ॥ नमस्सरोति । वि० ॥ भो चतरिए दावेहि मम्म णारिएलइ ॥ भानु० ॥ अत्त किं जप्पेक्किमगिरोसि तुव ॥ रा० ॥ इवति ॥ वि० ॥ उच्चै भो रिच्छो ॥ ना० ॥ सप्पाप्पस अम्हो । ४. T कलए for सिसुवा । ५. T has an additional sentence अइइ रिच्छोसि पमाण मए मणिय ता एव्व दाव ॥ प्र० ॥ विहस्य ॥ ६. P तुम्हादितो । ७. T omits स्वगतम् । ८. T णारिएलउणविरइदे मप्पे एण । ९. T उदुपरि । १०. T तुम्ह पट्टामउक्के । ११. T बंधिया । १२. T इदं । १३. T तालोपरि ।

मन्दारकः—एत^१ एत^२ पेच्छ एकस्मिण शारिएल-^३तरु-त्यभग्नि सत्त
^४शारिएल-तरुणो जादा ।

नायिका—अम्हो, विहवा विअ दीसंति ^५अच्चरिअं अच्चरिअं ।

राजा—एत^६ शारिणी-समीवे ^७पंडुर-जंवल-रक्खो । (नायिका
 विलोक्ते ।)

(नेपथ्ये वैतालिकयोरेकः)

[वैतालिक.]—सुहाअ समुवाट्ठिआ^८ साअण्ह-समओ महाराअत्त ।
 सपदं खु,

एसो चद्-भएण^९ वासर-मणी किंचिप्पहा-बुंविओ
 दीणेहि^{१०} किरणेहि केहि वि समं जादो दिसं वारुणि ।
 गाम कं वि एवाहिआरि-^{११}जण्णिद-त्तासाणिस-व्वाउलो
 वधूहि चइदेहि जाइ-सहिदो पुठवाहिआरी जह ॥१५॥

अवि अ ।

चचू-लसंत-कलमग्निम^{१२}-मंजरीअ
 णिह भअंति^{१३} एह-संगम-मंढलाइं ।
 जाआ-विआअ विहुरा विसिणी^{१४}-दलग्नि
^{१५}कदंति मद-वरुणं सर-कोअ-लोआ^{१६} ॥१६॥

अवि अ ।

गर दिणेसे णलिणी मिलाणा
 को^{१७} शाम सदुम्सइ मित्त-हीणो ।
 पकेरहं ^{१८}टक्कइ भिंगपाली
 गच्छत ^{१९}भग भुवि का गणेइ ॥१७॥

१. T ए एत^२ महुवा gap पर देइ । २. T महीरुइलमग्नि । ३. T शारिएल जादा । ४. T चत्तेर २ । ५. P पडर, T पडर । ६. T ^७वट्ठि
 अमा^८ । ७. P मयण, T मयण । ८. T करविदेइ इ देवा अत्थगिणि गच्छइ ।
 ९. T जण्णिपत्तासाहिवाउलो । १०. T कमलमग्निम । ११. P मअदि ।
 १२. T मिसिणी । १३. P कददि । १४. T reads this line thus
 कोसति चत्तपववा हरिसेण हाणा । १५. T को वा जण दूपइ मित्तहीणो ।
 १६. The original reading is सुचइ in P, it is dotted
 above indicating that it is corrected, and on the
 margin there is a remark: टक्कइ सोइइ इति वा पाठः ॥
 १७. T perhaps भिंगग ।

द्वितीय —

जेत्त पचसरस्स रुप-पडिमा जत व कालकरर^१
मज्जे दिरण मिरिचिओ एह वहू कप्पूर चहु विअ ।
वाउच्छरण दिवच्चुअवर गओ लोलविआ-चुमिओ
मदार त्थवओ व सुन्दर मिओ^२ चदो पर दीसइ ॥२०॥

अवि अ ।

सम्मा-ण्ड पउट्ट निखदिहर^३ तणआकत कत-प्पवेअ
कखोह-अालाल गगा-सह तर-पडिद^४-ट्टाइ-फुल्लालिसर्क ।
दैंती ताराण पती मज्जइ सरहस सञ्चरी सञ्चभोम
ए प्पाओ भीरु-लोओ^५ परिहरिअ रण वट्टइ प्पाणणाइ ॥२१॥

अवि अ ।

एहादो^६ सोममलकिअ घुसिणअ घुण्णाराअजण
पत्ताली सुम चदणाइ घरिअ प्पीदा^७ एरोदा-जणो ।
सेरघी-कहिदाअणो घण-महा मजीर-मजुद्धणी
मद चोट्टअ^८-एहाण टिक्किइ पइ-प्पासादमारोइदि^९ ॥२२॥

अवि अ ।

दुहेव्व दुव्विलसिदेण^{१०} पिओ कहिं वि
दूरे तहा विरहिणीअ तहा वि पण्हि ।
सेला^{११} एई पुर-वणाइ पडि करणेण^{१२}
^{१३}उल्लहिअ व्वजइ तीअ मुहु मणो त^{१४} ॥२३॥

विदूषक — वअस्स, सेला^{१५} घर सजा^{१६}-कटुअ देवी तुम पडि-
वालेदि^{१७} ति मण्णे ।

राजा—ता गळ्ळह^{१८} ।

(इति निष्क्रान्ता सर्वे ।)

॥ तृतीय यवनिकान्तरम् ॥

१ T कालकरर । २ T Reading corrupt । ३ T सणुया^० ।
४ T पडिय । ५ T^० हरिय च्छुण । ६ T एहादो सोममिहरघुसिणय ।
७ T एरोदायणो । ८ T Reading corrupt । ९ T^० रोइइ ।
१० T^० सिण्ण । ११ P सेला T सेले । १२ T पडिक्कयति । १३ उल्लवि^०
corrected as उल्लहि^० in P । १४ T उल्लहिआ मुहुअ याइ परप्फ-
रसिं । १५ P सजा । १६ T सज्ज कट्टण । १७ T पडिवालेइ । १८ T
गळ्ळसु ।

(तत प्रविशति राजा विदूषकम् ।)

विदूषक—भो बअस्म, अप्पाउड विअ णाडअ, अगअभ णाडअ विअ सट्ठअ, असट्ठअ करो विअ सक्कई, अप्प^१कवणारभ-सूरो विअ दुक्कई, अकच्छ सुद्धी विअ दिक्खिओ, अण्ण-णर-सगिणी विअ ठेर-भारिआ, अदिमुक्ख विहु गअओ विअ पडिओ^२ अणिस वाणी विक्कई विअ पोट्ट-दिण्ण दिट्ठी, अच्चत मूढो विअ^३ पडिद-कुमारो, अमुट्ठिद-केसाविला विअ^४ बाल-रडा, ^५अणालवतो तुम ^६अवहास भाअण होसि । (राजा अश्रुतिमभिनयति ।) भो बअस्स^७, पिआ गअमिणि त्ति गअ्विदो किं ण भाससि ।

राजा—बअस्स, रत्ति बुत्तेण परवसो मिह ।

विदूषक—(साशय) भो, किं त रत्ति बुत्त तुवरिद^८ भणिज्जदु ।

राजा—हिओ रत्तोए एआइणी तत्तहोदा अवि एसो पणओ णिच्च एव्व भवे । अवि गुणसोलो^९ पुत्तो भवे । अवि ण भवे अग्घाण विह-डण । अवि मअक्क भवे सुहप्पसूदि त्ति अहिणव-गअभदाए^{१०} सोअत्ती^{११} सेज्जुट्ठलमि ट्ठिआ ।

विदूषक—(रगतम्) सोअण वि सोहण भाइ । (प्रकाशम्) तुए किं ति समस्ससिअ ।

राजा—(सस्कृतमुपाश्रित्य ।)

अय प्रणय निर्भर सुमुत्ति नित्यमेव भवेत्

पुरङ्ग नयने गुणर्मदधिक कुमारो भवेत् ।

न वा विपटन भवेत्सुचरिते द्वयोरावयो

सुख प्रसव एव ते भवति सुधु मैव शुच ॥१॥

इति ।

१ । कायारम । २ । पणिसवाण विक्कई । ३ । पडिय । ४ । पमेइसिरिसा विव । ५ । अयरअअअपतो for अणालवतो । ६ । योहास भाण । ७ । PT वि । भो etc । ८ । तुवरिय भणिज्जु । ९ । सोअत्ती डोइअणिराए धोअंता सेज्जायलमि ट्ठिआ । १० । P सेज्जु^{११};

विदूषकः—किं पुण्यं गमा तत्तहोदी ।

राजा—मए ए जाणीअदि ।

विदूषकः—गम्भं कादुं कहं^१ जाणिदं ।

राजा—किं मए किदो^२ गम्भो ।

विदूषकः—(विहस्य) किं चंपअ-बल्लीए किदो^३ ।

राजा—मुक्ख, किं इत्थिआए इत्थिआ गम्भणी होइ ।

विदूषकः—तुमं मएसि ए मए किदो^३ गम्भो त्ति, ता केए किदो^३ ।

राजा—ईसरेण^४ ।

विदूषकः—बअस्स, चाल-रंडा-विसए किं ईसरो मुओ,^५ सा कीस गम्भणी ए होइ ।

राजा—भट्टा वि णिमित्तं खु ।

विदूषकः—(सहासम्)^६ तरिहि सिण्हं वि णिमित्तं ।

राजा—मुक्ख, अलं असप्पलावेण ।

विदूषकः—बअस्स, एण्हि^७ चट्ठं^८ अवत्थं कहेहि, सेण एव अहं गम्भो पुण्णो वा एवेत्ति णिएणेमि ।

राजा—

एाही गाहदरा^९ मुआ किसकिसा थूलुत्तलं पोदुअ
एद्व व्य त्तिल्ली गलो विस^{१०}-मिदु सोणी-जुअ सुल्लअ ।
गढेसुं फुट्ठ-चाअचक्क^{११}-लहरी लग्गा मिहो ऊरुणो
मज्झ दीसइ मसलं थए-जुअ से चुच्चुअ मेच्चअं ॥२॥

विदूषकः—ता पुण्णो गम्भो ।

राजा—बअस्स, ए जाणामि पुत्तो वा पुत्ती भविस्सदि^{१२} ।

विदूषकः—अहं कहेमि^{१३} । (इति ध्यान नाटयित्वा) बअस्स,
उदआणं^{१४} मज्झे एककं ।

राजा—परिच्छेअ-करणम्मि कस्स^{१५} पंडित्थं तुम्हादितो^{१६} ।

१. T ममाह । २. T कह तुमाह जाणिय । ३. T कपो । ४. T दहवेय ।
५. T किं दहव मुय । ६. T किं अलवित्तेसो भट्ट त्ति मणियअइ । ७. T वट्ठ ।
माय । ८. T गाहमरा । ९. T विवमऊ । १०. The reading गढमि फुट्ठ
appears to be corrected as गढेसु फुट्ठ^{१०}; T जापाअरक^{११} । ११. T
होदिइ । १२. P *मि त्ति प्या* । १३. T बहाण । १४. T कस । १५. P
तुम्हादिहो, T तुम्हासुतो ।

विदूषक — भो दाणिं तत्तदो मणामि, विहूदिं भक्सेदि^१ वा मिद
वा तत्तदोदी ।

राजा — विहूदि ।

विदूषक — ता पुत्तो, ए एत्थ सदेहो ।

राजा —^२ कह तुए जाणीअदि ।

विदूषक — पांडवरिस मह वग्दहणो गग्ग-समए मित्तिअ खाऊण^३
पुत्तिअ पसूदा^४ । एक्कस्सि एव्व चारस विहूदि भक्खिरअ^५ एक्क पोरअ
पसूदा^६ ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिक — जेदु देवो, एसो जिदसत्तू अमच्चो सपत्तो ।

राजा — भमरअ, मत्ति पवेसीअदु ।

दौवारिक — तह । (°इति निष्क्रान्त ।)

(प्रविश्य)

हिंढीरक — जेदु महाराजा ।

राजा — हिंढीरअ, कहिज्जदु सुदुल्लअ रिउ-जअ-वुत्त ।

हिंढीरक — महाराज, पारिजाअ-कइणा त सर्व्वं वुत्त एाडअदाए
एिषद्ध^७ वट्टइ, त पोक्खदु पसादो^८ कादव्वो ।

विदूषक — अवि एाम सव्व सज्जीक^९ ।

हिंढीरक — सज्ज एव्व सव्व ।

राजा — ता तुवरीअदु मह रि त पिअ एव्व ।

हिंढीरक — (नेपथ्यभिमुख विलोक्य) एदरह, किं विलपीअदि ।

१. T घसेइ वा । २. T किणो कह तुए [य] गजए । ३. मखिरअ
corrected as खाऊण on the margin in P । ४. T
पसूया । ५. T एक्कपोत्थ पसूया । ६. T has an additional
passage presented here with corrections रा० । विधिमय
सज्जगारिमसम् । ववस्स खबोदाए पसूयाए अ इत्थियाए का टण पुरिमस्स दण्डइ
ज मच्च वहेहि ॥ वि० ॥ स्वग ॥ पट्टा सु एसा पयदा ॥ प्र० ॥ विहस्य ॥ वयस्स
सुपाहि । अगाइ विजाइ इत वल्लि ति [म्म] एयणा लयिणो, मदाओ सिद्धि
किसा कहितटी ओटो वि मुठा वट्ट । पट्टावोदयमोक्खजो सुपइ स गत्ता सगद्दा
सदो, एावोदा जह वव्वए य हु वहा खोए पसूया वट्ट ॥ २० ॥ रा ॥ एव्व एव
प्रविश्य etc । ७. P तहेच, १ तहेति । ८. T गुह for पियद । ९.
T पसापो । १०. T सज्जाकय ।

(प्रविश्य)

सूत्रधारः—(परिवृत्य पाण्डुपटकृतनेपथ्यामिमुखमवलोक्य)

सुहृद्-हारीद^१-चलंगदेहि

णोआहिरूढो सन्नो सुजुत्ती ।

हिंहीरओ सेवइ सिधु-दुग्ग

विहंढथं मारिदुमणवम्मि ॥३॥

ता मए वि जोगा संचिहाण-करणाअ गदव्वं ।

(इति निष्क्रान्त ।)

(ततः प्रविशति तयायिधो हिंहीरक^२ ।)

हिंहीरकः^३—

अम्हारिसो चिट्ठइ कोडिसो जणो

सज्जो^४ सदा कज्ज-विसेस साहणे ।

देव्वो पदत्थेदि^५ तद्वा वि मं मुहू

जोएदि एकरं हि भरम्मि स प्पट्टू ॥४॥

हारीतः—अमन्चराअ-वट्टतेसु वि परस्सहरसेसु को बुद्ध-सरिसो ।

सुभद्रः—सच्च भणिद, को एणु एणु एव्वं साहसी ।

अद्भुतः—वट्टति^६ एणम साहसिणो, तद्वा वि सिधु मज्झम्मि जुग्ग^७

चिहंसू को वि एणिय ।

विदूषक —कहं समुदम्मि णोआहिरूढो अमन्चा धीरेण गदो^८ ।

राजा—अहो, सज्ज एदं पच्चकरा विअ ।

हिंहीरक^९—महाराअ अदो एव्व वाआए ए कहित्तं, जह दंसणे^{१०}

कोठहल्ल तद्वा एण होइ णिसमणे ।^{११}

१. T हारीत । २. T omits this । ३. T सहो । ४. T पदत्थेह ।
 ५. P वट्ट दि । ६. T जुह । ७. T तयो । ८. T णिसमणे । ९. T has
 an additional passage presented here with corrections
 अ । पारंतीवज्जाअ । कह एणु पुण्ड्रिय तुदन्वरदण ख दामह । इ० प स
 सु पण्डदा सत्तट्ठाअणम येहि पयणा [मग्गाम] वेरत परिमिअ मूमाहि दुवेहि
 तरगेहि समुदे [=रे] ण विणानिअ । वज्ज । कियो इतो इदो आअरुइ रअ-
 थाअरो । हि ॥ पद्विअमि आअरुइ किंदु धरिसाआलमि पण्डमि एव्व
 कतिअमामे कारकिलितधणुल्लुअकणोलहल्लइअग्गअणु आवइइदिअपेस अहइ ।
 अण ॥ सर्वता भूमि विओत्थ । इम समुदम्म अज्जतयेअ साहणोपाआमा विअ
 होमति भूगवाआ पट्ठणरराआ ॥मु०॥ हारीत दाहि पेत्तु पुण्डदइअणाम-
 रअमयेअ महावेअरवणसमुह आइ वाआ । वज्जः ॥ etc

बलः—

तरंग-तरला तरी कुणइ लोल-ढोला रइं

सुभद्रः—

बहुणइ-सिसिरो मरुलवण-गंध-दाई मुहु ।

हारीतः—

कहंचि^१ परिदीसए जल-गदो वि जादोगणो^२

अङ्गदः—

दिसा-विहयणे परं ए हु बिलोअणं दक्खिणं^३ ॥५॥

डिण्डीरकः—

ए लगइ तरी सेवालेसुं

हारीतः—

ए ककडआ मसा

तरिणि-सविहे

बलः—

एो वा सेला सपाअ-परंपरा ।

सुभद्रः—

अणुअण-गई वादो^४

अङ्गदः—

मेहा ए वारिणि जं

डिण्डीरकः—

तदो

समर-सिरिसे तस्स क्खिणं

हारीतः—

बहो रिउणो भवे ॥६॥

^५बलः—सच्चं भवे एठव ।

डिण्डीरकः—(विचिन्त्य) ।

जस्सावासो साअरे सिंधु-दुग्गे

जो एक्कंतं रक्खसाणं सिण्ढो

१. T कहं वि । २. T जादो यणो । ३. T सक्कए for दक्खिणं । ४. T वापो । ५. हा is corrected as व in P

अम्हेहिं सो एं न्हं मारणिज्जो

(क्षणं स्थित्वा सधैर्यम्)

किं चिंताए सोत्थि जुत्तीअ होदु ॥१॥

१ T has a long additional passage after this verse, added here with minor corrections

हा० ॥ हन समुदमम्मम सपद सपत्त र्ह ॥सु०॥ अमचराअ एद समुदगअ
अभुअ णिअरद्ध । एमा खु योआ पुरो वधिपुअ करवत्तमतायेण दीवजभाएत
गाज्जनसद जडित्त समीसयस हंरुधुगतुव [२] गचग्गायममकदत्तधाहस
हरिपमहसराअवेप्रविषणमज्जजराह सेवाककूडाह कण्ठुण कण्ठुण जाह ॥अ॥
सकौतुम् । एत्थ कग्गमज्जालुदग्गेसु पाणिएसु मोत्तिअसिप्पीओ दीसति ॥व०॥
साश्चर्यम् ॥ हन प [=२] एय जशलेसु लंगा वि का वि योआ समुदसल्लिवट्ट-
येण सद्दो एत्थ बहिणिग्गया ॥हा०॥ सुहह एत्थ वेत्थ एत्थरहिं भाअम्मि दह-
सज्जपमाणाओ तरगमाजाओ दीमति अयएहिं ए साओ ॥सु०॥ हारीअ एत्थ
देवख सेवणिक्कजतणहैरवाइयडणवेएय सअरदो वि महुगाह समुदगयो अ
वेप्पति कएएधारअयेहिं ॥अ॥ बल अअम्मुद एद न खु कहिं वि कहिं वि भाए
समुदो सारगबलुअओत्तवाणतेअ एवहह ॥व०॥ अगद समुदो उच्चुओ वि
जजिसज्जह ॥अ॥ हन णिअग्गेय जेव भूवलवाहिं वि समुदो उयए [ओ] ॥हा०॥
सअ एत्थ न खु पुरो पुरो गग्गताण अग्गाय सोवायसतहएयाएय समुदो
उच्चुओ बट्टह ॥हिं॥ एत्थ वेत्थ कण वि डोयीओ आ[ब]ट्टमायेसु धावट्टेसु चक्क-
डमम ममतीओ सहसा बुद्धति ॥अ॥ सुमह एसो खु मोत्तराथे मरुहं अग्गाण पाविओ
जलगमाओ कटिअक्कडयणइलदकिआओ अनगासमीरणदाए ओआओ पव्वाळ-
वेलीओ जलमाणसहंथ दु वेऊण खाह ॥हा०॥ एत्थ देवख लवत्तजोअणविचारुगा
एत्थअगए च्छुमुहाहिट्टिए खडोरउज्जिमि सोअण्णिदाणवालुकाए खईए जीवरअणाह
सद्दो सअरति एत्थ जेव्व रामरावणजुद्ध दु एलाहदो पहरखदसअवगो को वि
रअलसो अज्ज वि लीणो चिट्ठह ॥अ॥ समन्तादवचोवप । अम्हो कह विउल बाधअ
सउत्त न खु एत्थदम्बवणधडासिधुवलिजेसु पाणम्म आवासादु ओदिएणा
॥व०॥ अहह पाणिएहिं सह मेग्गोट्टय पविट्ठा का वि डोयीपरपरा ॥हा०॥
साश्चर्यम् । कह पाणवेआदु सट्ठिचोयणपेरत तालसदअमाण र्गोरसु अदो पडिओ
॥सु॥ हन तस्सि अडे सह सअवजनीओ शेक्काआ उहण्णतरणीओ पडिआओ ॥
सर्वे मय नायन्ति ॥हिं॥ सधैर्यम् ॥ रे रे महम्महा क्कत्ति कअयेसु लोदक्षाण

अङ्गदः—कहं दिसा ए जाणीअदि^१ ।

हारीत—होदु, समुहा^२ चकं पेक्खिस्सं ।^३ (तथा कृत्वा) भो, उत्तर-
दिसा भाए आअदा णोआ ।

सुमद्रः—एणं तत्थ एव्व सिधु-दुग्गो ।

हिण्डीरकः—वल, दूर-दिट्ठि-एलिणएण पेक्ख पेक्ख ।

वल—एणं पेक्खामि^४ । (इति तथा कुर्वन् साश्चर्यम्) अमच्चराअ,
एक्खिस्सि एव्वदे^५ तिणिए पाआरा दीसंति^६ ।

हिण्डीरक—तं^७ एव तस्स दुग्ग-त्थलं^८ ता भत्ति होणी ठक्कणिएव्वा ।

अङ्गदः—इसा ढिल्लीकिआ^९ पवण पट्टिआ, एसो उण णोआ मुह-
दडो^{१०} संभमिअ उवरि किंचि कट्ठिदो^{११} ।

वलः—(पुरोऽवलोक्य) अमच्चराअ, एसो दीसइ णाइदूरे णाइ-
समीवे दुग्गो ।

हारीत—कहं^{१२} अम्हे पाहुण^{१३} रक्खसेहि सह सज्जइ विहंअ-
दओ ।

अङ्गदः—हंत, आअच्छइ^{१४} विअ दीसइ ।

(ततः प्रविराति दुर्गाथः सराक्षस सज्जो विभएडकः ।)

विभएडकः—

कहं तिणिएदो रक्खणं^{१५} सिधु-दुग्गाहिद-ट्ठिई ।

माणुसत्स पिअ भीदो^{१६} कर देमि जडो विअ ॥८॥

ककुदमराडयेहि होणी जाण कुट्टेड ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥८॥ पारवंगोऽवलोक्य ।
सत्तेशाश्चर्यम् । अइइ एथ मअणुधुधुधुआभाडयेहि कड ति कुट्टिया कामो वि
होणीओ ॥८॥ पुरोऽवलोक्य ॥ हंत कायं वि होणीपरंरेव पाटिबसअलं तरी-
यइएणएणतणिहिजजतरअतणकालेण अकंडसमुवट्टिएण अपंसुलेय महंतेय
अंभावाडया कय वि भाए खेइअइ काअंविणी ॥९॥ ही ही टक्कतो अंभावाओ
त। अहो णोआ ठक्कणोआ ॥ सर्वे तथा नाटयन्ति ॥

१. T दिमायो य यअंनि [= यज्जंति] । २. T समुत्तरा । ३. P सं ।
T continues without any स । ४. "मिति तथा in P । ५. T
अमच्चराय चिआएसे विअ (= विअ) एक्खिस्सि एव्वए । ६. P दीसंति ।
७. T ओमिस्सं । ८. T दुग्गं । ९. T कया । १०. T दडो । ११. T
कट्ठियो । १२. T कहं देवमेणो विअ अम्हे । १३. वेविअ is corrected
on the margin by पाहुण in P । १४. T आदएदंतो । १५. T
एक्खणं । १६. T भीयो ।

विदूषकः—(समयम्) कहं रक्खसा आअदा ।

राजा—मुख, पेक्खणिज्ज ।

टिण्डीरकः—अय्य, मा भयहि^१ ।

विदूषकः—(सोच्छासम्) होदु, रक्खोअ^२-मंतं पडिस्सं । (इति तथा करोति ।)

टिण्डीरकः—(विचिन्त्य । सानन्दम्) भो भो, जाव एसो^३ ए पयलीहोइ दाव बिरइदग्गि-जंत-सदग्घो-डमरु डिडिम-^४मड्डु-हुंदुहि-डक्का-चखरी-भल्लि भल्लरी-भङ्गभर-हुडुक्का-ढाल मडल - मिअंग^५-डप्पड-णीसाण-पडह्णिण्णोसं दप्पण-विआ दंसणिज्जा तेसु अत्तप्पडिविधं अमुणंतो मुणंतो पडिरक्खस-वलं कदाचि^६ पलाअण-परो भवे ।

सर्वे—तह कादव्व । (इति यथोक्तं कुर्वन्ति ।)

विदूषकः—(कर्णयोरद्वयौ पूरयन्) अहो, कह उट्ठिओ एकद व्व^७ सह कोलाहलो ।

राजा—साहु साहु, अपुअओ उवाओ णिमिदा^८ ।

टिण्डीरकः—महाराअ पसादा^९ ।

विभण्डकः—(विलोक्य । ससाध्वसम्, स्वगतम्) ह हो रक्खस वलं एदं, सह-कोलाहलेण सामग्गी-बहुलत्तणं^{१०} जाणीअदि, जअ पराजआ अ णिण्णआविसआ, कदाचि^{११} दुव्विहि-दुव्विलास-वसाहि साजप्पेण अमह-रक्खसाणं पडिरक्खसाणं च जइ एकत्तणं भवे तदा महंतो अणत्थो भविस्सदि,^{१२} जाव अ एदे रक्खसा मह साहीणा दाव^{१३} एदेहिं सह कहिं वि गदव्वं ।^{१४} (प्रकाशम्) भो भो वअस्सा, आअच्छह । (इति सपरिवारो निष्क्रान्तः ।)

हारीतः—उहं ए को वि एत्थ दीसह, अहो सहला जादा अमच्च-राअ^{१५}-जुत्ती ।

टिण्डीरकः—(स्वगतम्) अहो देव्व सहाअ महाराअस्स मण्णिमो

१. T भयाहि । २. T रक्खोअ । ३. P एसो पाडिप्फदी ए पयलीहोइ । ४. T मड्डु । ५. T मुहंग । ६. T कदाइ । ७. T व्व पल्लयघणघटा घोर-गज्जणादयरगंभीरो सदसंमड्डुकोलाहलो । ८. T णिमिओ । ९. T °पसायो । १०. T corrupt । ११. T कदाइ । १२. T भविस्सइ जा एदे । १३. T दा । १४. T कहि विहं गदव्वं । १५. T राज ।

जं रक्खस-वलादिरित्तो^१ विहंढओ वि पलाइदो । (प्रकाशम्) भो,
जअ बुत्तं णिवेदिदुं^२ महाराअ-समीवं गच्छम्ह ।

अङ्गदः—(क्षणं स्थित्वा) ए अणुऊल-पवण-णुल्लिदाए ढोणीए माह-
प्पेण भत्ति पत्त म्ह पारवार-वेलं^३ । ता ओदरम्ह । (इति सर्वे अवतरणं
नाटयन्ति ।)

डिएहीरकः—भो सव्वे वि तुम्हे^४ णिअ-णिअ-घरं जाऊण^५ हुडुग-
घाइलाओ उवह । अहं एम्हो एव्व महाराअ पाअ-संणिहारणं जामि ।
(इति सपरिच्छदो निष्क्रान्तः ।)

राजा—अहो अरुच सुदं एदं^६ संविहाण ।

विदूषकः—वअस्स, अदिसाहसं किअं^७ अमच्चेण ।

राजा—एणं रज्जं एव्व एदस्स^८ ।

(प्रविश्य पटाक्षेपेण)

दौवारिकः—(सहर्षगद्गदम्) देव, पुत्तस्स ।

राजा—(स्वगतम्) एणं रज्जं एव्व एदस्स^९ त्ति भण्णिदे देव पुत्तस्स
त्ति एसो भण्ह, सव्वहा एसो सरस्सई सच्चा होदु । (प्रकाशम्) भमरअ ।
किं तं । (दौवारिकः पुनस्तदेव पठति ।)

विदूषकः—(सक्रोधम्) भो ठेर,^{१०} सव्वं वि कहेहि ।

डिएहीरकः—एणं आणंद-परवसो ता एव्वं कहेदि^{११} ।

दौवारिकः—देव, पुत्तस्स जणणीए सह देवी आअच्छइ ।

विदूषकः—भो ठेर, का एणम सा जणणी ।

दौवारिकः—पुत्तस्स ।

राजा—वअस्स, किं पीडेसि^{१२} गच्छदु जरहो ।

दौवारिकः—सह ।^{१३} (इति निष्क्रान्तः ।)

(ततः प्रविशति देवी पुत्रवत्यातन्दसुन्दरी भानुमती चतुरिका
मन्दारकः प्रतिहारी च ।)

१. T बदावलिचो पारवोलो [=परवलो] विहंढओ । २. T णिवेदिदुं ।
३. T has some additional passage: सु० ॥ इत तीरग्गि
म्मुरो णिपणधरो ता सावहायं कीलसुहतरणिफलअसाहयेदि ओदरामु ।
इति etc. । ४. T तुम्हे । ५. गच्छइ is substituted by जाऊण etc.
on the margin in P । ६. T अहो विहंढप्पदं इमं सविहाणं । ७. T
कयं । ८. T इमस्स । ९. T इमस्स त्ति भण्णि देव । १०. T ठेर वट्टं सव्वं ।
११. T परवसो एदस्स [=एवो ता] एव्वं गम्मारच्छइ कहेदि । १२. T पीडेदि ।
१३. P सहस्ति नि*, T सहस्ति नि* ।

देवी—(उपसृत्य) जेदु अय्यउत्तो पुत्त महूसवेण ।

राजा—(सहसोत्थाय सानन्दम्) देवि, सर्वं^१ सर्वं एदं तुह
प्पसादो ।

विदूषक—मग्ग पिअ-वअस्स पुत्तो संजादो । (इति नृत्यति ।)

टिण्टीरक—उवविसदु महाराओ ।

राजा—देवि उवविम, अहं त्रि उवविसामि । (इति सर्वे यथायथ-
मुग्रिशन्ति ।) ^२(सविस्मयम्) देवि, कहं अत्तहोदी यही सधरदि ।

भानुमती—सिद्ध-विज्ज-दिण्ण-वल्ली-भवरण्ण ।

राजा—सिद्ध विज्ज दिण्ण-वल्ली-पररण्ण एव सरीर-दिदत्तण ।

देवी—किं सो सामणो ।

विदूषक—अवि सो चिचअ जो अत्तहोदीए पिदुणा चडवेण
अंगदेसाहि पेसिदो ।

मन्वारक—अह-ई ।

विदूषक—(नायिकामुपेत्य) होदि, बडुसि एदेण सिसुणा ।

नायिका—कहं ^३आमंतणोइदेमु^४ देवी-राएसु मं आमतेसि, ^५कहि
गदाई^६ वरिसाई ।

विदूषक—(सलज्जम् । देवीमुपेत्य) बडुदु देवी पुत्तेण ।

देवी—(ग्वगतम्) एणं दाव कोदुअं करिस्सं । (प्रकारम्) पुढमं
जत्थ तुम गदो^७ सत्थ एव्व गच्छ ।

विदूषक—(ससेदम् । राजानमुपेत्य) बडुदु भवं पुत्त-महूसवेण ।

राजा—णं सर्वस्स देवी छत्तं, को उए अहं ।

विदूषक—(सक्रोधमुच्चैः) किं अत्मात्तादो^८ पडिदो एसो धालो ।
(सर्वे उच्चैर्हसन्ति ।) ^९(शिशुमुखमवलोक्य) अहो माहु^{१०} मुहो एसो,
ता यहु-मगो^{११} भवे ।

चतुरिका—अय्य सच्च एव्व ।

प्रतिहारी—महाराअ, दाणि अणवराहा अहं । (राजा हसति ।)

१. T सर्व only once । २. PT रा । सवि° । ३. T अलदेवादो वञ्जत
ओइहोमग्गएणे एत्थ पेसियो । ४. P आमंदणो°, T आमंदणोइदाए ।
देवीए ममं । ५. P आमंदेसि । ६. T कहिं दे गदाई । ७. T गयो । ८. T
अत्मात्तादु पडियो । ९. PT वि । सि° १०. T मायमुहो । ११. T बडुधण्यो ।

देवी—अप्यउत्त, आणंदचंदो त्ति पदस्स^१ णामहेअं जदो तुम्हाणं
उहआण वि णामकदेस्स^२-घट्ठिअं ।

राजा—को णाम लंघइ देवी-^३सासणक्करं ।

देवी—(सस्मितम् । शिशुं गृहीत्वा) अप्यउत्त, ऊसगे ठावेहि
पुत्तअ ।

राजा—(सानन्दबाष्पम्) जं देवी आणवेदि । ^४(इति तथा
करोति ।)

(नेपथ्ये । वैतालिकौ पठतः ।)

पथमः—

सख-खोली-मंडली-खाइ एण्हि^५
भासि प्फोदं सूरुणा गेहिणीहिं ।
गंगा-गोरी-छम्मुहेहिं हरो वा
भूमी-लच्छी चम्महेहिं विहू व ॥६॥

द्वितीयः—

पुत्तो जादो तुम्ह तूसति^६ लोआ
रित्तो कोसो संभिअ लोअ-गेहं ।
वालं एव्व पेक्किदुं एदि^७ लोओ
एव्वं एव्वं पट्टणे होइ वुत्त^८ ॥१०॥

देवी—अप्यउत्त, किं दे पुणो वि पिअं करेमि ।

राजा—अदो वि अवरं पिअं । पेच्छ ।

एक-च्छत्त-पइत्तणं मइ तुमं^९ रुद्धा वि तुद्धा परं
एसा पाण-वहू तहग-इइणा बंधुत्तणं यधिअं ।
सिंधुदो विजिदो^{१०} विहंडअ-रिऊ वंसावदंसो सुदो^{११}
किं मग्गामि गिहाण^{१२} णाम भुवणे जं देवि मे दुल्लहं ॥११॥
तइ वि एदं अत्थु ।

(भरतवाक्यम्)

१. T इमस्स । २. PT णामक* । ३. T सासणुक्करं । ४. *दि ति
तथा in P । ५. T पविण । ६. P एदि, । ७. T एह । ८. T उत्त । ९.
T तुवं । १०. T विहदो । ११. T सुदो । १२. T गहाण ।

सज्जा पंच-स-दुस्सुलोअ करणे लिंदंतु^१ मा सक्कडं
मिच्छा-दोस गवेसणेक^२ मइणो मा होंतु^३ सप्पंडिआ^४ ।
ईसारोस-करंतिण^५ णिअ-किदि वाणदु मा सक्कडं
मा धरहंतु^६ शर-त्थुडं सुकइणो दुप्पाट्टअं रस्सिदुं^७ ॥१२॥

अवि अ ।

आणंदसुंदरी गिरिभू-चंपअ-अल्लि^८ जणहुआ-जुटो ।
अ'णंद-चंद-गुहवं^९ मिहंदचंदेसरो चिरं जेउ ॥१३॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

॥ चतुर्थं यवनिकान्तरम् ॥

॥ मंपूर्णमिदमानन्दसुन्दरी-नामक सट्टकम् ॥

॥ १० श्रीरस्तु ॥ छ ॥

१. P लिंदंतु । २. P *ण०क*, T *णवक* । ३. P होंतु । ४. T दुप्पंडिया । ५. T रोमअरंतिण णिअकिइं । ६. P धरहंतु ७. T पोविदुं । ८. T वेलि । ९. T चंद सविहंद । १०. T omits this line ।

॥ श्रीः ॥

[। भट्टनाथविरचिता संस्कृतव्याख्या ।]

भोगलुपतये नमः । अविघ्नमस्तु । इष्टसिद्धिरस्तु । श्रीरस्तु । सरस्वत्यै
नमः । लक्ष्म्यै नमः । शुभमस्तु ॥

गणनाथपदाम्भोजद्वयं ययमुपारमहे ।

सर्वामामपि विद्यानां यदेयं करणं मतम् ॥ १ ॥

आनन्दमुन्दरीनाम्नो घनरयामकवेः कृते ।

तन्यते भट्टनाथेन सट्टस्य विवेचनम् ॥ २ ॥

[Page 1] अथ ताजदारस्य ग्रन्थपरिसिमादयर्थं मङ्गलमाचरति ॥
अत्ताणं इति । आत्मानं कौमुभे प्रतिफलिततरं ज्ञात्वा कौतूहलं कर्तुं
यावत्प्रपन्ना मनस्यमर्पे भार्गवी ताजच्छीघ्रम् । मुग्धे किं भ्रातृसंगं करोपि न
रज्जु तत्रापत्रपेति प्रहासं यदन् चप्रपाणि सरससद्वितालिङ्गितः पातु
युष्मान् ॥१॥ अत्र अमर्पेः अन्यग्रीधारणाप्रयुक्तः । स च कौतूहलार्थमा-
रोचित इति बोध्यम् । प्रहाममिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपि च । जं इति ।
यन्नामीनलग्रन्थितमिपटीशार्दूलचर्मोद्भूतम् अन्योन्यं रतिनाथशासन-
धरात्कौतुकेन रात्रिदिवम् । तद्विन्वाधरघुम्बिमुन्दरमस्तृणस्थूलरतना-
लिङ्गितं मोक्षं सौख्यगृहं प्रददातु मिथुनः युष्मारं विरमापकम् ॥२॥
अलममुना । पंचैसु इति । पञ्चोपग्रभोस्त्रिलोकजायनो येषां कटाक्ष-
शरः श्रृङ्गणो घनूर्जरी भुजलतापाशश्च तत्तादृशः । तेषां पोडराहायनानां
महिलाहीराणां जीवौषध नीवीमोक्षमहामुखं मज्जत ननु कामारेर्दुर्ल-
भम् ॥ ३ ॥ 'दोलादशनदण्डेषु ह' इति दण्डशब्दे विद्यमानस्य दस्य
वत्यम् ॥ अन्यथ । लुलंत इति । लुलत्कुचमालिकं भ्रूणशिथिल-
नीलोत्पल मृगण्माणमण्डनं सलिलमण्डलवदलिकम् । स्थलच्युतविशेषकं
स्यगितदीर्घदृष्टिच्छट् प्रमोदरसनिर्भरं जयति मीरुवीरायितम् ॥४॥
सलिलमण्डलानि सलिलविन्दव इति यावत् । 'मण्डलं विन्दुविन्ध्य-
योः' इति यादवः ॥ स्थापक इति सूत्रधार इत्यर्थः । तथा चोक्तमाचार्यैः ।
स च सूत्रधार एव पूर्ववद्भूतस्य स्थापकत्वात् स्थापक इति चाभिधीयत इति ।

॥ श्रीः ॥

[। भट्टनाथविरचिता संस्कृतव्याख्या ।]

श्रीगणेशाय नमः । अवित्रमस्तु । इष्टसिद्धिरस्तु । श्रीरस्तु । सरस्वत्यै
नमः । लक्ष्म्यै नमः । शुभमस्तु ॥

गणनाथपदाम्भोजद्वयं वयमुपासमहे ।

सर्वासामपि विद्यानां यद्वैय करणं मतम् ॥ १ ॥

आनन्दमुन्दरीनाम्नो घनरयाम्भकवेः कृतेः ।

तन्यते भट्टनाथेन सदृकस्य विवेचनम् ॥ २ ॥

[Page 1] अथ तावदारब्धग्रन्थपरिसमाप्त्यर्थं मङ्गलमाचरति ॥
अच्चारणं इति । आत्मानं कौस्तुभे प्रतिफलिततरं ज्ञात्वा कौतूहलं कर्तुं
यावत्प्रपन्ना मनस्यमर्षं भार्गवी तावन्छीत्रम् । मुग्धे किं भ्रातृसंगं करोपि न
एतलु तत्रापत्रपेति प्रहासं वदन् चक्रपाणिः सरभसदयित्तालिङ्गितः पातु
युष्मान् ॥१॥ अत्र अमर्षः अन्यस्त्रीधारणाप्रयुक्तः । स च कौतूहलार्थमा-
रोरित इति बोध्यम् । प्रहाममिति क्रियाविशेषणम् ॥ अपि च । जं इति ।
यन्नामीनलप्रस्थितकिमिपटीशार्दूलचर्माञ्जलम् अन्योन्यं रतिनाथशासन-
वशात्कौतुकेन रात्रिदिवम् । तद्विभ्राधरचुम्बिसुन्दरमस्तृणस्थूलस्तना-
लिङ्गितं मोक्षं मौख्यगृहं प्रददानु मिथुनं युष्माकं त्रिसमापकम् ॥२॥
अलममुना । पंचेसु इति । पञ्चेपुत्रभोस्त्रिलोकजयिनो तेषां कटाक्षः
शरः भृङ्गद्वौ धनुर्बल्लरी भुजलतापाशश्च तत्तादृशः । तेषां षोडशहायनानां
महिनाहीराणां जीवीपधं नीवीमोक्षमहासुखं भजत ननु कामारेर्दुर्ल-
भम् ॥ ३ ॥ 'दोलादशनदण्डेषु ह.' इति दण्डशब्दे विद्यमानस्य दस्य
वृत्त्यम् ॥ अन्यच्च । लुलंत इति । लुलत्कुचमालिकं श्रवणशिथिल-
नीलोत्पलं मण्यन्माणमण्डनं सलिलमण्डलवदलिकम् । स्थलच्युतविशेषकं
स्थगितदीर्घदृष्टिच्छटं प्रमोदरसनिर्भरं जयति मीरुवीरायितम् ॥४॥
सलिलमण्डलानि सलिलविन्दव इति यावत् । 'मण्डलं विन्दुविभ्र-
यो.' इति यादवः ॥ स्थापक इति सूत्रधार इत्यर्थः । तथा चोक्तमार्चार्थः ।
स च सूत्रधार एव पूर्वैरङ्गस्य स्थापकत्वात् स्थापक इति चामिधीयत इति ।

किं गुं ह्यु इत्यादि । किं नु खल्वेतत्पाण्डुरं दृश्यते । भवतु, गृहीत्वा-
द्रक्ष्यामि । कथं पत्रकमेतत् ।

[Page 2] हन्त अत्रायल्यो लिखिताः । को नु खलु वाचयिष्यति ।
भवतु यवनिकान्तरात् कोऽपि तुल्यं दर्शयति, तं तावदाकारयिष्यामि ।
तुल्यं आननम् । इत इतो भद्रमुखः ॥ प्रस्तावनायां कचिद्विदूषकस्यापि
प्रवेशो युज्यते । अत एवोक्तमाचार्यभरतेन । 'सूत्रधारो नटीं ब्रूते मारिषं
वा विदूषकम्' इति ॥ किं कार्यं कथ्यताम् ॥ कथमार्यमाण्डव्यः । एतत्प-
ठ्यताम् ॥ किं तेन मम ब्राह्मणस्य लाभः ॥ इदमेव पत्रकं दीयते ॥
तस्माद्रमिष्यामि ॥ आर्य, मा परिहृस । वाचनानन्तरं ददामि ॥ भवतु पोर-
कस्य वाचननिमित्तं भविष्यति । एष वाचयामि ॥ अवहितोऽस्मि ॥ स्वस्ति
भरतकुलतिलकाय सुखमव्याहृतं सर्वतो विशेषस्तु परःसहस्राणि नाटकानि
गृहं गृहं वर्तन्ते प्रेक्षितानि चास्माभिः, इदानीं पुनरपूर्वं चमत्कृतिरसभर-
भरितं किमपि निमग्नधनं दर्शनीयं युष्माभिरिति ॥ हंहो विनयसूक्तिः
प्राभिकानाम् ॥ किं सामाजिकलेख एषः ॥ अथ किम् ॥ तेन हि त्वरस्व
त्वरस्व ॥ अस्त्यत्र आनन्दसुन्दरीनामधेयं तादृजं सट्टकं, तदेवास्मिन्महा-
समाजे योग्यम् ॥ अनेन सामाजिकानां प्रगन्धस्य चातिमहत्तरत्वं व्यज्यते ॥
प्राकृतं खलु तत्सर्वम् ॥ अत एष सट्टकमिति भण्यते ॥ अनेन सर्वप्राकृतं
सट्टकमिति स्पष्टमुक्तं भवति । तथाचाहुगचार्याः । 'सैव प्रवेशेन विना
यिष्यन्मेन विना कृता । अङ्गस्थानीयविन्यम्ना चतुर्थयवनिकान्तरा । प्रकृष्ट-
प्राकृतमयी सट्टकं नाम नामतः । सैव नाटिकैवेत्यर्थः' इति ॥ को नु खलु
तस्य कविः ॥

[Page 3] कोऽन्यः पुरातनकवीनामपि दुष्करे सरस्वतीभाषा-
निमग्नधने राजशेखरकवेः परं निपुणः ॥ पुरातनकवयो हिण्डिमसार्वभौमा-
दयः । राजशेखरकवेः परं निपुण इति राजशेखरकवेरपि परम् उत्कृष्टं यथा
तथा निपुणो भवतीत्यर्थः । तच्छ्रोतृकृष्टत्वं गर्भनाटकद्वयसंविधान-
रहस्यसन्दर्भविशेषप्रयोगगहनत्वव्यवस्थपूर्वत्वश्लेषोक्तिपरानुक्तार्थवर्णनादि-
विशिष्टप्रगन्धकर्तृत्वमेव । तत्र नैपुण्यं स्वस्यैव वर्तत इति कवेर्महतीयं
प्रशस्तिरवगन्तव्या । अनेन अनीदृशप्रगन्धकर्तरि राजशेखरकवौ निकर्ष
उक्तो भवति । अत एव 'अगङ्गाद्वयं विश्वं सट्टक्य असट्टक्यश्चरो विश्व
सकट्' इति अमे चतुर्थयवनिकान्तरे कविना वक्ष्यते । श्रीकण्ठस्तु पुरातन-
कवयः कालिदासादयः, राजशेखरकवेरिति पट्टी । परम् अत्यन्तम् । तेन

राजशेखरकवेः पुरातनकवीनामपि दुष्करे सरस्वतीभाषानिवन्धने अन्यः कः परं निपुण इत्यन्वयो योज्यः । तेन च प्रकृतप्रयन्धकविरेव परं निपुण इत्यर्थो लभ्यते । कवेरप्ययमेवाभिप्राय इति व्याचकार । लक्ष्मणादयस्तु पुरातनकवयो बाल्मीकिप्रमुखाः । राजा चन्द्रः । 'राजा मृगाङ्के चित्रिये नृपे' इत्यमरः । तच्छेखरः परमेश्वरः तस्य कविर्ब्रह्मा ब्रह्माणश्च परमेश्वरकवित्वं 'शम्भो तत्र गुणस्तोत्रेष्वहं मर्त्यकविः कियान् । यद्वद्वद्वित्कविर्वेदप्रबन्धैस्तौति ते गुणान् ॥' इति पौराणिकवचनैः प्रसिद्धम् । तथा च पुरातनकवीनां बाल्मीकिप्रमुखानां राजशेखरकवेरपि ब्रह्माणोऽपि दुष्करे सरस्वतीभाषानिवन्धने कोऽन्य पर निपुण इति वाक्यार्थो योजनीयः । एतेन अन्यैव कवेः सर्वातिशायित्वं संसूच्यत इति व्याचक्रुरित्यलमिति प्रसङ्गेन ॥ अपि स महाराष्ट्रचूडामणिर्धनश्यामकविः । ईसो इति । ईशो यस्य एतलु पूर्वजः पुनर्महादेवः पिता, अम्ना काशी यस्य च सुन्दरी प्रियतमा शाकम्भरी च स्वसा । सप्ताष्टोक्तिलिपिप्रभुर्गुणरनिष्ठापडाजि-
घालाजेः पौत्रो द्वाविंशतिहायनश्चतुरधीर्यः सर्वभाषाकविः ॥ ५ ॥ पङ्क्तु इति । पटुपट्टभाषाकाव्यं नाटकभाषा रसोर्मिलौ चम्पू । अन्यापदेशादतत्कं लीलया विरचितं येन ॥ ६ ॥ अथ किम् । अपि प्रस्तुतरूपकारम्भसमये किमप्यभाषीत् । अभाषीदेव । भणीञ्च इत्यत्र 'ईञ्च भूते' इति ईञ्च-आदेशः । किमिति । वाणी इति । वाणीशासनगौरवे कृतमतिर्मन्नाम्यहं सट्टकम् ईर्ष्याया न एतलु तत्र शङ्क्यं मुघा धीरा गुणं गृहीत । ओ किं दीनयचोभिः शङ्क्यं सुखं पाण्डित्यगर्वोद्भटा इदानीं सर्वकलाम्बुराशितलकं युष्माभिर्दृष्टं यदि ॥ ६० ॥ इति । ओ पञ्चात्तापे । अनेन च श्लोकेन कवेः प्रत्यक्षवाणीकत्वं सर्वविद्यासमुद्रमूलभूतलद्रष्टृत्व च व्यज्यते । शोभन्ते नाम गर्वोक्त्य ॥ स एव कवि कण्ठीरवकविरिति च भुवनेषु कीर्त्यते । न जानामि तत्र को हेतुरिति ॥ ननु तस्यैव एकं श्लोकं श्रुत्वा सर्वैरेव मनीषिमण्डलैः कण्ठीरव-
कविरिति नामधेयपारितोषिकं दत्तम् ॥ को नु एतलु स एकः श्लोकः । अन्यापदेशानिवन्धनस्योऽयं सारङ्गा इति श्लोकः ॥ युज्यते युज्यते ॥ आय किं राद्यमाननवदूर्वः सिन्धुदेशघोट इव स्फुरदोष्ठो दृश्यसे ॥ एतादृशकविर्भूत्वा कथं प्राकृतनिबन्धनकरणे न लज्जितः ॥ न लज्जितः । तत्रैव शृणु ।

[Page 4] पारुण्डो इति । पाण्डो न मरुं तितित्ते, विटः शीलानि, विद्यां जहो. यद्यस्य सुदुर्लभं क्षितिषु स तत्तन्मुघा निन्दति । हुं अवहितः शृणु । ते सर्वे पुनरेकदेशकवयो ये एकभाषाचक्षाः स सपूर्ण

कविर्विभाति भुवने यः सर्वमापाकविः ॥ ८ ॥ अनेन कवेर्वैदिकलौकिक-
सरण्येसाधारणप्रागल्भ्यं वर्णितं भवति ॥ स्वस्ति भवते, गृहकार्यमुप-
रूढ्यते, तस्माद् गमिष्यामि ॥ एवमिव ॥ तथा [इति] । अपि नाम आर्य-
मण्डल्यो गृहीतभूमिकं भारिपं त्वरमाणः प्रेषयित्वा उपकारी भवेत् ।
आर्याः सामाजिकाः किं भणथ ॥ अहो इति । अहो अभिमुखो विधिस्तथा
हि सारसीभूः समां निरन्तरविभूषिता मधुररङ्गशालेयम् । महानट-
शिरश्चापगा नलिनसीरभं सट्टक सुधारसवचाः कविर्जगति षट्प्रबन्धीकरः
॥ १० ॥ सभेत्यत्र 'ख ध भ घ भां हः' इति हकारो नेप्यते । तथा चोक्तं
प्राकृतमञ्जर्याम् । 'पश्यणो पलअघणो सो पायेअं वाधअं समा च पुनः ।
पञ्चसवेषु न हत्य प्रायावृत्तिप्रसङ्गेन ॥' इति । यतं मङ्गलद्विष्टिहमसंगं तरवः
समुग्जृम्भते ततः प्रकृतमुपस्थितं मन्ये ॥ लुढंत इति । लुढन्सलावली
[=ध्रमरावली]—प्रणयदम्बराचुम्बिताः स्फुरन्नवमल्लिका विनिपतन्ति
रङ्गाङ्गणे । अनन्तमुख्यदेयतामयितस्त्रीसिन्धुस्थलीकथत्पयोमण्डलीनि-
विडविन्दुलीलाधराः ॥ ११ ॥ लुढंत-अलिमालिआ इति पाठे लुढदलि-
मालिकेत्यर्थः ॥ आर्याः किं भणथ । भरसपुत्र त्वयतां त्वयतामिति ।
अपि नाम ममापि

[Page 5] पुत्रो भूत्वा सोऽप्यहमिव भरतपुत्रेति आकारणस्य
स्थानमहो भवेत् । कथं वा मम पुत्रयोग्यत्वं यद्गृहिणी अपुष्पिणी
संवृत्ता । अलं विचारैः । अहं इति । अहं मनोज्ञां परिणयामि दण्डकुमा-
रिकां पुत्रमहोत्सवाय । शिखण्डचन्द्र इव चण्डवेगकन्यां महीमण्डल-
सार्षभौमः ॥ १२ ॥ एतु एतु भर्ता ॥ अहो कथं प्रत्यूष एव प्रतिबुद्धः
प्रतिहारिकानियेष्यमानमार्गः । महाराजोऽन्तःपुराद्धर्मोत्तमस्यानमण्डपं
सेयते, तस्माद्दमप्यनुपदयोग्यकरणीयाय सञ्जीभवामि ॥ आमुत्त-
मिति प्रस्तावनेति यावत् । तथा चोक्तमाचार्यभरतेन । 'श्वकार्यं
प्रस्तुताक्षेपि चित्रोक्त्या यत्तदामुत्तम् । प्रस्तावना या तत्र स्यात् ॥' इति ।
एतु एतु देवः ॥ जलणिहि इति । जलनिधिरसनाया यज्ञभोऽस्मि त्वितेः
प्रणयमस्तिनीत्येव रक्षयामि लोकम् । युक्तसमुचितशीला प्रेयसी सुन्दर-
रूपा घरणिष्ठनन्यासाः शासनस्या नरेन्द्राः ॥ १३ ॥ सलिलहि-
यसणाप इति पाठे सलिलधियमनाया इत्यर्थः ॥ सिन्धुमध्यमतलमते
सिन्धुदुर्गे यत्तमानाय राजसपलातिरेकेण करद्रविणान्यददतः सिद्धयुक्त-
कश्चिदस्य विमण्डलहतकरयापि समूलपातं घातनाय पूर्वेद्युरेव प्रभाते

प्रहितो द्विहरीरको विरचितपरम्परापराभवो न चिरमागच्छेत् । सर्व-
मिदं समञ्जस परतु रात्रिदिवप्रदीपप्रज्वलद् सहनिरन्तरधुलाधिदेहन-
दह्यमाननाहोतराहस्थ ममेकमेवात्र खेदावहम् ॥

[Page 6] सामीरित्र इति । सामीरितामृतमधुरगिरोत्तरङ्गम्
वत्सङ्गमण्डनमणि शुभपञ्चमूढम् । लालाजलैरीपदार्द्रतनु शिशु यदालि-
ङ्गितुं हतविधिर्न मा घटयति ॥ १४ ॥ मामि अघम् । गिराशब्द आकारा-
न्तोऽप्यस्ति । 'आत्थ चैव हलन्तानाम्' इति प्रयोगश्च । अधिगम्य गिरा-
मनीतमूल्यमिति ॥ अथवा क्रियास्तान्देशे निर्वेदो ननु स्थापितैव मया
अन्त पुरे मन्दारफरुङ्गुमिश्रो देवीज्ञास्यतीति भयेन पिङ्गलक इति नामधेय
विन्यस्य पुरुषवेपान्द्रादितमिहा मम प्रीति सपार्दयतुकामेन सुगृहात-
नामधेयेन अङ्गराजेन प्रेषिता आनन्दसुन्दरी नामात्मन कन्या । तस्याः
पुनरदरे मम पुत्रो भवेत् । यतो जातकपत्रकेऽपि अग्न्य द्वितीयपरिमहे
सन्तान इति जागर्ति देवज्ञादिभिरपि तथेत्यालपितमालप्यते च ॥ अथ
जय जयेत्यादिस्तुतिर्लोकालिकेरितेति लक्षणम् जय जयेत्यादिना प्रात-
श्चन स्तोत्रमुपक्रम्यते ॥ जय जय गृह्णतावतीयल्लभ, जय जय भण्डीरक-
देवनन्दन, जय जय लीलायतीदेवीगर्भशुक्तिवर्माक्षिक, जय जय डमर-
हेलाधिहार, जय जय चम्पकवल्लीकीमारहर, विजयी भव । इदानीं
रत्न । जाह् इति । याति स्थयिरयियोगिनीमुखगतच्छायाश्रित्य चन्द्रमा
जाता शुक्रकपित्यङ्गिमसदृशी नक्षत्रमाला तथा । शुक्र च अपिभिर्बह्विति
दिवसे दीपस्य दीना दशाम् आकाशो जलदैर्भाति प्रहणे सिन्धुस्तरङ्गैर्ब
॥ १५ ॥ इवार्थको वराब्द । तथाचोक्तम् 'कादम्बरण्डितदलानि व पङ्क-
जानि' इति ॥ अपि च । लीला इति । लीलासङ्गरजिन्नभीरसुखद-
स्वैर विदग्धन्त्रीमहामानप्रन्यविमुक्तिसाधितमणि कन्दर्पदर्पायुधम् ।
मङ्गीवृन्दमरन्दविन्दुलुलित पाटीरगन्धावलिग्राहामन्दतर* समीरण-
शिशुर्मन्द मुहु स्पन्दते ॥ १६ ॥ केचित् भीरुमुह्यो इत्यत्र भीरसुभग
इति व्याचक्रु । लोके मन्त्रतन्त्रादिसाधितमणिदशने सति प्रन्यमोक्षो
भवति ॥

[Page 7] फारं इति । स्मार नन्दति चक्रवाकमिथुन बन्धूत्तरस्ते
यथा जीवजीवगण स्त्रियते तथा तवारियूथ यथा । द्रष्टृणा तव पातक
मिव गत दूर तमिस्राङ्कुर दुष्प्रेक्षो भुवने भवान् यथा तथा सूर. समुन्मी-

लति ॥ १७ ॥ राजदर्शनस्य पातकापनोदित्वं प्रसिद्धमेव । अत एवोक्तं महाभारते । 'अग्निचित्कपिला सत्री राजा मित्रमहोदधिः । दर्शनेन पुनन्त्येते तस्मात्प्रयेत्तु नित्यशः ॥' इति । श्रीकण्ठस्तु सूरौ समुन्मीलइ इत्यत्र सूर्यः समुन्मीलतोत्यर्थमुक्त्वा सूरौ इत्यत्र च 'तूर्यधैर्यसौन्दर्या-श्चर्यपर्यन्तेषु रः' । 'सूर्ये वा' इति विकल्पेन र्यस्य रेफादेश इति व्याकरोत् । अन्येऽपि केचिदेवमेव व्याचक्रुः । भट्टराघवस्तु सूर्यस्य सूर इति च नाम्नो वर्तमानतया लाघवेन चास्मन्मतमेवानुसृत्य व्याचकारेति दिक् ॥ अपि च । उग्राडिज्जइ इति । उद्गात्र्यते सुन्दरीभिः स्त्रैरं लीलाकषादं द्विजा अर्घ्यं ददति विसप्रसूनकलित मन्देहचण्डारये । धूमो दृश्यते दीक्षिता-ग्निजनितः शालागृहस्योपरि स्तोकं गोपुरमस्तकेषु पतितो हेलया धाला तपः ॥ १८ ॥ विसप्रसून कमलम् । मन्देहचण्डारिः सूर्यः ॥ सव्यहा इत्यादि । सर्वथा स्वस्ति भविष्यति यतो जय जयेति जयपर्वा उत्थिता सरस्वती ॥ हेमवति ज्ञायता किमेतदिति ॥ यदेव आज्ञापयति । जयतु भर्ता, आर्यमाणव्यो मण्डूरकेण समं कलहायते ॥ हेमवति अपि सत्यम् ॥ किं मौलेरपरि मौलिर्मम येनालीकं देयपादयोर्विज्ञापयामि ॥ विचारणीयमेतत् । तेन हि त्वरिततरं द्वावपि प्रवेशाय ॥ तथा । इत इतः कलहचण्डौ ॥ वर्धतां भवान् ॥ हे राजन स्वस्ति भवते ।

[Page 8] वयस्य किं नु खल्वेतत् यत्सर्वैरेव युध्यसे ॥ हु, मा पृच्छसि ॥ किं त्वं राजा ॥ राजसखः ॥ शृणु भो राजन् । एष खलु अद्य अत्माक गृहे स्वयमागत्य उपर्यवलोकयन् सर्वतोऽपि बालेषु खेलत्सु वश-क्षय इति भणितवान् ॥ अहो अस्य दुर्विनीतत्वम् ॥ किं मया अलीकं मन्त्रितम् । कीचकगृहमिति तथा भणितम् ॥ रे रे मूर्ख सत्यं कथय पुनरपि किं भुङ्क्ति भुङ्क्तिमित्यर्थः ॥ श्वरवे शुक्घातुः ॥ वयस्य किं कर्तव्यं मया, ममान्वेष्टिं कर्तुं परःसहस्रा अकालमृत्यवो मिलितास्तत्क्षणं प्राण-संरक्षणाय । नहि नहि वंशक्षयं निर्वशस्ते आलय इति भणितम् ॥ मण्डूरक क्षमस्व, संप्रति गृहं गच्छ ॥ यदेव आदिशति ॥ एष महात्राक्षणस्तस्मा-त्परितोषणीयः । हेमवत्यस्य मण्डूरकस्य सहस्रं दीयताम् ॥ लगुडषाडना-नाम् ॥ तस्यान्यः को योग्यस्त्वत्तः । कोऽस्त्यपरो विषयः पादरक्षाताडनानां शुक्कुरदष्टात् । शुक्कुरः शुनकः ॥ भर्तः किं पणानाम् आहोस्विदीनाराणाम् ॥ ननु प्रथमानाम् ॥ पश्चमानाम् ॥ मम धर्म एषः ॥ तथा ॥ वयस्य कस्मा-त्पुनस्तस्य गृहं गतोऽसि ॥

[Page 9] भो निद्रापरवशतया ॥ किं तत्र कारणम् ॥ प्रत्यूषनिद्रा अनुभवितव्येति निशीथ एव स्नानसंध्याहोमादिकं सर्वं ब्राह्मणकर्मजातं समापितम् ॥ हुमित्याकर्णानामिभयः ॥ अनन्तरं बहिर्वेशे लघुशङ्कायै आगतोऽहं मध्ये पुनर्निद्रापिशाचिकाविष्टो निजगृहशङ्कया तद्गृहं प्रविष्टः ॥ अहो कीदृशं तावत्तत्र ब्राह्मणत्वम् ॥ भो मुष्टिमेयज्ञोपवीतस्य मम ब्राह्मण्ये का हानिरासीत् ॥ तिष्ठत्वेतत् ॥ भो मुष्टिमेयपदेन स्मृतं मयेदानीं यत्त्वज्जु पारिजातकविना तस्या मुष्टिमेयमध्याया आनन्दसुन्दर्याः समागमनादिकं सर्वं वृत्तं नाटकतया प्रथितमिति त्वया पुरा कथितं तद्द्रष्टव्यम् ॥ साधु वयस्य साधु, युक्तमुक्तम् ॥ कोऽत्र द्वारे ॥ आज्ञापयतु भर्ता ॥ हेमवति पिङ्गलकेन सह मन्दारक आकार्यताम् ॥ तथा, इत इतो भद्रमुखो ॥ जयतु देवः ॥ अत्रोपविशतु पिङ्गलकः । एवमिव ॥ तथा । आर्यं सर्वं सज्जीकृतम् ॥ किं विलम्ब्यते ॥

[Page 10] इतस्तावन्नन्दरथः ॥ अथेदानीं गर्भनाटकं प्ररुम्यते । अण्णाण इति । आज्ञया वितुरेया कन्याऽऽनन्दसुन्दरी । युक्ता कञ्चुकि-घात्रीभ्यां प्राप्ता ननु शृङ्खलावताम् ॥ १६ ॥ तस्मादहमप्यनन्तरकरणीयाय गच्छामि ॥ अञ्जुए इत्यादि । अन्य किं निमित्तमत्र मां ततः प्रेषयति ॥ जाते वयोनुरूपं तव मङ्गलं कर्तुम् ॥ इहो प्रत्यक्ष इव वेप. ॥ कंचोली इति । कञ्चोली दृढमन्यता कुपतटे पादे कृता पादरक्षा वेण्या मणिभूष-णेषु शीर्षे दत्तं वस्त्राञ्चलम् । घोलः काञ्चनकाञ्चिकायां गुणितः कच्छेन पश्चात्समम् एषा मन्मथवल्लभा विलसति प्रस्थानशीलेव ॥ २० ॥ कञ्चोली कञ्चुकः । घोलः आपादलाम्बनीवीसारसमुखयः । अत्र केचित् पट्टाण-सीता इत्यत्र पट्टाणशब्दो म्लेच्छविशेषवाची देशायः तच्छीलेष विल-सतीति व्याचक्षुः । रामचन्द्रेणाप्येवमेव व्याकृतम् ॥ पिङ्गलम् इत्यादि । पिङ्गलक, सदृशः खलु तव स्वरः ॥ इदानीं लज्जा आगमसमये पुनः संभ्रमः ॥ आर्यं अलं परिहासैः ॥ भया परिहसितमाहोस्वित् सत्यं भणितं वेति तव नामकरणोपाध्यायः पृच्छयताम् ॥ नामकरणोपध्यायो राजेत्यर्थः । इयं च परिहासक्तिः ॥ आर्यं कुरङ्गक शिविका कस्मान्न दृश्यते ॥ कदाचिदस्य राज्ञो देवी अस्माकं समागमनं शोष्यतीति यदैतत्पुरोपशक्त्यं प्रपन्ना वयं तदैव छात-नगरं प्रेषिता ॥ भो वयस्य मम एकस्यैव न भयं देव्याः यत्कुरङ्ग-कादयोऽपि विभ्रयति ॥ कथमात्मनः पाण्डित्यं कृतं कञ्चुकिना ॥

[Page 11] निमित्येकदानाहं पृष्टा ॥ उदार इति । उदारभूकम्पं

भ्रमिततरलारुणनयनं कृतप्रीवामङ्ग स्फुरितसुकुमाराधरपुटम् । यतो
 दृष्ट एष सुमुखि त्वया सप्रति तत्, अयमेको घन्यो विधिकृतिषु
 शेषो न हि कृती ॥ २१ ॥ अहो एषा देवीतोऽपि चण्डिका ॥ जाते मा
 कुप्य, तदा निद्रिता खलु त्वम् । निद्रिता सजातनिद्रेत्यर्थः ॥ ननु विस्मृत
 मया ॥ अब्बो पादरक्षयो लोष्टसण्ड पतित तस्मादेन परिहर । अब्बो
 इति खेदवाचको निपातः ॥ एष परिहरामि ॥ पात्राणं इति । पादयोर्यथा
 शोणिमा विलसति स्फारस्तथा नाधरे स्वेदाम्बु निटिले विराजति यथा
 कण्ठे न हारस्तथा । निश्वासे न पुरातने तथा भवेदिदानीं यथा सौरभी
 मन्ये चन्द्रमुख्यै सुन्दरश्रीमार्गण दत्तेषु ॥ २२ ॥ श्री शोभा श्रीर्वपरचना
 शोभा सपत्सरलशास्त्रिषु । बाणी लक्ष्मीर्लक्ष्मणेपु विपे बल्वेऽपीति पदार्थ-
 रत्नमाला ॥ कथं महाराजनिकट प्रहित अस्माकं विभो पुराणमध्यस्थ
 आर्यमाण्डव्यस्त गृहीत्वा अद्यापि नागच्छति ॥ मूर्ख आगतोऽस्मि खलु
 राह्या समम् ॥ त्वमेव मूर्ख ॥ आ दास्या पुत्रि हेमवतीति किम् अधि-
 क्षिपसि माम् ॥ आर्य मा ख्य । प्रेक्षणीय खलु ॥ ओ पदशब्द इव ॥
 ओ इति सूचनार्थको निपातः ॥

[Page 12] अपि सत्य सगीतशालाद्वारे तिष्ठसि ॥ किं दीक्षितोऽह-
 मिदानीं पूर्वमिष अलीक भणामि ॥ कनिवार दीक्षितस्त्वम् ॥ यदा यदा
 मामपरादने बाब्बा तदा तदा दीक्षितो भवामि ॥ आर्य माण्डव्य
 ब्रह्मणेपु पाटकोऽसि त्वम् । खान्क शौनिक इत्यर्थः ॥ आ गर्भदासि
 किम् अमन्त्रक मया पशुमर्यते ॥ आर्य त्व समन्त्रक मारयसि अन्य
 पुनरमन्त्रम् ॥ हिता तु तुल्या खलु ॥ हेमवति साधु भणितम् ॥ एषा पुना
 खण्डा आक्षेपक रिणी । एष पुन पिङ्गलरक्षी अभिनन्दक ॥ वयस्य
 स्वरिततरमागम्यताम् ॥ एष एमि ॥ तिष्ठ मूलशिरामणे ॥ आर्य किं
 भ्रममि प्रेक्षणीय खल ॥ हन्त सत्यमेव भ्रम सश्रुत तस्मादेव तावत् ॥
 हेमवति तय पराक्षणेय पदे पदे एव करामि ॥ चङ्घिचङ्घि इति देशीय
 शब्दः ॥ आर्य जानामि जानामि ॥ अहो विचित्र सविधानम् ॥ एष
 आगतोऽस्मि । भा वयस्य गच्छ दूरम् एष कालसर्पः ॥ आय क स क स ॥
 मुग्धे तवापि भ्रमो जातः ॥

[Page 13] स्फुरितसुकुमाराधरपुटम् चिरदेतत् भ्रम
 सनिहित रन्ध्रम् । गौली सर्वेषामपि शत्रुन कथयति स्वयं गत्वा तण्डुल
 जलभाण्डे पतति ॥ एष महाराष्ट्राय आभाणकः ॥ वयस्य मा विभिदि ।

कस्मिन् देशे खलु स कालसर्पः ॥ अत्र अत्र ॥ भो मूर्खपदप्रथमाभिधेय,
कौपीनं खलु ॥ भोरयाणामपि अग्निहतकानां धूमैर्मन्दीभूते एते
अक्षिणी । अपि सय कौपीनं येन पोरकनिमित्तं ग्रहीष्यामि ॥ अच्छीओ
इत्यग्र 'पृष्ठाक्षिप्रभाः स्त्रियां वा' इति प्राकृते अक्षिशब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वमपि
वर्तते । पोरको बटुः ॥ अहो ब्राह्मणस्य कियती टुराशा ॥ मैवं भण
'संप्रही नावसोदति' इति त्वयैव सर्वदा कथ्यते खलु ॥ अलमेतारुह-
संप्रहवुष्या ॥ एपाऽस्माकं चोरदेवी तव प्राणवल्लभा आनन्दसुन्दरी संगीत-
शालाद्वारम् अलं करोति ॥ मूर्ख रानैरेव भण ॥ किं चौर्यं कृतम् । अलं
राजाज्ञया । कथं राजाज्ञा न भवतु ॥ न मम त्वं राजा, ननु वयस्यः ॥
वयस्य यौवने वर्तत इवात्रभवती । यतोऽस्याः । सुदिं इति । श्रुतिं भजति
क्षोभनं वदनमिन्दुसुन्दरत्वं वरस्फुटितदाडिमीगुरितशीजलक्ष्मीं रदः ।
कुचोऽपि तिकुचत्वं फणिश्रियं च रोमावली कचोऽपि कुटिलत्वं कुहरतां च
नाभी तथा ॥२३॥ भो न सृष्टु त्वया वर्णितम् । तस्मादहं वर्णयिष्यामि ॥

[Page 14] मूर्ख अत्र विषयेऽपि प्रष्टव्यम् ॥ मुहं इति । मुहं चन्द्राकारं
नयनयुगलं कैटरनिभं लतादीर्घं बाहे रदनसुपुमा [=कुसुमा] कुन्दमदृशी ।
स्तनौ वदरम्यूलौ चक्रचतुर श्रोणिबलयं कचा मेघच्छाया दशानघसनं धिम्ब-
मधुरम् ॥ २४ ॥ चन्द्राभारं इत्यत्र 'सर्वत्र लवराणाम्' इति रलोपाय
'द्वे रो वा' इति विकल्पादभावः ॥ साधु वयस्य साधु । इदानीं वर्तमानं
दशाविशेषम् अनतिक्रम्य वर्णितम् ॥ अस्ति मयि सरस्वतीप्रसादः ॥ कौ
पुनर्द्वावेतौ । एष कञ्चुकी एषा पुनर्धात्री । दाहं इति देशीयः शब्दः ॥ अपि
कुशलं धात्रीकञ्चुकनाः ॥ कथं महाराज एव समागतः । महाराजस्य
पादकमलनिभालनेन ॥ ममापोति भणतम् । आर्यकथमभितोऽपि मर्कट-
चेष्टां प्रकटयामि ॥ हुं इदानीं मा किमपि भण । क्षुधापिशाचाविष्टोऽस्मि ।
हुमिति रोषाभिनयः ॥ वेत्र तिष्ठति मम हस्ते ॥ न खलु पिशाच पिशाचो
बाधते ॥ मा तथा वद ब्राह्मण. खतु ॥ स्थविरापसद पुनरप्येकवारं
वद ॥ किं तव तात ग्यविरो न जातः ॥ कथं सनिधाने राज्ञो वयस्यतालं
दूषयामि ॥ त्वं कथं महाराजस्य कञ्चुकिनमुपालभसे ॥

[Page 15] पिङ्गलकभर्तुः प्रियसखं मा मावमन्यस्व । भर्तुः
स्वामिनः पत्युश्चेति चमत्कारः । 'भर्ता स्वामिनि पत्यौ' चेति केशवः ॥
आर्यं किमिति त्व धनिगृहजामातेव ब्राह्मणदासीनं तुरष्कपोषितविश्व-
कदुरिव रोगिगोमायुरिव सर्वं लोकं दरासि । विश्वरुद्रमृगयाकुशलः शुनक-

‘मृगयाकुशलो यः श्वा विश्वकदुः सकथ्यते’ इति हलायुधः । जामाभरो इत्यत्र
 ‘पितृभ्रातृजामातृणामरः’ इत्यादेशः । गदाधरस्तु जामातर इवेति व्याच-
 कार । तदसत् । (सर्वत्र एकवचनस्यैव जागरूकत्वेन बहुवचनस्य नित-
 रामसंगतत्वात्) उत्तरत्र वससि इत्येकवचनान्तत्वात् दाष्टीन्तिकैकवचना-
 नुसारात् दृष्टान्तान्तरानुगुण्याच्चैकवचनस्यैवाचितत्वात् ॥ कुकुरो बुद्धिः,
 राजा आकर्णयति । बडबडइ इति देशीयः शब्दः । आभाणकोऽयं देशीयः ।
 यद् ब्राह्मणशिरोमणिराज्ञापयति ॥ अहो ब्राह्मणस्य अनागरिकत्वम् ॥
 वयस्य अन्तःपुरं गत्वा रहस्यतया मन्दारककञ्चुकिनमाह्वयस्व ॥ तथा ।
 कथं प्रतिस्थानं स्वलामि । प्रणामो इति । प्रणामो देवाय प्रबलकचये
 दीयते मुहुः महातीर्थं सेव्यते प्रतिकलं मन्त्रिभिः सह । कुर्वती निर्वेदं
 तथापि न मां मुञ्चति असौ कथं देहे लग्ना चलदलपिशाचीव जरा
 ॥ २५ ॥ देवो देवता राजा च महातीर्थं सेत्वादिकं गुरुजनश्च मन्त्रिणो
 मान्त्रिका असात्याश्च । चलदलोऽन्धत्यः ॥ देव्यरस इत्यत्र ‘चतुर्थाः
 पट्टी’ इति पट्टी ॥ जयतु भर्ता ॥ भो व्याघ्रः व्याघ्रः ॥ किमेतदुपरिधत्तम् ॥
 क नु एतु धावामि ॥

[Page 16] हुं मूर्खं कथं प्रतिपदिकं भ्रमः ॥ सत्यं प्रेक्षणीयं एतु ॥
 पेक्कणञ्चं लु इति पाठे प्रेक्षकं एतद्वित्यर्थः ॥ ननु ममापि भ्रान्तिर्जाता ॥
 ससि इति । शशिकरप्रहृष्यचन्द्रकान्तः चणकहिमाम्बुबिष्टृचन्दनं वा ।
 सुरकुलपतितः सुधारसः किं प्रियजनस्पर्शवशात् भवत्येवम् ॥ २६ ॥ चणक-
 हिमाम्बु चणकगुल्मेषु आसीत्तैर्वेक्षादिभिः संभृतं सुपारोदकमित्यर्थः ।
 एतेन अतिशैत्यं योह्यते । सिसिरहिमेषु इति पाठे शशिरहिमाम्बु
 इत्यर्थः ॥ तथाहि ॥ अंगेसुं इति । अङ्गेषु पृथुविचकीलपुष्पमुद्रा नयनयोः
 सरससरोजकोशलक्ष्मीः । मूर्खो नववर्षापयोदकृत्यं चित्ते मे पुनः परमह-
 मोदसारः ॥ २७ ॥ विचकिलं मल्लिका । ‘स्यान्मल्लिका विचकिलम्’ इति
 जयः । विचकीलशब्दश्च वर्तते । तथा चांकं द्विरूपकोरो ‘विचकीलं
 विचकिलम्’ इति । अवयवेषु पुलकमुद्रा, नयनयोर्मुकुलीमावः, गात्रे
 सात्विकभावात् स्वेदसमृद्धिर्मनसि चापण्डसच्चिदानन्दपरमद्वयसाक्षात्कारो
 भवतीति भावः । कथं इत्यादि ॥ कुत्र भागे स व्याघ्रः ॥ समीपशाला-
 द्वारतलोपरिभागे ॥ अहह कुम्भकारेण विप्रव्याघ्रं प्रेक्ष्य तूष्णीं कोलाहकः
 कृतः ॥ किं नु सत्यस्य ऊनत्वं परंतु गल्लूरणादिकं नास्ति । व्याघ्रस्य
 भोषणगम्भीरकण्ठध्वनिर्गल्लूरणशब्दार्थः । भोः कृतमाऽसि यन्मम

प्रभावेन आलिङ्गनं प्राप्तोऽपि एवं मन्त्रयसे ॥ तव प्रभावः ॥ भो अहम-
प्यर्घमहीमार्वमीमः ॥ तत्कथम् ॥ यत्तवेव ममाप्येकं हस्तकटकम् ॥
वयस्य कृते किम् ॥

[Page 17] शष्पावलिः । नहि नहि पुरुषवेपोपकरणानि । उपकरणं
सामग्री ॥ मन्दारक अन्नभवती पुरुषवेपवती कुरुष्व ॥ ननु पुरुषवेपवत्येव
तिष्ठति ॥ आर्य कथ पदे पदे व्यामोहः ॥ इहो वृद्धापसद ॥ अनेन
सविधानेन कस्य ना न भ्रमो भवेत् ॥ यदेव आह्वापयति ॥ शरस्स इति ।
नरस्य नार्याश्च भूमिके निजास्पदं भूमिषु शोभयेते । एष समासाद्य तत्र
भवती वेपः स्वयं शोभते ननु विचित्रम् ॥ १८ ॥ अनेन चास्या लोकोत्तरः
सौन्दर्यातिशयो व्यज्यते । मन्दारक अद्यप्रभृति पिङ्गलकेत्याकारयन् देवी
यथा न वृद्धयति तथैनां रक्त ॥ यदेव आदिशति ॥ द्वावपि युवां निजपत्तनं
गच्छतम् ॥ वयस्य साधु विदग्धोऽसि, तरुणजनं गृहीत्वा स्थविरजनं
प्रेषयसि ॥ मूर्खे देव्याः साध्वसेन ॥ एतत्साध्वसं अन्नभवतीविषये कस्मान्न
भवतु ॥ आर्य वेपो दत्तः खलु ॥ तर्हि एतयोरपि वेपो दीयताम् ॥

[Page 18] साधु ब्राह्मण कन्यामपि दत्त्वा वेपधारिभ्यामिव
वेपोऽपि ग्रहीतव्यः । सौगरादो वेपवाचको देशीयः ॥ मन्दारक गन्ता
भव त्वम् ॥ तथा ॥ जन्मणो इति । जन्मतः प्रभृति वर्धिता मया साक्ष-
नीर्विविधैः कन्यका । साम्प्रतं तव करे समर्पिता अस्याः प्रियो गुरुजनः
सखी त्वम् ॥ २६ ॥ सही अ तुं इति पाठे सखी च त्वमित्यर्थः ॥ ननु
सर्वस्येति वक्तव्ये कथमस्या इति विरोपनिर्देशः कृतः ॥ हेमवति साधु
त्यया चिन्तितम् । एवमेव मन्त्रयितव्यम् ॥ पुरा अन्धाविषर्जनकान्ते
ममापि शनैरेव किञ्चित्सेव आसीत् । शनैर्मन्दम् ॥ एतदपि मम कथयि-
तव्यम् ॥ जयतु भट्टारकः । 'राजा भट्टारको देवः' इत्यनरः । जय जय
भूमण्डलारण्डल जय जय शिखण्डचन्द्रनरेन्द्रचूडानरे सुन्नाय ते भवतु
मध्याह्नभोजनवेला ॥ वयस्य गच्छामः ॥ तथा ॥ पञ्चवन्दनं गर्मनाटकं
प्रवृत्तमिति हेयम् ॥ अहो अद्भुतमिदं सविचिन्तम् ॥ को नु मनु वर्तते
गुणप्राही त्वत्त ॥ सुखाय भवतु स्नानसननो देवन्द ॥ यदि गच्छामः ॥

[Page 19] तथा ॥ इत एतु मर्ता ॥ अगच्छ पिङ्गलक ॥

इति पदवाक्यप्रमाणमहो गच्छन् नन्दनं दधनिद्वान्तरम् ॥
सुन्दरीनामसदृशव्यत्यसं नन्दनं दधनिद्वान्तरम् ।

[२]

भो वयस्य किं बालविधवेव खिद्यमानः क्षीयमाणो विह्वल उद्वेष्टसे ॥ किम् अकारणं त्विद्यते ॥ किमत्र कारणम् । वयस्य हेमवत्या देवी-
निकटे अम्माकं वृत्तभाण्डं सर्वं स्फोटितम् ॥ साधु कृतं तया । खिद्यता
तावत् खोलम्पट एष । मँगो इति देशीय शब्दः । भो पूर्वमेव मम हृदये
एवं शङ्कऽऽसत्, एषा दुष्टदासी अनर्थं करिष्यतीति । तत्रापि पूर्वप्रभृति
सा देव्या, द्वितीय शरीरम् । अथ देव्या भूत्वा किमाचरितम् ॥ यदा
चरितव्यं तदाचरितम् ॥ कथयत प्रियवयस्यः ॥ शृङ्खनासदानितो
मन्दारकः । सा पुनस्तपस्विनी सांघसवेपमाना क्लेशक्लान्तमुकुमार-
श्यामलाङ्गी अङ्गराजकन्यका भूषणपेटिकाया स्थापिता । अनुपदमेव
पञ्चाशदङ्गना—

[Page 20] परिवारिता च । वेवमाणी इत्यत्र 'आदीतौ बहुलम्' इति
ईकारः ॥ मण्डयतु नाम सा अङ्गानि मण्डनैः, मा त्वं त्विद्यस्व ॥ अलं
मूर्खसमाश्वासनप्रकारेण ॥ भो किं दूयसे, तिष्ठतु सुखं निवातस्थले ॥
अस्थि इति । अस्ति नि रसितु यत्र नावकाशः कथमिष । अङ्गसङ्कोचने-
सा तत्र वर्तता पेटके ॥ १ ॥ अथ हेमवत्यै पारितोषिकं किं दत्तं देव्या ॥
अङ्गेषु यत् स्थितं तदा तत्सर्वम् ॥ अहो न मया कथितं मूर्खेण ॥ तव
परिहासो मनः पुनरायासः ॥ किणो सा तस्मिन् काले दृष्टा त्वया तत्र-
भवती ॥ किणो इति प्रश्नः ॥ धाराल इति । धारालवाष्पविसर्गमुख-
स्तनाङ्गि कम्पमानपेशलवनुस्तन्वी रुदती । अत्युष्णायतघननिश्वासि-
तानिला सा दृष्टिभ्यां तादृशदशापि कथंचिद् दृष्टा ॥ २ ॥ किं न प्रतिपिद्धा
बुध्यता त्वया देवी । नूनन्तेण इत्यत्र 'मुघेजूर' इति जूरादेशः ॥ बालं
इति । बाला ताडयितुमत्युदारगमनावेगस्खलदंशुकम्, क्रोधाज्जम्भण-
दष्टदन्तसिचया प्रेङ्खोलितधूलताम् । एषा मम सपत्नीति घटुशो देवी
भयन्ती तदा, लाक्षाशोणमुखी न किमपि सविधे द्रष्टु मया पारितम् ॥ ३ ॥

[Page 21] क नु स नु गत तव शौर्यम् ॥ किं गृहिणीजनेषु शौर्यं
कर्तव्यम् ॥ भव तावत्त्वं मङ्गलभाजनं प्रतिवसन्तदीक्षितस्य जटापद-
कमाभ्ययनदक्षिणस्य तपोविधिशुष्कशरीरस्य संप्राप्तमुनिनामधेयस्य

मम ब्राह्मणस्य वचनेन । माणं इत्यत्र 'भाजने जस्य' इति जकारस्य लोपः ॥
 अहो विशेषणपरम्परा ॥ वयस्य कथमीदृशः कालोऽतिबाहनीयः ॥ अहं
 वक्ष्यामि ॥ जयतु भर्ता, पारिजातकविः संप्राप्तः ॥ वयस्य इदानीं तव
 विनोदकालो भविष्यति ॥ भ्रमरक विनयात् ऋटिति प्रवेश्यताम् ॥ तथा ॥
 जो इति । यो जानाति न किमपि निन्दति खलु स जानाति यः किमपि
 स ईर्ष्याया न खलु गृह्णाति स्फुटरसप्रस्थान्तरस्थं गुणम् । एषा कश्मान्म-
 मानने वसति ननु बाणी महामेतकीकुत्कीलप्रवहत्सौघलहरी सौभाग्य-
 सारायहा ॥ ४ ॥ केतकीकुत्कीलप्रवहदित्यनेन बाण्या सौरभ्यातिशयः ।
 सौघलहरीत्यनेन च माधुर्याविशेषो लक्ष्यते । कुत्कीलः पर्यंतः । 'निलिम्प-
 कन्तुद्वकीलकनशाध्याजवज्रबा' । देवस्मरगिरिस्त्रीरवार्धिससारवाचकाः
 इत्यगस्त्यः । तत्तारिकर इति । तत्तादृक्कन्धिः स्निग्धचरणा सौरभ्य-
 संकेतभूः शय्याकौशलशालिनी सुगुणना यर्थमानलीलारसा ।

[Page 22] एषा धारवरङ्गनेत्र कृतिता मुक्ता लज्जागुणं पश्यत्सु
 जनेषु संसदि कथं ममाननं चुम्बति ॥ ५ ॥ रुचिर्माधुर्यं कान्तिश्च । शय्या
 पदवाक्यसन्दर्भः शयनं च ॥ इत एतु तत्रमवान् । एष महाराज उत्तिष्ठति
 अत्रलोकस्थतु तत्रमवान् । ओलोष्टु इति पाठेऽप्ययमेवार्थः ॥ एष प्रणामः ॥
 स्वस्ति भवते ॥ आसनम् आसनम् ॥ इदं मसूरकम् उपविशतु पारिजात-
 कविः । 'पूरितपेशलैस्तूलैः पट्टवस्त्रादिभिः कृतम् । यदासनं चतुष्कोणं तन्म-
 सूरकमीरितम् ।' गादी इति महाराष्ट्रा वदन्ति ॥ वयं न केवलं वयं भवामः
 विमनोऽपि । विमयः राजतन्त्रधुरंधरा इति भावः । अनेन वैदिकलौकिक
 मार्गप्राधीत्यमुक्तं भवति ॥ न यन्तु राजेति शिक्षयामि यत्किंचिद्वैदर्भी-
 प्रमुत्तनिखिलरातिगर्भितं कालविनोदकाव्यं निबन्धनीयम् । गतिभणं
 इत्यत्र 'गर्भिते ण' इति णत्वम् । निखिलरीतयः पट्टविधा रीतयः
 इत्यर्थः । तथाचाहुराचार्याः । 'वैदर्भी साय पाश्चात्ती गौडी चावन्तिका
 तथा । लाटी तथा मागधी च षोढा रीतिर्निगद्यते' इति ॥ अहो इति ॥
 अहो स्वयं प्राप्ततरप्रभूणा राजन्ति गाढं विनयातिरेकाः । वृत्तागमालङ्कृति-
 कुण्डलानां साहित्यद्वारा इव पण्डितानाम् ॥ ६ ॥ अयं च श्लोकः प्राकृत-
 संस्कृतसाधारणवृत्तः ॥ तुवरीश्वर इत्यादि । त्वर्यताम् ॥ उपनयं तूर्णं
 पुस्तकम् । उपनयं समीपं नयेत्यर्थः ॥ किं बधिरोऽसि किं न श्रुतं त्वया
 कर्णाभ्यां निबन्धनीयमिति वचनम् ॥ कदा नु खलु निबन्धनीयम् ॥ ननु

वश्यवचाः खलु एष कविः॥ मया न ज्ञातम्॥ शृणु इदानीम्॥ अव-
हितोऽस्मि ॥

[Page 23] अस्ति निखिलपृथिवीमण्डलीमण्डनायमाना अमरावतीव
बहुविधबुधनिवहनिवासानुकूला । बुधाः परिहृताः सुराश्च । भोगवतीव
रत्नराजच्छीर्षनागसहस्रसंकुला । नागाः कुञ्जराः सर्पाश्च । मिथिलेव-
जनकानुवर्तिजनवसतिः । जनकः पिता जनकराजर्विश्व । विशालेव
अभीक्ष्णं सुप्रतिमानसानन्दसदायिनी । सुमतिः कविजनः सुमतिर्नाम
राजा च । वाराणसीव विश्वनाथपादपुष्करवन्दारुसर्वप्रजा । विश्व-
नाथः एतत्पुरीस्थितदेवः कारीर्यदेवश्च । अलकेव सप्ततोपचीयमान-
मनुष्यधर्मा । पुरीपक्षे मनुष्याणां धर्मा इत्यर्थः अन्यत्र मनुष्यधर्मा कुबेरः ।
द्वारवतीव वसुदेवामिनन्दितगोविन्दा । वसुनां द्रव्याणां देवाः भर्तार
इत्यर्थः, धनिका इति यावत् । अन्यत्र वसुदेवः कृष्णस्य पिता । गोविन्दाः
गोष्ठाभ्युत्ताः । 'गोष्ठाभ्युत्तेऽपि गोविन्दः' इत्यमरः । अन्यत्र गोविन्दः कृष्णः ।
लङ्केव निरन्तररत्नाकरपरिवृता । रत्नाकरः रत्नस्रनिः समुद्रश्च । किष्कि-
न्येव मांसलस्कन्धयुग्ममनोहराङ्गदकुमारा । अङ्गदं केयूरम् । कुमाराः
तनयाः । अन्यत्र अङ्गदो बालिपुत्रः स एव कुमारो युवराज इत्यर्थः ।
इस्तिनेव मासलरमश्रुभीषणसुयोधनभुजबलपरिपालिता । सुयोधनाः
समीचीनयोधाः दुर्योधनश्च । अयोध्येव सेन्यमानमहाराजा । आराम
उपवनम् । अन्यत्र रामो रामभद्रः । गङ्गेव परमहंसचक्रपरिधारिता ।
परमहंसचक्रं महायोगिसमूहः । अन्यत्र हंसाः मानसौकस्य चक्राः चक्र-
वाकाः । रेवेव सोमप्रभवा सोमलतानां प्रभवा उत्पत्तिस्थानमित्यर्थः ।
श्रीकण्ठस्तु उमया सहितः सोमो विश्वनाथः तस्याविर्भावस्थानमिति
व्याचकार । अन्यत्र सोमप्रभवा चन्द्रोत्पन्नेत्यर्थः । गोदावरीव पद्मिनी-
शतसमेता । पद्मिन्यः स्त्रीविशेषाः कमलिन्यश्च । यमुनेव भुजङ्गसंगता ।
भुजङ्गा धूर्ताः कालियश्च । मुरलेव प्रतिकूलदत्तभङ्गा । पुरीपक्षे शत्रुभ्यो
दत्तपराभवेत्यर्थः । नदीपक्षे तु प्रतितटवत्तटद्वेत्यर्थः । तमसेव समर्याद-
वर्तिसकलण पुंनागाः । पुरीपक्षे सविनयवर्तिसदयपुरुषश्रेष्ठेत्यर्थः । नदीपक्षे तु
समीपवर्तिसवृत्तविशेषपुनागवृत्तेत्यर्थः । 'करुणस्तु रसे वृक्षे कारुण्येऽपि च
फट्यते' इति विश्व । करतोयेव सदा जीवनप्रदा । जीवन जीविका
सलिलश्च । ताम्रपर्णीव प्रतिपदशिस्तरिकरन्विता । शिस्तरिणो वृत्ताः शैलाश्च ।
कावेरीव नानाविधद्विजविहरणा । द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च । प्रचरेव

भण्डीरकसनाया । प्रवरा नाम नदी । भण्डीरकः शिखण्डचन्द्रपिता
 वृक्षविशेषश्च । गिरिदरीव हरिवर्तनास्पदम् । हरयो वाजिनः सिंहारच ।
 गगनस्थलोव प्रतिकृण्वर्धमानमित्रमण्डला । मित्रमण्डलं सुदृग्गः सूर्य-
 चिह्नं च । सरसीव रचितकुवलयप्रमदा । कुवलयं भूवलयम् उत्पलं च ।
 सध्यावेलेव परिदृश्यमाननैकवर्णा । वर्णा. ब्राह्मणादयो रक्तपीतादयरच ।
 बलनसंहतिरिवानेकहेतिसहिता । हेतयः आयुधानि बालारच । कलश-
 सिन्धुसीमेव निवसन्महोदरपीताम्बरा । निवसन्तो महान्त वदारा
 यस्यां सा तथा । पीतान्यम्बराणि वस्त्राणि यस्यां सा । तथा पदद्वयस्यापि
 कर्मधारयः । अन्यत्र तु निवसन्महसो दाराः लक्ष्मीर्यस्य तादृशः पीताम्बरो
 विष्णुर्यत्रैतयः । कुमुदवन्धुलेखेव हरिणालिङ्गिता । हरिणेति तृतीया ।
 स च हरिरेतत्पुरीस्थो देवः कीर्त्यते । अन्यत्र हरिणः कुरङ्गः । कादम्बि-
 नीव रक्षमाणदूरागतस्तोककल्लोका, स्तोककालजनारघातकारच ।
 बनराजीव भूदारपरम्परानिषेविता । भूदारा महीजानयो वराहाश्च ।
 गृह्णलायती नाम नगरी । यत्र अष्टादशवर्षदेशीयानां विदग्धस्त्रीणां
 मन्दनिद्रासपवनघनसौरभाघ्राणलम्पटानेरुधम्भरग्राममङ्कारवाचाकितं
 शोणाङ्गुली विदुमकाण्डहन्यमान—

[Pgae 24] विपश्चिकातन्त्रीकलकाणस्यूलीकृतम् । आनिपा-
 दमापञ्चमं प्रत्येकतया व्यक्तीकृतसप्तस्वरं प्रत्यूपसंगीतसमृद्धिभरं ध्रुत्वा
 लजाशीला इव न दर्शयन्ति निजतुण्डगन्धर्वजना । अत्र निपादमारभ्य
 पञ्चमपर्यन्तं गणने कृते सप्त स्वरा भवन्ति । तथा चोक्तं संगीतसागरे
 'निपादपञ्चमगान्धारपङ्कजमध्यमधैवताः । पञ्चमश्चेति कस्यन्ते सप्ततन्त्री-
 स्वरा इमे ॥' इति । यस्या. पुन' इत्येकल्पिताभ्रकपनवप्राकारभित्तिखचित-
 पद्मरागराजिदीप्तिच्छटाघोरणीभिः सारथिना सह चिरमहणाभिख्या
 प्राप्तो दिवसमणिः । अरुणाभिख्या शोणकान्तिः अरुणनामधेयं च ।
 यस्यां मज्जनोन्मज्जनशीलयादस्सन्ततिदन्तुरदुरवगाहा. अगाधा. महा-
 परित्राः दृष्ट्वा एषा पुनरुक्तेवि सप्ताण्वी पीत्वा वाडवहिसादोषं विशङ्क-
 मान इव ऋटित्वेव त पुनस्तब्जीवनोचितानि तानि सलिलानि च
 सलीलमुदरान्मुक्तवान्मित्रावरणिः । वाडवो ब्राह्मण आर्वश्च । अपि
 च यस्यां चञ्चलपटुलचटपटात्करणपेलत्पताकादण्डपट्टिकाचण्डगन्ध-
 वाहयुवधाविताम्बुवाहः प्रकटकुण्डलविवट कठिनविषमभीषणाराल-
 कराक्षकडाराक्षितीक्ष्णविक्षेपदुर्लक्षदृष्टदृष्टान्तुरितवदनकालायसपरिषसदृत्-

चण्डदन्दशुकप्रतिच्छन्दसंदर्शनभयाक्रन्दन्मध्यदेशहिण्डमानसुन्दरचन्द्र-
बिम्बः, चूडावगुम्फितसंफुल्लपुष्पमालिकासंदोहसंदेहसदायिसौन्दर्य-
सन्दानिताशेषनक्षत्रवीथिकः मुकुटशिखरावस्थापितकान्तकामधेनुतत्रा-
पाण्डुरच्छत्रकः चतुरगवाक्षकोटिमणिविच्छुरितदशदिशः जयति काऽपि
दमरुकनामधेयः प्रासादविशेषः । कालास इत्यत्र 'कालायसे यस्य
वा' इति यकारस्य लोपः । अस्माकं पुरं वर्णितं भवतु पुनरपि
भोग्यामि ॥ तिष्ठति तत्र जिष्णुरिव घनवाहः । घनवाहो दृढाश्वो
मेघवाहनश्च । कृशानुरिव दीर्घशिखावान् । शिखा चूडा अर्चिश्च ।
कीनाश इव परदण्डधरः । परदण्डः शत्रुपु दण्डः उत्कृष्टदण्डश्च । नैऋत
इव पुण्यजनः—

[Pgae 25] परिष्ठः । पुण्यजनाः पवित्रजनाः राष्ट्रसाध । प्राष्ट्रराज
इव भुवनपतिः । 'भुवनं जगत् सलिलं च । प्राष्ट्रराजो वरुण इत्यर्थः ।
पवन इव जगत्प्राणः । जगतां प्राणः रञ्जकत्वेन प्राणवत्परमप्रेमास्पद-
मिति राजपक्षेऽर्थः । पवनपक्षे तु मग्नाः क्रोशन्तीति यत् जगच्छब्देन
सत्रत्या जना लक्ष्यन्ते तेषां प्राणः संरक्षणशील इत्यर्थः । यक्षपतिरिव
राजराजपदलाञ्छितः । राजराजपदं सार्वभौमपदम् अन्यत्र राजराज
इति पदेन लाञ्छित इत्यर्थः । चन्द्रकलापीड इव वृषवर्धनविदग्धः । वृषो
धर्मो वृषभश्च । शोकण्ठस्तु विसवद्वृणविअद्वो इत्यत्र विषवर्धनाव-
दग्धो विषच्छेदनचतुर इति पक्षद्वयेऽपि व्याचकार । जिष्णुरिव विर-
चितोन्मत्तबलिध्वंसनः । बलिनो बलवन्तः अन्यत्र बलिदानवेन्द्रः । शशा-
नन्द इव चतुराननः । चतुराननः पेशलाननः चिह्नं च । तीक्ष्णमयूख
इव लोकधान्यधवः । पक्षद्वयेऽपि साधारणमिदं पदम् । श्रीकण्ठस्तु सूर्य-
पक्षे 'रुढं' राजपक्षे यौगिकमिदं पदमिति व्याचकार । शशधर इव
सकलकलाप्रकाशनाभिः । कलाः विद्याः भागाश्च । हिमालय इव
पृथिवीधरश्रेष्ठः । पृथिवीधराः राजानः शैलाश्च । सुरालय इव कल्याण-
रूपाभिरामः । कल्याणरूपं शुभसौन्दर्यं सुवर्णाकृतिश्च । गन्धर्वराज इव
चित्ररथः एतच्च पदम् एकरु रुढम् अन्यत्र यौगिकम् । युधिष्ठिर इव
धर्मभूः । धर्मभूः आचारस्थानेन अन्यत्र धर्मराजात्पन्न इत्यर्थः । पाण्डु-
द्वितीयपुत्र इव भीमसेनः । अभिमन्युपितेव सुभद्रालंकृतशरीरः ।
सुभद्रं सुमङ्गलम्, अन्यत्र सुभद्रा कृष्णस्य सोदरी । दुर्योधन इव अन्या-
दशधृतराष्ट्रप्रसादः । अन्यादृशं यथा तथा धृतो राष्ट्रे प्रसादो येनेत्यर्थः ।

अन्यत्र अन्यादृशो घृतराष्ट्रस्य प्रसादो यस्मिन्नित्यर्थः । अङ्गराज इव
 शु (सू) रदायादः शूराणां दायादो बान्धवः, अन्यत्र सूरम्य रचेर्दा-
 यादः सुत इत्यर्थः । 'दायादौ सुतवान्धवौ' इत्यमरः । हेरम्ब इव विनायकः ।
 विगतो नायको यस्य स सथोक्तः । सर्वोत्कृष्ट इति भावः । अन्यत्र विनयति
 शिक्षयति इति विनायकः । तस्य सर्वविद्यागुरुतया शिक्षकत्वमुपपद्यते ।
 कार्तिकेय इव तत्तादृशशक्तिधरः । शक्तिर्वलम् आयुधविशेषश्च । आदिमत्स्य
 इव कृतमहागमोद्धारः । महागमा. च सप्तद्विमाः । 'मह च्छब्द उत्सव' । 'पलाशी
 हर्दुमो गमः' इति चामरः । अन्यत्र महागमा महावेदाः । महारुमठ इव
 निमग्नमहीधरावलम्बनकरः । निमग्नमहीधराः राज्यभ्रष्टराजाः । अन्यत्र
 महीधरः पर्यतः मन्दर इति यावन् । पुराणग्राह इव विपुलास्फोटनपटुतरः ।
 विपुलास्फोटनं महायुद्ध महीधारण च । नरसिंह इव आर्तभक्तप्रह्लाद-
 करुणाकरः । आर्तस्य भक्तप्रह्लादकरणानाम् अन्नसतोषदयानाम् आकर
 इत्यर्थः । अन्यत्र आत्मभक्तप्रह्लादकरुणाकर । वामन इव त्रिभुवनान्ममण्यपरा-
 क्रमी । त्रिभुवनं गङ्गा-यमुना-सरस्वत्यात्मिका त्रिजलतीत्यर्थः । तस्याक्रमण-
 मवगाहः तत्र पराक्रमी साहसी कुराल इति यावन् । अन्यत्र त्रिभुवनं
 त्रिजगन् । परशुराम इव अनुत्तण्णत्रियवशवर्धननिष्णातः । वर्धनं पालनं
 छेदनं च । दशरथराम इव निजगुणविरचितसुमित्रानन्दः । सुमित्राणि
 सुहृदः । अन्यत्र सुमित्रा लक्ष्मणमाता । बलराम इव गर्वैकसहायः । गदा
 आयुधविशेषः । अन्यत्र गदो यादवभेदः । कृष्ण इव बहुममदालिङ्गितः ।
 ममदाः संतोषाः स्त्रियश्च । कसणो विश्व इति पाठेऽपि कृष्ण इवेत्येवार्थः ।
 कुहनाघोट इव अङ्गीकृतभाण्डः । भाण्डं मूलवणिग्धनम् अश्वाभरणं च ।
 'स्याद्भाण्डमश्वाभरणेऽमग्रे मूलवणिग्धने' इत्यमरः । शिखण्डचन्द्रो नाम
 महीमहेन्द्रः ॥ यं रजु निजधीनिन्दितवृहस्पतिं सैन्धववारणारोहकुरालः
 अमलिनशीलः अरण्यपृथिवीमण्डलाखण्डलो भण्डोरको हेमवर्मणो-
 ऽपत्येन सीतावत्या धर्मदारैः सह स्थविरजनशरण्यम् अरण्यं जिगमिषु-
 रात्मना चिरकालगोपायिते सर्वसर्वसहामण्डलेऽभिपित्तवान् । दोग्धन्दो
 [= दोग्धट्टो] इति वारणवाचको निपातः । रण्यं इत्यत्र 'लोपोऽरण्ये' इत्य-
 कारस्य लोपः । यस्य भुजप्रतापज्वलन्प्रलनज्वालात्फटित्युद्गीनम् अन्धराप्र-
 क्षानं सुहमेकं स्फुलिङ्ग सूर्यः

[Page 26] सूर्य इति वदन्ति मुग्धा जनाः । षड्विंशति शब्दानुकारः ।

यस्य महत्यः कीर्तयः शोभन्ते महीषु हिमानीधरसर्जूरमहीधरदुग्धवार्धि-

रूपैः नभस्तले पुनः शरत्कालतारतारेशरूपैः । हिमानीधरो हिमवान्
 खर्जूरमहीधरः कैलासः । सरदआल इत्यत्र 'शरदो द.' इति दकारः । अ
 राजनीतिं वक्तुमुपक्रमते । एसो एण इति । एष पुनः स्वयं बालोऽपि अ
 सरन् कुलक्रमागतानां धीसचिवानां धिषणाम्, अनुल्लङ्घमानो वृद्धपुरोहि
 निर्दिष्टे नीतिपथं, संमानयन् बन्धुसहस्रं, मण्डयन् स्निग्धमण्डलमखेद
 नागरं जनम्, अगृह्णन् पट्टभागाधिकम्, अपश्यन् परकीयं स्त्रीरत्नम्, आह
 तानाविधानि यज्ञशतानि, असहमानः दुर्विधदीनाक्षराणि, अहसन् प
 वामनपञ्जकुञ्जयधिरान्, प्रणमन् स्थविरयोगिशतिदेवताः, कु
 लीणदेवकुलोद्धारम्, निर्मापयन् प्रपामण्डपतटाक्षालाः कारयन्नुप
 यन्विवाहकर्मणि, शृण्वन् स्पर्शकथ्यमानं पुरराष्ट्रवृत्तान्तम्
 स्पर्शाः चाराः । बुध्यमानः प्रलिङ्घितैः परराजकार्यरहस्यानि । 'प्रि
 धिर्गूढचारः स्यात्' इति धामनः । परिहरन् स्थलजलदुर्गेषु सुरङ्गादिकप
 मार्गम् । विचारयन् प्रतिक्षणं किञ्चदन्तीविशेषम् अपृशन्नन्याय्यधनम्
 अकरिसंतो इति पाठेऽप्यपृशन्नित्येवार्थः । विकलयन्मलिनलुचय
 प्रहरन् पिशुनलोकं, शिञ्चयन् मृषावादिनं, बहु मन्यमानो दूरागर्तं धी
 जनम्, विस्मरन् दोषशतम्, कीर्तयन् गुणलेशमनतिग्रामम् आर्यवच
 मदूपयन् बालभणितमपि मतिमार्गम् । अत एवोक्तं नीतिचिन्तामः
 'युक्तियुक्तं यचो ग्राह्यं बालादपि शुक्रादपि' इति । अप्रवेशयन् रहस्यगोष्ठं
 तृतीयं जनम् । तथा चोक्तं मन्त्रसर्वस्वे 'पदकण्ठी भिद्यते मन्त्रः' इति । अ
 धिक्षिपन् शिशुस्थविरललनाः द्विगुणयन् हरिविश्वनाथप्रमुखदेवमहो
 वम् अचिद्धन्दन् महाशास्त्रिन अस्तुवन्नात्मनो गुणगणं मार्जयन् धनैर्हरि
 जनललाटगतदरिद्रत्याक्षराणि अक्षरायन् मृत्युसार्थं निर्वेशयन्नुन्मत्तधि
 धिनः वर्धयन् साधुप्राणिनः स्मरन्

[Page 27] पुराणराजपावनचरितानि, मुञ्चन् विगीतचरिः

अमुञ्चन् कौलधर्मं नल इव नहुप इव धर्म इव राम इव हरिश्चन्द्र ।
 शत्रिरिव पृथुरिव मुचुकुन्द इव मुकुन्द इव मान्धातेय मरुतिव जनक ।
 रक्षति सर्वं जनम् । मन्धात्मारो इत्यत्र 'रुत आरः सुपि' इत्यारादेशः
 अलमितः परं वाक्यबन्धेन । इदं विज्ञाप्यते । हृत्थी इति । हृत्थी घो
 स्पन्दना योधवर्गः फोरो राष्ट्रं नागरा राज्यं वयम् । एतत्सर्वं ते वच
 घोरण्याः नूनं प्राप्तं नाथ स्वाधीनभावम् ॥३॥ एतत्सर्वं राज्यं ते वचःस्व
 धीनमिति भावः ॥ अलं ते एकं वचनामृतमेव, किं तेन मम कार्यम्
 अस्ति राजु मम मृतं कवितामहाराजम् । एतेन राज्यपेक्षया सर्वविद्यापे

तथा च कवितायास्तावदाधिस्यं वर्णितं भवति । तथा चोक्तं मर्हद्हरिणा
 'सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम्' इति । 'का विद्या कवितां विना' इत्या-
 चार्याश्चाहुः । 'विद्यारत्नं सरमकविता' इति मल्लिनाथोऽप्याह । अत एवोक्तं
 कविरूपलताकारेण 'सर्वं विनश्यति विहाय कवित्वमेकं कायेन साक्रमिति
 साधु विचार्यमार्याः । तस्मादनन्यमनसः सुरतैरुल्लभ्या स्वभ्यासमेव कवि-
 तासु परं कुम्भवम् ॥' इति दिक् ॥ ननु सत्यमेव ॥ धिरं जीव साध्यते ।
 गम्यत इति यावन् ॥ वयस्य एतावन्तं कालं कथमपि पारितम्, इदानीं पुनर्न
 पारयामि । तत्पल्लु मम मनसि शल्यं वर्तते । यत् पल्लु अस्याः प्रियो गुरु-
 जन' सखी त्वमिति धात्र्या पुरा भणितम् ॥ वयस्य धीरो भव ॥ वयस्य
 एकैकं तस्याः प्रतीकं वर्णयन्ती कालयापनं कुर्याः ॥ किं तत्र मृष्टान्नं प्राप्यते ।
 तथैव कर्तव्यम् ॥ वृंक्तं इति । वक्तुं तस्याः समुकुराविविधमनराभम् ।

[Page 28] नेत्रे घनकदलीदलायते । मध्यं तेन्नलिनमृणाल-
 तन्तुवुच्छम् । श्रोत्रे रतिवृत्तराजुंलीसमे ॥८॥ राजुंली मध्यविशेषः ॥
 चंपेअ इति । चाम्पेयप्रतिकृतिहारिणी च नासा । शैरीपी धरति ध्रियं
 युग भुजयोः । भ्रूदण्डौ स्मरधनुर्विहङ्गम्यचण्डौ । कण्ठस्तस्या विलसति
 पाद्मजन्यशोभः ॥९॥ दंताली इति । दन्तालिनं सहते कुन्दपुष्प-
 लक्ष्मीम् । यक्षोज्ञौ गणपतिमोदकोपमानौ । नाभी तस्या मनोरमगन्मी-
 रान्धुबन्धुः । पादौ तस्याः स्थलशतपत्रकान्तिचोरी ॥ १० ॥ अन्धुः कूपः ॥
 वन्धूश्च इति । वन्धूकटुमसुमबन्धुरस्तथोष्ठः । रोमालिर्मलयजधूमरेति
 काली । जट्टे सुमशरफाहर्तानिभे ।

[Page 29] ऊरुस्तस्या नृपकदलीसनक्षचारी ॥११॥ मलयजं कृष्णा-
 गररिति भायः । आली संखी समानेति यावन् ॥ सोपाना इति । सोपान-
 प्रतिबुलितं त्रयं वलीनाम् । श्रोणिस्तस्या मदनराकटचक्रमनोहरा । कट्टेलि-
 ष्ठदसरला दशाम्बुलवः । राज्ञीशुकमुग्गपाटना नखास्तस्याः ॥१२॥ वयस्य
 किं क्रियताम् । अच्युएहा इति । अत्युप्रा मे प्रयुञ्जवेदना भवन्ति
 निःश्वासदण्डा, जिह्वा शुष्का भयति सनिल लोचने तमम् अद्भ्यम् । कल्प-
 खूलं केवलं निमिषं कण्ठनालः शिथिल, दीर्घा मोहा न रोषते जनो हन्त
 तस्या वियोगे ॥ १३ ॥ अहो यज्ञवल्गु मन्नायल्लक्षविलासनिष्ठ एव ।
 मन्नायल्लक्षं मदनोऽष्टा । समाश्वसिहि समाश्वसिहि ॥ रमणी इति
 ॥१४॥ भायः आत्मा । प्राकृतसंगृहसाधारणादरोऽयं श्लोकः ॥ सुखं
 ददातु देवस्य मध्याह्नवेला । इदानीं खलु । तत्त्वं इति । तत्तमाच्छादयति

धूलिभिर्मदकलं मस्तं मुहुर्हास्तिकं पान्था भटिति चलन्ति तान्ततनवो धर्म-
प्रपापालिकाम् ।

[Page 30] मयूरो निद्राति कोटरे कलरवा गोपानसीपु स्थिताः
कीरः पञ्जरमेति भवन्ति बलवत्तृष्णाकुलाः शारिकाः ॥१५॥ हास्तिकं हस्ति-
समूहः । (पालिकाः प्रदेशाः । पवामज्जमं इति पाठे प्रपामध्यममित्यर्थः ।)
अपि च । वक्त्रेण इति । वक्त्रसाप्रेरयन्त्यो घटं निजस्तनादितम् । खेलन्ति
सरोनीरेषु सारङ्गशिशुलोचनाः ॥ १६ ॥ परिहरिष्य इति । परिहृत्य जवेन
कञ्चुफानि निजसिन्धयाञ्चलवायुना कुर्वन्तः । स्तनजलशमं निभालयन्तं
तरलयन्ति जनं बधूविशेषाः ॥ १७ ॥ स्तनजलशमं स्तनसंजातस्वेदजलाप-
नोदम् । अत्रोत्तरार्धे सिंहजलसमं बहुविसेसा तदपहञ्जति जणं गिहाल-
ञ्जतं इति पाठे स्तनजलशमं बधूविशेषाः तरलयन्ति जनं निभालयन्त-
मित्यर्थः । अपि च । हिरी इति । हीयलितकन्धरं धुरिस्थितानां बालानां
ये हिमाम्बुरसघृष्टं सहिमघालुकं चन्दनम् । गले सरभसं स्तनोद-
स्त्रलक्ष्मं चिरं विलिप्तमुरोमण्डले सदा कुर्वन्ति धन्याः खलु ते ॥ १८ ॥
हिमघालुका कर्पूरम् ॥ वयस्य वृश्चिकवेदनादु-सहं विरहदहनसंदीपनाय्यं
खलु बन्दिजनवर्णनम् । तस्मान्नास्त्यत्र विषये देवीप्रसादमन्तरेण प्रतिकारः
॥ एवं ॥ कोऽत्र दौधारिकः ॥ एतु एतु भट्टारकः ॥

इति पदवाच्यप्रमाणज्ञमहोपाध्यायभट्टनाथविरचितायाम् आनन्द-
सुन्दरीनामसट्टकव्याख्ययां द्वितीयं यवनिकान्तरम् ।

[३]

[Page 31] ही हीमाण्डे इत्याश्चर्यचोतको निपातः । किमिति
परिहसामि प्रियसख्यं, भवत्वेवं तावत् । भो वयस्य किं नु खलु लघ्ववेदुर्य-
खनिर्द्रिद्र इव मुपितमणिपेटिकयोर इव भक्षितमोदको बाल इव आद्रभुक्तो
प्रादण इव प्रातसंमोगा बालरण्डेव हसन् तुप्यसि ॥ वयस्य प्रसादिता
खलु देवी ॥ ननु प्रकारः कथ्यताम् ॥ गण इति । गते शप्योपान्तं मयि
लघु विदूरं गतवती गते तत्रायाता सपदि पुनः पर्यट्टशयनम् । स्थिते तस्मिन्
यातुं यत बहिः प्रवृत्ता सरभसं क्वाटव्यासक्ते कठिनक्षितिभागे स्थितवती
॥ १ ॥ साधु त्वया प्रसादिता ॥ मूर्खं गणु ॥ वतस्ततः ॥ पुणो इति ।
पुनर्मयि पुनोगते विमुखमालसेव स्थिता मया गत्वा संमुखं रष्ट्रे यस्याञ्जने ।

धृतं सरमसेन तत्करतनेन तथा तवः कथमत्र धृतो मया सह भिदैव तस्याः करः ॥२॥ किं वदा जातम् ॥

[Page 32] भमिद् इति । भ्रमितालसाम्बलविलोचनप्रभाकिर-
णाल्यायतगुणवद्वाङ्मनः । अहमत्युदासमनसगिन्यामस्तरा रमण्याः
कोपकवलीकृतः क्षणम् ॥ ३ ॥ श्रीकण्ठस्तु रमणीश्रमोवकवलीकृतो
इत्यत्र रमणीयेन कोपेन कवलीकृत इति व्याचक्ष्यौ ॥ ततस्ततः ॥ तुज्म्
इति । तव प्रियास्मि न प्रियोऽसित्वं न मम यस्यां मनस्तव सन्तु तस्या गृहं
प्रविश । इत्थं भणितं देव्या ॥ तस्या किं न भणितं तस्या गृहं पेटिकेति ॥
नहि नहि ॥ तर्हि किं त्वया कृतम् ॥ वक्तेहि इति । यत्रैः सूचिरचने । किमस्ति
कार्यम् एपोऽस्मि किंकरजन इति पदं गृहीतम् ॥४॥ अहह नूपुरचिह्नेन
प्रियामादेन संताडित एषः । भो वयस्य कृतार्थोऽसि ॥ कथं न कृतार्थः ॥
अपोह्यंति इति । अवदन्ती धृतकोवा रपशं मृदिति धुताङ्गकाम् । प्रसादयन्ति
घन्याः सन्तु वन्दनैर्नितभ्रिनीम् ॥५॥ ततस्तथा किं कृतम् ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठेति
उत्तिष्ठपूर्वमुत्थापितः ॥ अयमेव किं प्रसादः ॥ गृणु पुनरपि ॥

[Page 33] किमेतद्रामायणमारतम् ॥ वयस्य वदा सन्तु ।
कर्णता इति । कुर्वन्तः पूर्वं मां कुशलयन्तीमध्यमगतं स्मिन्तो धारालम-
नैन्तरं मयि वज्रलरसम् । प्रददतो मोहं मे मनोहरतमसां क्षणमघो दृग-
न्ता देव्या निजशायनमञ्चे निपतिताः ॥६॥ ततस्तनः ॥ तत्क्षणमेव शय-
नीयं निजाङ्गेर्मण्डितवती ॥ अहमपि । लामज्जय इति । लामज्ज-
व्यजनपिच्छसमीरणैः देवी स्थितः क्षणमघो भुवि वीजयन् ॥ ह्यं तत-
स्ततः ॥ सा उन्धाय स्तनभारवशात्कथमपि मनोहरेण मां कृतवती शयने
करेण ॥७॥ अपि ततः संवृत्तः कुम्भुदयम् ॥ अलं मूर्त्यं परिहासेन ॥
भो एषा जरतीवृत्तश्याषा विष्टुसा पुनः सुकुमाराङ्गदूषितहरिद्रावर्णा
शिलागोलस्तनी किं मुक्ता ॥ मुक्तेव ॥ द्विष्टता नाम क्षणम् आलान-
गृह्णन्नाभ्रष्टेय बालकरेणुः पेटिकामुक्ता । आणालमित्यत्र फलेन इत्यत्र
प 'आलाने लनोः' 'करेणवा रणोः' इति लनोः रणोश्च स्थितिपरिवृत्तिः ॥
तत्कथम् ॥ आर्यपुत्र अद्यैव तव मनोऽनुरूपं करिष्यामीति देव्या भणितम् ॥
भो वयस्य उपरि सुरतमिति तस्या भावः ॥

[Page 34] मूर्त्यं अलं भावज्जगत्यानेन ॥ जयतु भर्ता, एषा देवी
विवाहं कर्तुं आगच्छति ॥ वयस्य यस्मिन्तोऽसि नन्वेषा आत्मन एव पुन-

पुत्रं लभस्व । वयस्य इदानीं खलु रुक्मिणीरमण इव भाससे ॥ तथास्तु ॥
आर्यपुत्र गम्यते मया युवयोः शय्यागृहं अलंकर्तुम् । आनन्दसुन्दरी
पुनर्मुहूर्तमात्रं मानुमतीचतुरिकाविनोदिताआर्यमन्दारकेण सहात्रैव
तिष्ठतु ॥ मयापि तत्र गन्तव्यम् ॥ किं केलिगृहालङ्कारसमयेऽपि दक्षिणा
दीयते ॥ अलं परिहासैः । फलताम्बूजदाननिमित्तं तत्र मया स्यातव्यम् ॥

[Page 37] तस्माद् गच्छ गच्छ प्रथमं मम, द्वितीयं तव । प्रथमं
फलं द्वितीयं ताम्बूलम् ॥ तथा ॥ आण्णस्स इति । आननस्य सविचे
विराजति भ्रलताः करमितस्तन्या अस्याः । संनिधानजनितं मुधांशोर्दा-
नवारिपतेर्धनुरिय ॥ विराग्नि इत्यत्र कलक्कइ इति पाठे प्रकाशत
इत्येवार्थः । भूमआ इति भूवाचका निपातः । दानवारिपतिरिन्द्रः ॥
अहमपि वर्णयिष्यामि ॥ विलसइ इति । विलसति लोचनयुगलं यमुना-
जलकान्तिचूपणे सज्जम् । मुखपङ्कटहास्यं मन्मथकेलिमिलिन्दमिधुनं
य ॥ ११ ॥ प्राकृतसंस्कृतसाधारणवृत्त एव श्लोकः ॥ मानुमति त्वं किं
तूष्णीं तिष्ठसि ॥ शाला इति । नालामनोऽज्ञत्वसारहारिणी नासा परम-
स्यास्तरुण्या दृश्यते । अत्यन्तस्य च्छान्तरतुण्डदर्पणी विम्बप्रहस्यापित-
यष्टिकेव ॥ १२ ॥ साधु मानुमति साधु । मनोहरं ते कवित्वम् ॥
अण्णोत्तणं इति । अन्योन्यं मिलितयोर्हांटकमयस्थूलयोगैर्लियोर्था लक्ष्मी-
स्तां हर्तुं क्लृप्तकुतुकी शोभेते वालास्तनौ । नाभीरन्ध्रसलिलसुत्रनलिकोन्मी-
लद्रोमावलीनीलोद्याम्बुभरीगतैककतनूजम्बीरमल्लाविव ॥ १३ ॥ एक-
कतनूजम्बीरे परस्परलग्नजम्बीरे इत्यर्थः ॥ अहो अपूर्वत्वमुत्प्रेक्षायाः ॥
सत्यं महाराजवचनम् । अपूर्वत्वमेवास्य श्लोकस्य । अरारः पूर्वा यस्य सोऽपू-
र्यस्तमस्य श्लोकस्य वर्तत इति चमत्कारः ॥

[Page 38] साधु साधु सर्वथा चतुरिका चतुरिकैव निपुणैवेति
यावत् ॥ ऊरुणो इति । ऊरु भातः कान्तायाः कन्दर्पघटकारिणा । ओणि-
चक्रयोर्मूलयोर्दण्डौ संदानिताविव ॥ १४ ॥ घटकारी कुलालः । ऊरुणो
इत्यादिषु 'द्विवचने बहुवचनम्' इति बहुवचनत्वम् ॥ अथ केनापि न मध्यं
वर्णितम् ॥ मूर्धं न सत्यस्या मध्यं वर्तते येन वर्णितं भवेत् ॥ हन्त न
सत्यस्या मध्यं वर्तत इति निषेध एव मूर्धं वर्णनम् ॥ इहा चतुरिके सत्य-
मेव ॥ इहा चतुरिके सत्यमेव ॥ तयोस्तथैव भवतु ॥ तयोस्तथैव भवतु ॥
इहा मानुमति एतस्य नेश्रगलजिह्वम् एवमेव भवेत् ॥ ॥ साधुतूष्णीका

विवाहनिमित्तम् आगच्छतीति शङ्के ॥ भ्रमरक भवतु गच्छ त्वं द्वारद्वेरो ॥
 तथा ॥ हला सख्यौ अपि नाम युवयोः संमतं यदेतत्कौतूहलं कर्तुं प्रवर्ते ॥
 ननु स्वप्नेऽपि नाकार्यं देव्या क्रियते ॥ भर्तृदारिके सर्वथा एतत्करणीयम् ।
 येन सतानजननमूलम् ॥ अम्हो अनुकूल इव मम विधिः ॥ अम्हो इत्या-
 नन्दे ॥ भट्टिनि एव कृते अहमपि महाराजपादयोरनपराधा भविष्यामि ॥
 हस्ते हेमवति तूर्णतरम् आदिश मार्गम् ॥ इत एतु भट्टिनी स्वामिनीति यावत् ॥
 देवि एष महाराज. चातक इव कादम्बिनीं चकोर इव चन्द्रलेखां चक्रवाक
 इव द्वादशात्मप्रभा तयागविं प्रतिपास्यति ॥ हला भानुमति अस्या इति
 भण ॥ अथो कथमद्यापि ईर्ष्यांक्तिप्रणाली । प्रणाली परम्परेत्यर्थः ॥

[Page 35] हला भर्तृदारिके मैवं भण । त्वमेव प्रेमभाण्डं महा-
 राजस्य ॥ साधु सत्यं भणितमनया ॥ जयत्यार्यपुत्रः ॥ देव्याः प्रसादेन ॥
 स्वस्ति भवत्यै ॥ आर्य पिङ्गलकायेति भण ॥ कियत्तावदस्याः कौटिल्यम् ।
 जत्थ जत्थ इति । यत्र यत्र नयने मन्यरं श्यामलायाः प्रसरतस्तत्क्षणम् ।
 तत्र तत्र मम मनोहरमङ्गके पुण्डरीकयुगलं स्थितमिव ॥८॥ श्यामलायाः
 यौवनमभ्यस्थायाः अभिनवतारुण्याया इत्यर्थः । सारसाण जुञ्जलं इति
 पाठे सारसयोर्युगलमित्यर्थः ॥ अपि च । दिङ्गीण इति । दृढयोः प्रेषयेषु
 कर्षतीव मम बुद्धिचित्तयुगम् । तयो. प्रस्थाहतिषु मुञ्चतीव तत्पुनरामणी ॥९॥
 आर्यपुत्र यस्यै युष्माभिर्नामान्तरेण सह वेपविशेषो वृत्तस्ता ददामी-
 दानीम् ॥ एवमपि नाम भवेत् । एष जनो देव्याः परवशः ॥ आर्यपुत्र
 जानामि तत्सर्वम् ॥ कथमद्यापि यक्रोक्तिरीतिः ॥ वयस्य सत्यं ह्यस्मिन्ना-
 नीम् ॥ भो वयस्य मम न प्रत्ययो मृषावादिनः खलु निमन्त्रणं भोज-
 नानन्तरं सत्यं ज्ञातव्यम् । अङ्गुलिशेष-

[Page 36] दर्शनानन्तरं पुत्र इति सतोषः कर्तव्यः ॥ अद्यापि
 कस्मान्नागत. पुरोहितभाकारयितु नोदितो मन्दारक ॥ इत इत उवाच्यायः ।
 देवि त्वरस्य त्वरस्य वेलातिक्रमति ॥ हस्ते हेमवति आर्यपुत्रं स्नातं धारित
 दुकूलं भूषितं च कुरुष्व ॥ महाराज पाणिना पाणिमस्याः पीडय ॥ कथ-
 मार्यमाण्डव्येन भट्टिति सज्जीकृतो बह्वि ॥ भवति महाबाह्वणः अहमेव
 एको बह्वि ॥ न तत्र संदेहः ॥ महाराज प्रज्वलत्पृथुलाङ्गारभरभरिते
 विधूमे हव्यवाहे लाजाहुतिविधिमाचर । एकसमय एव गृहीत्यास्ते च
 हृदययोर्हृदयाञ्जनं निहितं कुरु । महाराजाभिन् कलत्रे आत्मानुगुणं

पुत्रं तमस्व । वयस्य इदानीं खलु रुक्मिणीरमण इव भाससे ॥ तथास्तु ॥
आर्यपुत्रं गम्यते मया युवयोः शय्यागृहं अलंस्तुम् । आनन्दसुन्दरी
पुनर्मुहूर्तमात्रं भानुमतीचतुरिकाविनोदिताआर्यमन्दारकेण सहात्रैव
विष्टतु ॥ मयापि तत्र गन्तव्यम् ॥ किं केलिगृहालङ्कारसमयेऽपि दक्षिणा
दीयते ॥ अलं परिहासैः । फलताम्बूलदाननिमित्तं तत्र मया स्यातव्यम् ॥

[Page 37] तस्माद् गच्छ गच्छ प्रथमं मम, द्वितीयं तव । प्रथमं
फलं द्वितीयं ताम्बूलम् ॥ तथा ॥ आण्णस्स इति । आननस्य सविधे
विराजति धूलताः करमितस्तन्या अस्याः । सनिधानजनितं सुधाशोर्धा-
नधारिपतेर्धनुरिय ॥ विराअदि इत्यत्र मलक्कइ इति पाठे प्रकाशत
इत्येवार्थः । भूमआ इति भूषाचका निपातः । दानधारिपतिरिन्द्रः ॥
अहमपि वर्णयिष्यामि ॥ विलसइ इति । विलसति लोचनयुगलं यमुना-
जलकान्तिचूपणे सज्जम् । मुत्तपड्डुन्हारुत्तं मन्मथकेलिमिलिन्दमिधुन
व ॥ ११ ॥ प्राकृतसंस्कृतसाधारणवृत्त एष श्लोकः ॥ भानुमति त्वं किं
तूष्णीं विष्टसि ॥ शाला इति । नालामनोज्ञत्वसारहारिणी नासा परम-
स्यास्वरुण्या दृश्यते । अत्यन्तस्वच्छान्तरतुण्डदर्पणी विन्धमहस्यापित-
पष्टिकेव ॥ १२ ॥ साधु भानुमति साधु । मनोहरं ते कवित्वम् ॥
अण्णोण्णं इति । अन्योन्यं मिलितयोर्होटरुमयव्यूलयोर्गोत्रयोर्वा लक्ष्मी-
स्तां इतुं क्लृप्तपुत्रुकी शोभेते बालास्तनौ । नाभीरन्ध्रसलिलसूत्रनलिकोन्मी-
लद्रोमावलीनीलोष्माण्मुक्तीरगतैककतनूजम्नीरमल्लाविव ॥ १३ ॥ एक-
कतनूजम्नीरे परस्परलग्नजम्बीरे इत्यर्थः ॥ अहो अपूर्वत्वमुत्प्रेक्षायाः ॥
सत्यं महाराजवचनम् । अपूर्वत्वमेवास्य श्लोकस्य । अन्तरः पूर्वा यस्य सोऽपू-
र्वस्त्वस्य श्लोकस्य वर्तत इति चमत्कारः ॥

[Page 38] साधु साधु सर्वथा चतुरिका चतुरिकैः निपुणैवेति
यावत् ॥ ऊरुणो इति । ऊरु भातः कान्तायाः कन्दर्पघटकारिणा । ओणि-
चक्रयोर्मूलयोर्दण्डौ संदानिताविव ॥ १४ ॥ घटकारी कुलालः । ऊरुणो
इत्यादिषु 'द्विवचने बहुवचनम्' इति बहुवचनत्वम् ॥ अथ केनापि न मध्यं
वर्णितम् ॥ मूर्ध न खल्वस्या मध्यं वर्तते येन वर्णितं भवेत् ॥ हन्त न
खल्वस्या मध्यं वर्तत इति निषेध एव मुख्यं वर्णनम् ॥ हला चतुर्गिके सत्य-
मेव ॥ हला चतुरिके सत्यमेव ॥ तवौष्ठस्तथैव भवतु ॥ तवौष्ठस्तथैव भवतु ॥
हला भानुमति एतस्य नेत्रगलजिह्वम् एवमेव भवेत् । त्वं तावत्तूष्णीका

तिष्ठ । नेत्रगलजिह्वमित्यत्र प्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावः ॥ इला-एष खलु
शृङ्गारचनवृत्तशास्त्रासु मोचनीयो येन तत्र मृगो भवेत् । शास्त्रामृग इति
चमत्कारोक्तिः ॥ भानुमति त्वमपि मम सहधर्मचारिणी तत्रैव
मोचनीया ॥ किं अलर्क इव किमपि किमपि ब्रुकसि । तव किं भगिनी
नास्ति, सैव भवत् ॥ ननु त्वमेव मे भगिनी भव ॥ आर्य मा तथा
भण भगवती महालक्ष्मीरेषा ॥ चतुरिके सत्यमेव एषा भगवती ॥

[Page 39] मूर्खं कियच्चिरं तावत्परिहासः ॥ मङ्गलान्निसमीप-
निवासेन मम बलवदायासः तस्मादुपवनं गच्छामः । भानुमति तालवृत्तं
गृहाण येन अमपरिहारो भवेन् ॥ तुष्ट इति । त्वया सनाथोऽस्मि कथ-
मपीदानीमित्थं सति प्रेयसि प्राणनाडि । दासेति सूक्ति मम युक्तरूपां
मुक्त्वा नाथेति समीरितं किम् ॥१५॥ आर्यपुत्र जानामि ते प्रीतिम् ॥ बन्धे
बिम्बाधरे गच्छामः । बन्धे आमन्त्रणे ॥ ननु शृङ्गारचनं प्राप्ताः स्मः ।
प्रेयसि । ददंतो इति । ददत्सौरभ्यं विविधकुसुमानां सुखकरं कुर्वन्
बिल्वधं चिकुरसिचयानां तरलनम् । किरच्छीतानि सलिलकण्ठजालानि
सुभगो जगत्प्राणो विट इव सततमालिङ्गति स्वाम् ॥१६॥ महाराज अह-
मिवेति भण ॥ इला चतुरिके मा परिहस ॥ अद्यैव रजन्यां सत्यं भवि-
ष्यति ॥ पश्य सुन्दरि एतद्वनपवनान्दोलितश्लक्ष्णज्योत्स्नाजलनिभगालित-
सूकरीदधिनितिषिष्टपिष्टपिण्डपाहुरप्रफुल्लमल्लिकापुष्पस्तम्बफूलस्तनपल्लवा-
धरसौकुमार्यनिधिललितवल्लीललनाजनप्रतानयाहा—

[Page 40] सुखावेष्टितलटहवितपिचटुवितपटलकरम्बितरत्न-
कुट्टिमपर्यन्तगद्दीकं पङ्कजम्भीरजम्बूफलोत्करपतनतरङ्गिततुङ्गतरतरङ्गसंघ-
रिङ्गणकम्पमानपङ्कुरदोत्पललीलालोसलोलम्बनिकुरुम्बरल्लिङ्गारमुखरिता-
न्तरालं अभग्नपरस्परस्नेहवेतसगृहद्वारस्फारजबोद्धीयमानजग्धकुशा-
र्धमुखविदग्धरिन्धमुग्धमसृणमनोहरणहरिणीशिशुगणपीयमानस्फटिक
वैदूर्यविमलपानीयं मानसानन्दनाभिधेयं तटाकम् ॥ गालितं
शोधितम् अतिनैबिड्यद्योतनार्थं सूकरीदधीत्युक्तम् । लटहा सुन्दराः ।
रल्लिङ्गङ्कारः मधुरदोर्धमङ्कारः । रल्लि इति देशीयं पदम् ॥ अत्र ददातु दृष्टि
देवी । एष कर्पूरप्रभवः सप्तपर्णः । एषा पुनः शोणकदली । एष पुनः
शोणमर्कटकूटवेपमानशारदाः रज्जूरशास्त्री । अयं ताम्बूलीचुम्बितः केरल-
द्रुमुकः । स पुनः सिन्दूरवर्णकीरलाञ्छनो जातिफलमहीरहः । एष पला-
लताल्लिङ्गिवो लवङ्गतकः । अयं तु पिप्पलिकाप्रियसखो रोहणः । अयं

चन्द्रिकागौरपृथुमल्लिकासंपन्नश्चाप्तेयः । रोहणश्चन्दनः । चन्द्रिमा इत्यत्र
 'चन्द्रिकायां सः' इति सादेशः ॥ भट्टिनि एष सिंहलद्वीपारण्यस्थित आन्न-
 वृक्षः ॥ को विशेषः ॥ भर्तृदारिके एकस्मिन् विटपे मधुरं फलम् अन्यस्मिन्
 तुवरं परसिमन्नाम्लम् अपरस्मिन् कदुकम् इतरस्मिन् लवणम् अपरत्र
 तिक्तम् एष एव विशेषः ॥ आश्चर्यमाश्चर्यम् ॥ अत्र किं दमा स्फुटिता ॥
 एष पनसः । अस्य मूलमूलले फलं पकं जातं तस्माद्भूमिः स्फुटिता ॥ अत्र
 किं चन्द्रकान्तपुत्तलिका पाञ्चालिकेति यावन् ॥ प्रिये चन्दनजलसूत्रप्रतिमा ॥
 भो वयस्य तिलपुरुषोऽत्र तिष्ठति ॥ आर्यं कज्जलजलसूत्रप्रतिमा खलु ॥

[Page 41] आर्यपुत्र कथमत्र लतागृहसमीपे उड्डीयमानजल-
 प्रवाहे पनससमुत्पत्तिः ॥ सुखे ननु कुतूहलाय निक्षिप्रमेतन् ॥ इदं किं
 पतति ॥ न पतति ॥ एतस्मिन् जलसूत्रे उदुम्बरप्रमाणं जम्बीरकं वर्तते ।
 उदुम्बरमित्यत्र 'उदुम्बरे दोलोपः' इति दुकारस्य लोपः ॥ प्रिये अत्र पर्य
 क्यठलानताम्रमल्लिकापुष्पमाला कात्यायनीभुजालिङ्गितो भसितसमु-
 द्भूतनात्यन्तपाण्डुराङ्गो महेस्वरस्तुङ्गफलस्य नारिङ्गस्य मूलवले शोभते ॥
 पंडुरंगो इति महेस्वरबाचको निपातः ॥ भोअत्रुरिके दापय मम नारिङ्ग-
 फलानि ॥ आर्यं किं दृष्टमात्रयाचकोऽसित्वम् । भो अक्षु. अक्षु. । अम्हो क
 स क स. ॥ अत्र अत्र ॥ मूर्धं जलसूत्रकदम्बरुक्ष. ॥ अहह अक्षु इति प्रमादेन
 मया भणितं तस्मादेवं तावत् ॥ ममापि तथैव भावः ॥ कोऽन्यस्त्रतो भावह ॥
 एतेन नारिकेलपर्णविरचितेन मर्पेण एनां भाययिष्यामि । भोअत्रुरिके सर्पः
 सर्पः ॥ क क ॥ तव पृष्ठमध्ये ॥ अम्हो सत्यमेव सर्पः ॥ ननु ब्रह्मबन्धुना
 यश्चित्तासि पर्णसर्पः रत्नलेपः ॥ नन्वस्येवेदं चेष्टितम् ॥ आर्यपुत्र कथं
 तालोपरि तालः ॥

[Page 42] नन्वत्र मधूकात्परं पश्य एकस्मिन्नारिकेलमहीरुहगतम्भे
 सत्र नारिकेला जाताः ॥ महुआदु इत्यत्र 'सदूतो मधूके' इत्युकारः ॥
 अम्हो विटपा इव दृश्यन्ते । आश्चर्यमाश्चर्यम् ॥ अत्र सारिणीसमीपे पाण्डुर-
 जम्बुवृक्षः ॥ सुखाय समुपस्थितः सायाह्नसमयो महाराजस्य । साप्रतं
 खलु ॥ एतो इति । एष चन्द्रमयेन वासरमणिः किञ्चित्प्रमाचुम्बितो
 दीनेः करतुन्देवाद्दस्तगिरिं गच्छति । ग्रामं कमपि नवाधिकारिजनित-
 त्रासाधिकृत्याकुलो बन्धुमिश्रक्रिनेर्भट्टिति संहितः पूर्वाधिकारी यथा
 ॥१७॥ गच्छइ इत्यत्र पोच्छइ इति पाठे प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ अपि च । चंचू इति ।
 चञ्चूलसत्कलमाग्रिममञ्जरीकं नीढं भजन्ति नभःसंगममण्डलानि । जाया-

वियोगविधुरा विसिनीदले कोशन्ति चक्रव्रजा हर्षेण हीनाः ॥ १८ ॥
भिसिणी इत्यत्र 'विसिन्यां भः' इति मकारः । श्रीकण्ठस्तु चक्रव्रजा
इत्यत्र चक्रवाकव्रजा इत्यर्थमुक्त्वा 'यावदादिषु वस्य' इति वकारस्य लोप
इति व्याचकार । अपि च । गृह्य इति । गते दिनेशे नलिनी स्नाना को वा
जनस्तुष्यति मित्रहीनः । पङ्केरुहं त्यजति भृङ्गवर्गो गच्छद्भाग्यं भुवि को
गणयति ॥ १९ ॥

[Page 43] जैत्रं इति । जैत्रं पञ्चशरस्य हृत्प्रतिमायन्त्रमिव
कालाक्षरं मध्ये दत्तमरोचिको नभोजधूपूरकन्दुक इव । वायुच्छिन्नदिव-
ध्युर्हान्धरगतो लोलम्बिकाचुम्बितो मन्दारस्तवक इव सुन्दरमृगधन्त्रः सुखं
दृश्यते ॥ २० ॥ दिवं स्वर्गः दिवशब्दोऽपि वर्तते । तथा चोक्तं बुद्धचरिते ।
'न राजते तेन विना महापुरं मरुत्वता वृत्रवधे यथा दिवम् ।' इति । अपि
च । संभ्रा इति । संभ्यानाट्यप्रवृत्तचित्तिधरतनुजाकान्तकान्तप्रवेक-
क्षोभव्यालोलगङ्गातटतरुपतितस्थायिपुष्पालिशङ्काम् । दक्षी ताराणां
पङ्क्तिर्मज्जति सरमसं शर्वरी सार्वभौमं न प्रायो भीरुलोकः परिहृत्य ज्ञं
वर्तते प्राणनाथम् ॥ २१ ॥ प्रवेको नामाभिनयविशेषः । तथा चोक्तं
सायणवोह्नासदर्पणे 'चक्राकारभूमिर्या सा प्रवेको विदुषां मतः' इति । अपि
च । गृहादो इति । स्नातः दौमविभूषणं घुसृणकं चूर्णाङ्गिरागाञ्जनं पत्राली-
सुमंघन्वनानि धृत्वा प्रीतो नवोढाञ्जनः । सैरन्ध्रीकथिताय नो घनमहा-
मञ्जीरमञ्जुध्वनिर्मन्दं मनोहसनातालंकृतपतिप्रासादमारोहति ॥ २२ ॥
अयनं मार्गः । अपि च । दुर्दृश्य इति । दुर्दृषदुर्विलसितेन प्रियः कापि
दूरे प्रिया च निवसति तथापीदानीम् । शैलान्नदीपुरवनानि पथि प्रजति
वल्लभ्याशु हृदये परस्परं तयोः ॥ २३ ॥ परस्परं प्रजत इत्यर्थः । वयस्य शय्या-
गृहं सज्जं कृत्वा देवी त्वा प्रतिपालयतीति मन्ये ॥ तस्माद्ब्रह्मणः ॥

इति पदवाक्यप्रमाणसहितोपाध्यायभट्टनाथविरचितायाम् आनन्द-
सुन्दरीनामसदृकव्याख्यायां तृतीयं यवनिकान्तरम् ।

[४]

[Page 44] भो वयस्य अप्राकृतमिव नाटकम् अगर्भनाटकमिव
सदृकम् असदृककर इव सत्कविः अल्पकवनारम्भशूर इव दुष्कविः
अकच्छशुद्धिरिव दीक्षितः अन्यनरसंगिनीव स्थविरमार्या अतिमूर्खविभु-
गत इव पण्डितः अतिशवाणीविक्रयीव चदरदत्तदृष्टिः अत्यन्तमूढ इव

परिहृतकुमारः अमुण्डशीर्षेण बालरण्डा अराज्यकार्यपरस्त्वं अपहासभाजनं
भवसि । मो वयस्य प्रिया गर्भिणीति गर्वितः किं न भाषसे ॥ वयस्य
रात्रिदृत्तेन परवशोऽस्मि ॥ मोः किं तद्वात्रिदृत्तं त्वरितं भण ॥ हो राज्यामे-
काकिनी तत्रभवती अप्येप प्रणयनिर्मरो नित्यमेवं भवेत् । अपि गुणशीलः
पुत्रो भवेत् । अपि न भवेदावयोर्विघटनम् । अपि मम भवेत् सुखप्रसूति-
रिति प्रथमगर्भतया शोधती दौदृदनिद्रया घूर्णमाना शय्यातले स्थिता ।
आशासनवाचका अपिशब्दाः ॥ शोचनमपि शोभनं भाति । त्वया किमिति
समाश्वासितम् ॥ मैवं शुच इति यद्यपि शुचशोक इति घातोर्भावादिकस्य
नेदं रूपं तथापि शुचिर् पूतोभाव इति देवादिकस्य ईरित्वादभिरूपं सिध्यति ।
घातूनामनेकार्थत्वाच्च प्रकृतार्थोपपत्तिः ॥ किं पूर्णगर्भा तत्र भवती ॥ मया
न ज्ञायते ॥ गर्भं कर्तुं कथं त्वया ज्ञातम् ॥ किं मया कृतो गर्भः ॥ किं
चम्पकवल्ल्या कृत ॥ मूर्ध्नि किं स्त्रिया स्त्री गर्भिणी भवति ॥ त्वं भणसि
न मया कृतो गर्भ इति तस्मात्केन कृतः ॥ देवेन ॥ वयस्य बालरण्डाविषये
किं देवं मृतं सा कस्मान् गर्भिणी न भवति ॥ भर्तापि निमित्तं खलु ॥ कि-
मङ्गविशेषो भर्तेति भण्यते ॥ मूर्ध्नि अलम् असत्प्रलापेन ॥ वयस्य इदानीं
धर्तमानावस्थां कथय, तेनेत्राहं । गर्भः पूर्णो वा नवेति निर्णयामि ॥ ग्राही
इति । नाभी गाघतरा भुजी कशकशा स्थूलोत्तलमुदरं नष्टेष भ्रिवली गलो
विषमृदुः श्रोणीयुगं लुल्लकम् । गण्डयोः स्फुटचार्कचिक्चलहरी लग्नी
मिथ ऊरु मध्यं दृश्यते मांसलं स्तनयुगं तस्याश्चूचुकं मेचकम् ॥ २॥ उत्तलं
उत्तानम् । मांसला घणयणा इति पाठे मांसलो घनस्तनावित्यर्थः । मेचकं
श्यामम् ॥ तस्मात्पूर्णो गर्भः ॥ वयस्य न जानामि पुत्रो वा पुत्री वा भवि-
ष्यति । होहिह इत्यत्र 'घातोर्भविष्यति हिः' इति हिप्रत्ययः ॥ अहं
कथयामि । वयस्य उभयोर्मध्ये एकम् ॥ परिच्छेदकरणे कस्य पाण्डित्यं
त्वत्तः । परिच्छेदोऽर्थनिश्चयः ॥

[Page 46] मो इदानीं तत्त्वतो भणामि विभूतिं प्रसूते वा मृदं
वा तत्रभवती । घसेह इत्यत्र 'प्रसेर्घसः' इति घसादेशः ॥ विभूतिम् ॥ तस्मा-
त्पुत्रो नात्र सदेहः ॥ किणो कथं त्वया ज्ञायते ॥ प्रतिवर्षं मम प्राज्ञाणी
गर्भसमये मृत्तिकां सादित्वा पुत्रिकां प्रसूता । एकस्मिन्नेव वर्षे विभूतिं
भूयित्वा एकं पोरकं प्रसूता ॥ वयस्य नवोदायां प्रसूतायां च स्त्रियां वा
पुनः पुरुषाय रोचते यत्सत्यं कथय ॥ प्रकृतं सत्त्वेण प्रभः ॥ वयस्य गृणु ।
श्रंगाहं इति । अङ्गानि विरलानि हन्त बलवद्भवतः स्तनी लम्बिनी । ऊरु

शिथिलौ कृशा कटितटी ओष्ठोऽपि शुण्ठीकटुः । पृष्ठोदरमुखरलो भवति
यद्गल्लौ सगतीं ततः नवोढा यथा रोचते न खलु तथा लोके प्रसूता वधूः ॥२॥
ह्रींतीत्यत्र भवन्तीति चार्थः । पृष्ठोदरमुखरलो भवति उल्लखलसदृश
भवतीत्यर्थः । अत्र विरलाहं ह्रींति इति पाठे विरलानि भवन्तीत्यर्थः ।
बलिञ्चं ह्रींति इत्यत्र बलवद्भवत इत्येवार्थो बोध्यः ॥ एवमेव ॥ जयतु देवः ।
एष जितशत्रुरमात्यः संप्राप्तः ॥ भ्रमरक मृदिति प्रवेश्यताम् ॥ तथा ॥ जयतु
महाराजः ॥ डिण्डीरक कथ्यता सुदुर्जयरिपुजयवृत्तम् ॥ महाराज पारि-
जातकविना तत्सर्वं वृत्तं नाटकतया ग्रथितं वतेते । तत्प्रेक्षितुं प्रसादः कर्तव्यः ॥
अपि नाम सर्वं सज्जीकृतम् ॥ सज्जमेव सर्वम् ॥ तस्मात्स्वयंतां ममापि तस्मि-
न्मेष ॥ नन्दरथ किं विलम्ब्यते ॥ अयेदानीं गर्भनाटकमुपक्रम्यते ।

[Page 47] सुहृद् इति । सुभद्रहारीतवत्ताज्ञदैर्नौकाधिरूढः सखलः
सुयुक्तिः । डिण्डीरकः सेवते सिन्धुदुर्गं विभण्डकं मारयितुमर्थावे ॥३॥
तस्मान्मयापि योग्यसंविधानकरणाय गन्तव्यम् ॥ अम्हारिसो इति । अस्मा-
दशस्तिष्ठति कोटिशो जनः सज्जः सदा कार्यविशेषसाधने । देवः पदार्थयति
तथापि मां सुहृद् यो जयत्येकं हि भरे सत्प्रभुः ॥४॥ भरे सर्वराज्यनिर्वाह-
रूपे भार इत्यर्थः । अमात्यराज वर्तमानेष्वपि पर सहस्रेषु कस्तथ सहशः ॥
सत्य भणितं को नु खल्वेव साहसी ॥ वर्तन्ते नाम साहसिनस्तथापि सिन्धु-
मध्ये युद्धचिकीर्षुः कोऽपि नास्ति । युद्धचिकीर्षुरित्यत्र आनन्दमकरन्दपि-
पासुरित्यादिषु द्वितीयेति योगात्समासः ॥ कथं समुद्रे नौकाधिरूढोऽमात्यो
धैर्येण गतः ॥ अहो सर्वमेतत्प्रत्यक्षमिव । महाराजात एव वाचा न कथितम् ।
यथा निशामने कौतूहलं तथा न भवति निशामने । निशामननिशामने
दर्शनाकर्णने ॥ कथमत्र पूर्वस्थितं तुरुष्कपत्तनं न दृश्यते ॥ तत्खल्वेकदा
सप्ताष्टतालप्रमाणाभ्यां पञ्चाशद्ग्रामपर्यन्तस्फुटभूमिभ्यां द्वाभ्यां तरङ्गाभ्यां
समुद्रेण विनाशितम् ॥ किणो इत इत आगच्छति रत्नाकरः ॥ प्रतिवर्ष-
मागच्छति । किंतु वर्षाकाले एकस्मिन्नेव कार्तिकमासे स्फारक्लृप्तपनोल्लोल-
कल्लोलहल्लोलदलगर्जनं नवदशदिवसपर्यन्तं शुण्यति । हल्लोलमादम्बर-
विशेषः ॥ इत्थं समुद्रम्योच्चत्वेन शाकिनीपालय इव दृश्यन्ते भूगताः पत्तन-
परम्पराः ॥ हारीतेदानीं पश्य पुच्छदण्डकलानिभारभ्रमणेन महावेगपवन-
संमुखं याति नौका । पुच्छदण्डकला नाम नौकापश्चाद्भागवती अनिलाभि-
मुखगमनहेतुर्दाग्निनिर्मितो भ्रमणशीलो यन्त्रविशेषः ॥

[Page 48] तरंग इति । तरङ्गतरला तरीः करोति लोलदोलारतिं

वन्धुरारिशिरो मन्त्रवत्स्वदानी नुहुः । कथमपि परिहर्यते जलगतो-
ऽपि चादौगण दिशविमर्शने परं न खनु विज्ञोचनं शक्नोति ॥ ३ ॥
ए इति । न लगति तरीः शैवाल्ये न कर्कटका मयस्वरसिखविधे नो
वा शैवाः सनादपरन्तराः । अतुगुणगतिर्वातः नेघा न वारिणि यन् ततः
समरसार्थे तस्य द्विं वयो र्दोर्भवेन् ॥ ६ ॥ सत्यं भवेदेव ॥ जस्म इति ।
यस्यावासः सागरे सिन्धुर्गो य एकस्मिन् राहुकानां स्निग्धः ।

[Page 49] अन्नाभिः स ननु कथं भारतीयः किं चिन्तया स्वस्ति
युक्त्यै मयतु ॥ ३ ॥ युक्तिरुच्यते । एतेन पराक्रमापेक्षया युष्टेराधिक्यं
लक्ष्यते । तथाचोक्तमाचार्यैः । 'इरायेन तु यद्दक्ष्यं न तच्छक्ष्यं पराक्रमैः'
इति । इन्त समुद्रमध्यं सान्द्रतं संप्राप्ता स्म ॥ अनात्यरात्र एतत्समुद्र-
गतम् अद्भुतं परम् । एषा खनु नौका पुरो बद्धेन करपत्रसत्त्वानेन
द्वीपजृम्भमाणगजंस्तदात्रदिलांसर्भीपरासिंहपन्थुराङ्गतुवरगन्धामणभय-
क्रन्दद्वावद्वस्तिषदहस्रगदवेगविन्यासजर्जरणि शैवालकूटानि कतित्वा
कर्तिन्वा यानि । करपत्रं कृकचम् । कतित्वा द्वित्वेत्यर्थः ॥ अत्र कण्ठदन्त
जानुदन्तेषु पानीयेषु मौक्तिकशुक्रो हरयन्ते ॥ इन्वात्र जम्बालेषु लग्नापि
कापि नौका समुद्रसन्निवर्धनेन स्वत एव परिनिर्गता । श्रीकण्ठश्चु लम्गा
यि का नि शोभा इत्यत्र शिङ्गाभा इत्यत्र च लग्ना अपि का अपि नौकाः
निर्गता इति बहुचर्चतया व्यावृत्त । रामचन्द्रेण तु भस्मन्मत्तानुसारमेव
व्यावृत्तम् ॥ सुभद्रात्र परम् एकस्मिन् भागे दशतालप्रमाणस्तच्छमाला
हरयन्ते, अन्यस्मिन् तः । तरङ्गमालात्र इत्यत्र 'जसो वा श्रियामुदोती'
इत्युक्तः ॥ हारीतात्र परम् शैलनिपद्यमानतदीप्रवाहपतनवेगेन सर्वतोऽपि
मधुराणि समुद्रपानीयानि गृह्णन्ते कर्णधारजनेः ॥ बल अन्यद्वचमेतत् ।
यन् खनु कापि कापि भागे समुद्रः शार्ङ्गधनुर्गोमुक्तवाणवेगं प्रवहति ॥
अद्भुत समुद्रः उद्योष इय लक्ष्यते । इन्त निसर्गोत्थेय भूवलयादपि समुद्र
हस्रतः ॥ सत्यमेव यत् खनु पुरः पुरो गच्छतामस्माकं सोपानसंवति-
न्यायेन समुद्रं वमोषो वर्तते । संततिः परम्परा ॥ अत्र परयत पेषामपि
द्रोण्यः आवर्तमानेषु आवर्तेषु चक्रधर्मं धमन्त्यः सहसा मञ्जन्ति ॥ सुभद्र
एष खनु मुक्तापथेयरुचिरस्माकं नाविको जलगतः यठिनकर्कटकनर-
दन्तिताः अलग्नसमीरणतयाद्रोः प्रवालपल्लीः जलमानुषदस्ताद्गृहीत्वा
सादति ॥ अत्र परम् लक्ष्यो जनविशारदुगंपर्यंतगते यस्मत्प्रापिष्ठिते सख्य-
राज्ये श्यर्णनिदानफालुकायां नया जीवरत्नानि स्वतः संपरन्ति । अत्रेय
रामरावणयुद्धात्पलायितः प्रहारद्युतसर्पाङ्गः कोऽपि राक्षसः अद्यापि

लीनस्तिष्ठति । बालुकाः सिकताः ॥ अहो कथं विपुलं बाधकं संवृत्तं यत्
खलु एकदैव घनघटा सिन्धुसलिलेषु पानाय आकाशादवतीर्णा ॥ अहह
पानीयैः सह मेघोदरं प्रविष्टा कापि द्रोणीपरम्परा ॥ कथं पानवेगात् पट्टि-
योजनपर्यन्तं तालशतप्रमाणं नीरेष्जवटः पतितः । अहो इत्यत्र 'यावदादिषु
वस्य' इति वकारस्य लोपः । हन्त तस्मिन्नवटे सहसैव यान्त्यो नैकाः
उडुपतरण्यः पतिताः । रे रे भद्रमुखाः झटिति कबन्धेषु लोहस्थाणुक-
कंदकपात्तनैः द्रोणीयानं कुण्ठयत । कबन्धेषु जलेषु ॥ अहह अत्र मत्स्य-
पुच्छच्छटाधूननैः फटिति स्फुटिताः का अपि द्रोण्यः ॥ हन्त केयामपि
द्रोणीपरम्परेव पातितसकलान्तरीपवृक्षेण जलनिधिजलतरलत्वकारणेन
अकारणसमुपस्थितेन अपांसुलेन भद्रता मृन्मयायुना कुत्रापि भागे
नीयते कादम्बिनी ॥ ही ही उपशान्तो मृन्मयायुः । तस्मादस्माकं
नौका प्रेरणीया । ही हीति हर्षद्योतको निपातः ॥

[Page 50] कथं दिशा न ज्ञायन्ते ॥ भवतु संमुखाचक्रं द्रष्टव्यम् ।
संमुखाचक्रं नाम दिक्परिज्ञानहेतुर्यन्त्रविशेषः ॥ भो उत्तरदिग्भागे आगतं
प्रबहणम् ॥ ननु तत्रैव सिन्धुदुर्गः ॥ बल दूरदृष्टिमलिकेन पश्य पश्य ।
दूरदृष्टिमलिको नाम दूरतरवर्तिवस्तुनिर्णयैकहेतुः पर्वपरिहीणो वेणुविशेषः ॥
ननु पश्यामि । अमात्यराज किं वतसेविते एकस्मिन् पर्वते त्रयः प्राकारा-
दृश्यन्ते ॥ तदेष तस्य दुर्गम् । तस्मान्झटिति द्रोणी प्रेरणीया ॥ एषा
शिथिलीकृता पवनपट्टिका । एष पुनर्नौकामुखदण्डः संभ्रम्योपरि किञ्चित्
कृष्टः । पवनपट्टिका नाम नौकातिशीघ्रगमनहेतुर्नक्षत्रस्तिरस्करणिका
विशेषः । मुखदण्डो नाम पुरोभागवर्ती नौकायाः पुरोगमनपार्श्वगमनपश्चा-
दागमननिवर्तनमन्दगमनशीघ्रगमनस्तम्भनादिहेतुर्धमणशीलो नानासूत्रः
फाष्टनिर्मितो दण्डविशेषः ॥ अमात्यराज एष दृश्यते नातिदूरे नातिसमीपे
दुर्गः ॥ कथं देवसेना इयास्मान् दृष्ट्वा कैटभ इव दैत्यैर्दशास्यैः राक्षसैः सह
सज्जते विभण्डकदहतक ॥ हन्त आगच्छन्निव दृश्यते ॥ कहं इति । कथं
स्निग्धो रक्षसां सिन्धुदुर्गाद्विस्तृतिः । मानुषस्य कृते भीतः करं ददामि
जड इव ॥८॥

[Page 51] कथं राक्षसा आगताः ॥ मूर्खं प्रेक्षणीयम् ॥ आर्य मा
भैषीः ॥ भवतु रक्षोघ्नमन्त्रं पठिष्यामि ॥ भो भो यावदेव प्रतिस्पर्धी न
प्रवलीभवति तावत् विरचिताम्नियन्त्रशतघ्नीदमरूढिण्डिममड्डुदुन्दुभि-
दकाचर्चरीमल्लिमल्लरीमर्मरदुडुकातालमदलमृदङ्गदण्डनि.साणपट्ट -

निर्घोषं दर्पणविम्बा दर्शनीयास्तेषु आत्मप्रतिविम्बमजानन् जानन् प्रति-
राक्षसबलं कदाचित् पलायनपरो भवेत् ॥ तथा कर्तव्यम् ॥ अहो कथमु-
त्थित एकदेव प्रलयघनघटाधोरगर्जनाहम्बरगम्भीरः शब्दसंमर्दकोलाहलः ॥
साधु साधु अपूर्वं उपायो निर्मितः ॥ महाराजप्रसादः ॥ अहो राक्षसबल-
मेतत् । शब्दकोलाहलेन सामग्रीबहुलत्वं ज्ञायते । जयपराजयौ च निर्ण-
याधिपयौ । कदाचिदुर्विधिदुर्विनासप्रशात् सजात्येनास्माकं 'राक्षसानां
प्रतिराक्षसानां च यद्येकत्वं भवेत् तदा महान्नर्थो भविष्यति । यावदेते
राक्षसा भवन्त्याधीनास्तावदेतैः सह कापि गन्तव्यम् । भो भो वयस्या
आगच्छत । जा इत्यत्र दा इत्यत्र च 'यावदादिषु वस्य' इति वकारस्य
लोपः ॥ कथं न बोध्यत्र दृश्यते । अहो सफला जाता अमात्यराजमुक्तिः ॥
अहो देवं सहायं महाराजस्य मन्यामहे ।

[Page 52] यद्वाक्षसबलावलिप्तः प्रबलो विभण्डकोऽपि पलायितः ।
भो जयवृत्तं निवेदयितुं महाराजसमीपं गन्तारो भवामः ॥ नन्वनुभूल-
पचननोदिताया द्रोण्या माहात्म्येन ऋटिति प्राप्ताः स्मः पारावारवेलात् ।
खोल्लिदाप इत्यत्र 'नुदेखोल्लिः' इति खोल्लादेशः । हन्त नीरे समुद्रो निम्न-
तरतस्मात्सावधानं कोलबुद्धवरणिफनरुसाधनैरवतरामः ॥ भोः सर्वेऽपि
यूयं निजनिजगृहं यात्वा शिशुदारान् परयत । अहमेक एव महाराजपाद-
संनिधानं यामि । शिशुदारानित्यत्र शिशुश्च दारांश्चेत्यर्थः ॥ अहो विस्मय-
प्रदमिदं संविधानम् ॥ वयस्य अतिसाहसं कृतममात्येन ॥ ननु राज्यमेवास्य ॥
देव पुत्रस्य ॥ ननु राज्यमेवास्येति भणिते देव पुत्रस्येति एव भणति ।
सर्वधैरा सरस्वती सत्या भवतु । अमरक किं तत् ॥ भाः स्थविर स्पष्टं सर्व-
मपि कथय ॥ नन्वानन्दपरवश एव तस्मादेव गद्गदाक्षरं कथयति । गगार-
मित्यत्र 'गद्गदे रः' इति रेफादेशः ॥ देव पुत्रस्य जनन्या सह देवी
आगच्छति ॥ भोः स्थविर का नाम सा जननी ॥ पुत्रस्य ॥ वयस्य किं
पीडयसि गच्छतु जरठः ॥ तथा ॥

[Page 53] जयत्वार्यपुत्रः पुत्रमहोत्सवेन ॥ देवि सर्वमेतत् सर्वैव
प्रसादः ॥ मम प्रियवयस्यस्य पुत्रः संजातः ॥ उपविशतु महाराजः ॥ देव्यु-
पविश । अहमप्युपविशामि । देवि कथमत्रभवती वहिः संचरति ॥
सिद्धविद्युत्तवल्लीभक्षणेन ॥ सिद्धविद्युदत्तवल्लीभक्षणेन एषं शरीरदृढ-
त्वम् ॥ किं स सामान्यः ॥ अपि न एव योऽत्रमध्याः पित्रा चण्ड-
वेगेनाहोरात्रादनन्तघतुर्दशीमभ्याहोऽत्र प्रेषितः ॥ अथ किम् ॥ भवति यद्यंसे
पतेन शिशुना ॥ कथमामन्त्रणोचितायां देव्यां मामामन्त्रयसे । क ते

गतानि वर्षाणि ॥ वर्धता देवी पुत्रेण ॥ क्षणं तावत्कौतुकं करिष्यामि ।
 प्रथमं यत्र त्वं गतस्तत्रैव गच्छ । वर्धता भवान् पुत्रमहोत्सवेन ॥ ननु
 सर्वस्य देवी छत्रं कं पुनरहम् ॥ छत्रं प्रधानमित्यर्थः ॥ किमाकाशात्पतित
 एष बालः ॥ अम्भालशब्दो देशीयः । अहो मातृमुख एष तस्माद्बहुधन्यो
 भवेत् । तथा चोक्तं ज्योतिश्चक्रार्णवे । ‘धन्यो मातृमुखः सुतः’ इति । बहु
 भूय । श्रीकण्ठस्तु बहुधरणो इत्यत्र बहुधान्य इति व्याकाशेत् । तस्याय
 भावः । बहुषु धान्येषु सत्सु बहूनि धनानि तेषु सत्सु कोशसमृद्धिः, तस्या
 सत्या राज्याभिवृद्धिरिति । रामभद्रेण तु बहुधरणो इत्यत्र धनशब्दस्य
 सैषादित्वेन द्वित्वमङ्गीकृत्य बहुधन इति व्याचक्षे ॥ आर्यं सत्यमेव ॥
 महाराज इदानीम् अनपराधाहम् ॥

[Page 54] आर्यपुत्र आनन्दश्च द्वे इति अस्य नामधेयं कर्तव्यम् ।
 यतो युवयोर्भयोरपि नामैकदेशावटितम् ॥ को नाम लहते देवीशासना
 क्षरम् ॥ आर्यपुत्र उत्सङ्गे स्थापय पुत्रकम् ॥ यदेवी आज्ञापयति ॥ सध्य
 इति । सर्वज्ञोष्णीमण्डलीनाथेदानीं भासि स्फीतं सूनुना गेहिनीभ्याम् ।
 गङ्गागौरीपण्मुखैर्हरे इव भूमिलक्ष्मीमन्मधैर्विधुरिव ॥६॥ विधुर्विष्णुः ॥
 पुत्तो इति । पुत्रो जातस्तव तुष्यन्ति लोका रिक्तः कोशः सभृतः लोकगोहम् ।
 बालमेव प्रेक्षितुमेति लोको नव्यः नव्यः पत्तने भवति वृत्तम् ॥१०॥ आर्यपुत्र
 किं ते पुनरपि प्रियं करोमि ॥ अतोऽपि किमपरं प्रियम् । पश्य, एक
 इति । एकच्छत्रपतित्वं मम त्वं कृपापि तुष्टा परम् एषा प्राणवधूरतथाङ्ग-
 पतिना वधुत्वं वद्धम् । सिन्धुस्थो विनितो विभश्ङ्करिपुर्षरावतसः सुतः
 किं याचे गृहाण नाम भुवने यदेवि मे दुर्लभम् ॥ ११ ॥ तथाप्येतदस्तु ॥

[Page 55] सज्जा इति । सज्जा पञ्चपदु श्लोककरणे निन्दन्तु
 मा सत्कविं मिथ्यादोषगवेपणैकमतयो मा भवन्तु दुष्परिहता । ईर्ष्या-
 रोपकरान्तिके निजकृतिं वाचयतु मा सत्कवि मा यत्नन्तु नरस्तुतिं
 सुकवयो दुरुद्धर पोषयितुम् ॥१२॥ अपि च । अथ गङ्गागौरीद्वन्द्वमुद्दि-
 हरो वा इति दृष्टान्ते पूर्वमुक्तेऽपि भङ्गयत्तरेण पुनराह ॥ आर्यपुत्र इति ।
 आनन्दसुन्दरीगिरिभूचम्पकवल्लिनद्वजाजुष्ट । आनन्दचन्द्रशरज
 शिखण्डचन्द्रेश्वरश्चिरं जयतु ॥ १३ ॥ गिरिभू पार्वती । जहुना गङ्गा ।
 शरजं पण्मुखः । प्राकृतसंस्कृतसाधारणगणः स एष श्लोकः ॥

इति पदयाग्यप्रमाणसमहोपाध्यायमदृनायविरचिताया आनन्दसुन्दरी-
 नामसदृक्कव्यारथाया पञ्चमं यवनिकान्तरम् ॥ संपूर्णमिदं व्याख्यानम् ॥

NOTES

Page 1 : Note the initial doubling in *पदिहिविदरं*, *पदयला* and *पदासं*; many such instances are seen in this text; obviously the author has first the Sanskrit expression in mind, and then he puts it into Prakrit. *नामह* illustrates *काडं* and *काव*; in dramas *काडुं* and *काव* are quite usual in prose, Hemacandra would find the latter as normal in *शौरसेनो*. In this context *पहद*, *बोराहदं* in verse 4 and *संपदि*, *किदिमु* in verse 21 below may also be noted. Verse 2 cf Marathi *कोड-कौतुक*, Desi *कुडुं-कुडुक्क*. Verse 3 : Com. specifically reads *मूढं दो*.

Page 2 : The correction of *मुहं* into *हुं* shows the author's desire to use more Marathi (Mar.) or Marathi-like words *हकारिस्मं* cf. Mar. *हाकारणें*. Note *अयंदरं* = *अमन्तरम्*, *पंतुं* = *पांतु*, *निरन्तर* = *निरंदर* (p 5) (Hema iv. 261). *पोरघ* cf. Mar. *पोर* or *पोरणा*. Against the specific grammatical tradition, more than once this text shows *वि* after *अनुस्वार*. *अहहं* = *अथ किम्* which is treated as one word. Normally *सादय* = *सारिस*, so here *सादय* = *सारिक्ख*. Note *पाउड* for *प्राकृत*.

Page 3 : Verse 5 : *सप्तद्वौचिजिविषहू* indicates his mastery over seven or eight languages and scripts. Verse 6 : Com. *रसुमिळो* = *रसोमिलो* ! After *अहहं*, the Com. presumes an additional passage with a verse which may be tentatively reconstructed thus: *अत्रि पञ्चमालव्यां स-समपु किं वि (or वि) अशीघ्र । वार्त्तासासयगारवे कथमई गेयमि हं सट्ठं, ईसाप य हु तय संकह मुहा घेरा गुणं गेयदह । थो कि दीपवमोदि (or 'वपदि) संकह मुहं पदिचयपुत्तमहा, दपि सय्यच्छंतुरासितवधं सुमेदि दिहं*

जह् ॥१६॥. With चन्निज्जंत, घोडो and फुरफुरंत cf. Mar. चाख्यो, घोडा and फुरफुर्यो. Is there no दूर्वा grass in सिन्धुदेश, for, as the author puts, it seems something new to horses? विदूषक's remark presumes that to compose in Prakrit was something below dignity.

Page 4 : We come across plenty of change of व to द in these verses (see my observations on this point in my Intro to चंद्रशेखर, pp. 62 ff). Note होदे=भवते Verse 10 Com specifically presumes समा for सहा. Verse 11 Now and then the Com. proposes alternative readings

Page 5 राधमही looks like a doublet? Is दण्डकुमारिका to be explained on the analogy of दण्डवास? Note the use of Dative महुसवास, करणिजात्र, धावयात्र etc. अददंतस्स is abnormally Sanskritic. सिन्धुदुर्ग is a well-known fort on the Western Coast near Malvan (Dt. Ratnagiri); it was built by Shivaji and was often a scene of conflict between Marathas and Siddis. The author has in mind some historical episode from the Maratha period. The term सिद्ध stands obviously for सिद्दी, a term used for Africans or Abyssinians. cf. सिद्दी-जोहार etc. in Mar. Compare कलि, पदहं and वेहंत with Mar. काल, पदह and वेह्यो.

Page 11 : Verse 14. One is reminded of धावपदस्व मुञ्जान् etc. शकु* VII 17. Com. reads विदत्तरं agreeing with P corrected. चहुह=निमग्न, छीन in देशो, but here मधुर according to the Com. Cf. popular Mar. चकोर. Cf. नांय टेवून, काक्यो, पोष्ट in Mar. with यामहेजं टेवूय, कलिध and पोष्ट. Verse 15 : Should we read गहयो for गहयो? जहरोहि गहयो आभासो तरंगेहि (गहयो) सिंधू व भाइ 1. पंदह for चंदह ?

Page 7 : Verse 18 : Perhaps Com. सह्रं for मवये. धू for धूम is Marathi. सह्र cf. Mar. सहये. According to the Com. मयह्रक perhaps says हे रायं सोयि होदे instead of जेदु महाराओ ।

Page 8 : राजा has perhaps an additional sentence, according to Com., like this, जं सव्येहि ज्येव जुगमति. Com. has perhaps मो रायं instead of महाराओ in the speech of मयह्रक. The source of the wit lies in the double meaning of वंश (family as well as bamboo) and वय (ruin as well as house). सुक cf. Mar. सुकये. मोचिआ cf. Mar. मोजा Kannada *mocci*, shoes. विदूषक creates laughter : it may be at his or other's cost.

Page 9 : It is a part of the sacred routine of a Brahmana that he should get up early in the morning and finish his holy rituals. विदूषक amusingly sets aside the routine, and thus an occasion for humour. Com. perhaps has only हुं for तदो तदो said by राजा. cf. Mar. जघुगडा, passing urine. The king's speech has some more sentences according to Com. : the jocular adjective मुष्टिमेव, used by विदूषक, reminds the king of चानन्द-मुन्दरी whose waist was slender enough to be held in a fist. गुहं = प्रयितम्. वसदु cf. Mar. वसये.

Page 10 : Here we have a गर्मनाटक which extends almost up to the end of this Act. Com. has perhaps वमोपुख्वं for वसण्या सह. Terms like मङ्गल, कल्याण etc. are used specifically for wedding, especially in the South. Verse 20 : वंचोसि, cf. वाचोसी in Mar. मोचिआ is more akin to Hannada pronunciation. चोलो cf. Mar. *ghola* as in पायचोल. Note Com. on पहाण. Note अव्य for आवे, generally वस. It is the king who had given चानन्दमुन्दरी,

in her male dress, a name पिङ्गलक and hence विदूषक jocularly refers to him.

Page 11 · Verse 22 : Are we to read सुंदरसिरी भगोय ?
घेऊय cf. Mar. घेऊन.

Page 12 · The humour lies in the reference that विदूषक, though ॥ Brahmana, is addicted to flesh; and still he parades that he kills an animal only after uttering मंत्रस चक्रवये cf. Mar. चाख्यें, खाइयो cf. Mar. खाटीक, घडि घडि cf. घडोघड 'every moment' in Mar.

Page 13 · कदली is a kind of deer गोली or गौली stands for गोधिका, domestic lizard, पाख in Mar. The author is referring to some popular saying. मुखलपदपुढ-माहिदेव, Voc., 'you who have the first claim to the title of a fool'. पोरख as on p 2 above In discussing the gender of अक्की, the Com. has the reading of T in view. कियती cf Mar कित्ती. Note पदरिखल or पदरिखल for पदरख. Verse 23 : One is reminded of a सुभावित verse 'भरसिकजनभाषयतो रसिकजनैः सह वरं कथयः । खम्बकुचालिङ्गयतो तिकुच-कुचापादताडनं धेवः ॥'. कुहखदं = कुहरतां.

Page 14 : Verse 24 : Better रथयसुसमा = रथसुसमा, please omit [=कुसुमा] in the Com चकिर = चक is abnormal. अपराहे मुहुरास्फालयन्, cf पाट थोपटीत in Mar. दाई a maid servant' in Mar. मकडचेदं cf. माकडचेष्टा in Mar. ठेर cf. धेरदा in Mar.

Page 15 : गेहजामादुयो cf. घरजावई in Mar. बटकी, गुरुक, बटवट्ट cf बटीक, हुकं and बटवट्टें in Mar. पचारेदि cf. पाचारयें in Mar. छकामि reminds one of चकयें in Mar. सोट्ट cf. सोट्टें in Mar.

Page 16 : The reading might have been even घडिघडिचं for पडिघडिचं as above on p. 12. विरमंती=विम्रान्तिः,

or अपि भान्ति: as in the com. On p. 17 अमो-अमः. Verses 26-7 : पकरंत cf. Mar. पाम्करणें. Com. notes some alternative readings. दोलेसुं cf दोले in Mar. T reads कथ भाए (for कहिं) and is followed by Com. This doubling of the initial consonant पहावेण, पहावो etc. even in prose is rather abnormal

Page 17 : विदूषक at times creates humour by unusual, if not obscene, references इमिया संविहायेण etc. This is an indirect compliment by the poet, to himself. भवभूति also uses similar expressions 'महो सरसरमणी-भवा संविहायस्स' in his मासलीमाधव VI The author repeatedly uses देव्य = देव. Verse 28 : Com शरस्व for शराय and some other variants also. Very often the com. has the readings of T in view.

Page 18 लोंग is still current in मराठी which is a देशी language in the opinion of महाराय. Note the reading of T गमिरो होहि तुवं followed by Com Note मग्नकण for मग्नकह. The गर्मनाटक ends with विदूषक's speech.

[2]

Page 19 : T reads विदूषक's speech differently and it is followed by Com Note अचालय, कालय in T. मैगो क्षमयः is a देशी word; has it anything to do with the Mar. word 'मैगला' meaning 'meek or submissive' ? पेदाए cf. Mar. पेदा. As in T the Com has some additions in king's speech. That आनन्दसुन्दरी is surrounded by fifty ladies reminds us how कर्पूरमञ्जरी was guarded by an army of girls, posted in different directions. सुरसि cf. Mar. सुरणें. Verse 2 : Com. तन्वां for T तण्डई instead of कण्यं. रदंती and खं cf. रदयें and खोव in Mar. The text of

the commentary is more akin to that of T. सवत्तिमा cf. सवत in Marathi.

Page 21 : Note the additions in विदूषक's speech in T and Com. The sentence 'वञ्जस्त, कर्हं...अदि वाहयिञ्जो १', put in the mouth of प्रतिहारी, should be really speaking read as a part of the king's speech which follows (स्वगतम्) अहो विसेसणपरंपरा १. Moreover the king is to utter it loudly, प्रकाशम्, which word, therefore, should be substituted for प्रतिहारी. It is a quite unlikely that प्रतिहारी should address विदूषक, as वञ्जस्त, and further express anxiety how the time should be passed. Obviously प्र. stands for प्रकाशम् and not for प्रतिहारी. The original reading वञ्जस्ताम is corrected, as वारिजात्र in P. Does this mean that the poet वनश्याम (the author of the present सङ्क) himself was one of the characters of the main drama ? The Com also omits those two speeches put in round brackets by P. Note विदूषक's consent by होह होह which expression seems to be the forerunner of Mar. होय होय. Verse 8 : संसदि is an instance how the Sanskrit form is being retained.

Page 22 : Read लस्यभवं for लस्यभवं, or split the latter लस्य भवं, if it is to be read as लस्य. This verse can be converted into Sanskrit without violating metre. Note the forms पण्यदर, विदादि, अदिरेञ्जो, अलंकिदि, पंदिदार्ण in which ष is changed to द. पोत्यञं cf. Mar. पोथी, बहिरहो cf. Mar. बहिरट.

Page 23 : In the long prose passage that follows, the poet seems to be greatly influenced by similar descriptions found in the works of बाण, दण्डिन

and particularly of सुवन्धु who is wellknown for his छेप. सिरिस=शंष, rather abnormal. The Com. shows some differences in the text, often agreeing with those of T. वस्सोयसारा=वस्वौकसारा=चलका. गोविदा, better render once by गोपेन्द्राः. हरिवद्वयकक्यिर्ह=हरिवर्तनैकस्थितिः; below on page 25, गदकसहायो=गदैकसहायः; the Sandhi in both the cases deserves attention. Note also एदक=एकैक on page 27, and गमककय=गतैकक on page 37. अदुर cf. अमरा in Mar.

Page 24 : य ददलवति यिअगोंहं cf. सोंड दाखवीत नाहीत in Mar. स्वयं=सोपण, compare सोन in Mar. Note खचिद=खचित, because खइद might give some other meaning. हुइय cf. Mar. हुइयें. Note वेद्वय, rather an abnormal form. पिऊय cf. पिऊन in Mar. The Com. has in view most of the readings of T on this page. कंजिआ, सिइहिआ cf. कांजी and सिइकी in Mar.

Page 25 : उम्मइ=उम्मच, compare उमंड in Mar. Rather बलिदंसणो. The simile विक्खमऊहो विअ जोअवंधवो is not very happy : लीखमयूखव is not the cause of sun's popularity. Note पलहाइ=महाइ. हुइयावोहो is a mock-horse. The Com. has some additional expression in the Prakrit text in which the word दोम्वइ must have occurred. Note सुयै=सुय्यो which is optionally allowed in शौरसेनी. T however has सुयो.

Page 26 : The commas in the four lines (from एसो उय etc.) should be put as in the Sanskrit com. T has some different readings followed in the com. Better रहस for हस.

Page 27 : कोअ here has perhaps nothing to do with कौत्तयमं, but refers to family (कुअ) traditions. Better read इहो परं as in T. Verse 7 : Obviously the

Com follows T तय+य+असण, य is a Sandhi-consonant Does the Com take यक=यकत्रम् ?

Page 28 स्मर=सुमर द्रोण is a kind of tree bearing white flowers Note मोदुय=मोदक (also on page 31) काहली, a kind of trumpet or quiver ?

Page 29 . खड्ग=कूप, rather abnormal खजुरीयक seems to be a kind of parrot habitually perching on खजुरी trees The gender of माव presents some misgiving, so better read धरादार धर भाव महधर । Verse 15 T and Com begin this verse differently खोजह cf Mar निजयें पञ्जर=पिञ्जर, Mar पिञ्जरा डकल and खेल cf Mar दकलयें and खेलयें सिद्धिण, here सिहण, stands for स्तन, and it is a देशी word तडपडभति cf तडपडयें in Mar बिजुभ cf Mar बिजु

[3]

Page 31 कडिह, generally कडिह meaning कटीबन्ध,

Page 32 The speech of राजा needs a little emendation पिय for पित्र, then we have first two lines of वसन्ततिलका thus तुमक पिय सिह य पित्रो सि तुम य मग्न, कस्सि मयो तुह तु सीम वरं घुसेहि । followed by इत्य भविष्य देवीय The two concluding lines are uttered by राजा below, thus making verse No 4 complete घुसेहि cf घुसयें in Mar

Page 33 Verse 6 : Are we to read मणहरतमा यं ? Note that the speeches of विदूषक and राजा, following verse 7, are not found originally in P possibly because they contain a bit vulgar reference

Page 34 . After मुञ्च विम the Com has something more दूरोक्षी a देशी word meaning a row of trees, here 'row, series .

Page 35 : Verse 9 : बोटइ, सोटइ cf. Mar. बोटर्ये, सोटर्ये. रिद्योली or रिद्योली a row (in देर्यो, a row or cluster of stars).

Page 36 : Verse 10 : The presence of rainbow near the moon is unscientific. Verse 11 : This retains its metre even when rendered into Sanskrit.

Page 38 : विदूषक's use of मद्यवद् is obviously obscene.

Page 39 : तलवैट for तलवैट. Both गण्ड and गेण्ड are used by our author. हुक्करी cf. हुक्कर in Mar.

Page 40 : The author treats लवङ्गतर, रोहयतर etc. as one word; that alone explains the change of त to द. Some of the objects or exhibits in the park are not quite clear.

Page 41 : Note the Dat. sing बुद्धलाय. दावेहि (in the foot Note 3), cf. दाव्ये in Mar. to show. सिमुवा cf. सिसवा in Mar. तथा एव = सह एव.

Page 42 : सारिणी for सारणी a channel. जंघ cf. in Mar. सुहाय Dat. sing. : such usages are inherited from similar expressions in Sanskrit found in plays. संदुस्तइ=संतुष्टति. टक्कइ cf. टक्क्ये in Mar.

Page 43 : रीत्यप्रतिमायन्त्रम् is a silver plate 'with mystical diagram and letters, used as an amulet. Read संम-पट-पुण्ड्र for metre. Rather सजरी-सज्यमोमं. उरुचंदि cf. ओलांड्ये in Mar.

Page 44 : In the opinion of बनरयाम, a सटक 'must contain गर्भनाटक, and a good poet must have written a सटक. अनिरुवायोविग्रहो-one who ever sells his speech. विदूषक combines both humour and logic. It is obvious from the alternative sentence in the mouth

of विदूषक how the author himself hesitates to use an obscene reference Note the sandhi तेण एव=तेण न्व, यवेति=य वा इति. T has an additional passage with a verse, and it is commented upon by भट्टनाथ

Page 47 : Here begins the second गर्भनाटक representing the defeat of विहङ्ग Here again an additional passage is presumed by the commentary

Page 49 : The long additional passage is commented upon by भट्टनाथ Read सहाजदिलसभीसण कण्ठ्य cf कापल in Mar Note सदो=स्वत Read समुद्रपाणी Put a दण्ड after सचरति. Read एवकद् न्व घणघडा etc and further सहस्र जतीओ, Read पाडिय for पाडिव

Page 50 : समुद्राचरक is obviously the 'Mariners' Compass' and दूरदिष्टिणलिख the Telescope note their explanations by the Com दक्कललिख्जा cf दकलयें in Mar पवणपट्टिआ the sail and योआमुहदंडो the helm येनिख्जा is corrected by पाहुण, a Marathi word

Page 51 : घनरगाम is describing विभाण्डक as रावण This should help us to correctly understand who रावण was Better put a दण्ड after दसगिज्जा Note again the सधि, एवद् न्व

Page 52 हुहुग cf हुहुग, a boy, in Kannada. पाइल cf पाईल in Mar

Page 53 : कहि गदाइ बरिसाइ reminds one of a similar expression in Mar कि अय्यालादो etc मग काय आभाळातून पडला हा सुजगा ?

Page 54 : The verse no 12 has some personal touch of घनरगाम

पञ्जसूई

अभ्युपहा मे पिबुलपिबुला	२-१३	गदे सम्भोवंतं मह	३-१
अश्वादेदि रजेदि	२-१५	चंचूलसंतकलमग्निम	३-१८
अत्रपंति धिममोहं	३-५	अपेम्प्यदिकिदि	२-३
अय्ययाद विदुयो	१-१३	अय अय अययाह	३-८
अययोण्यं मित्रिदाण	३-१३	अम्मयो पडुदि	१-२६
असाणं कौपुहम्मि	१-१	अज्जणिहिरसणाए	१-१३
अपि योससिदुं	२-१	अस्सावास्तो सामरे	४-७
अग्हारितो विहह	४-४	अं याहोमलगंदिअ	१-२
अधं अयपनिमंरः	४-३	आह हेरविमोइणी	१-१५
अहो अदिमुहो विही	१-१०	अेचं पंचसरस्म	३-२०
अहो अयोययं	१-११	ओ जाणादि य कि	२-४
अहो अयं पययइर	२-६	अराण्य थारीय अ	१-२८
अंगाहं विरलाह	४-२*	अ सगाह तरी	४-६
अंगेनुं पिबुविमईल	१-२७	आमा थाहा संदणा	२-७
आण्यस्म सविहे	३-१०	आजामयोययत्तय	३-१२
अयंदसुंदरी गिरिभू	४-१३	आही गाहपरा मुमा	४-२
ईसो अस्त ए	१-५	अहादो खोमनखंकिधं	३-२३
उयादिअह सुंदरीदि	१-१८	तत्तारिखरई	२-५
उदारम्मूकपं	१-२१	तरंगतरला तरी	४-५
ऊरयो भंति कंताए	३-१४	तवावजिदकंधरं	३-१८
एकण्यत्तरइत्तयं	४-११	तुए सखाहो मिह	३-१५
एसो अंदमएय	३-१७	तुम्ह पियम मिह य	३-४
अज्जगाम्मोधिकउल	१-३	ते सय्ये उय	१-८
अहं सिपिदो रक्काणं	४-८	दंतो सोरम्मं	३-१६
अपोअी दिग्गदिअ	१-२०	दंताओ य सहदि	२-१०
कुपंता पुप्यं मं	३-६	दिहोए पेमयेमुं	३-३
गए दिवेसे यजियी	३-१३	दुरेम्पदुम्भिसिदेय	३-२३

of विदूषक how the author himself hesitates to use an obscene reference Note the sandhi तेण एव=तेण एव, एवेत्ति=य वा इत्ति T has an additional passage with a verse, and it is commented upon by भट्टनाथ

Page 47 Here begins the second गर्भनाटक representing the defeat of विहङ्ग Here again an additional passage is presumed by the commentary

Page 49 The long additional passage is commented upon by भट्टनाथ Read सडावडिल्लसभीसण कण्णूय cf कापूत in Mar Note सदो=स्वस Read समुद्रपाणी Put a दण्ड after सचरति Read एक्कंद एव घणघडा etc and further सहस एव जतीषो. Read पाडिय for पाडिव

Page 50 समुहाचक्र is obviously the 'Mariners' Compass' and दूरदिद्विगलिय the Telescope note their explanations by the Com दक्कनयिउता cf दक्कनयें in Mar पवणपट्टिया the sail and एओआमुहदबो the helm पैविलिय is corrected by पाहुण, a Marathi word

Page 51 : वनरवाम is describing विभायड्ड as रावस This should help us to correctly understand who रावण was Better put a दण्ड after दसयिजा Note again the सधि, एहद एव

Page 52 हुडुमा cf हुडुग, a boy, in Kannada बाहुल cf बाहुल in Mar

Page 53 . कहि गदाह वरिसाह reminds one of a similar expression in Mar कि थड्माळादो etc मग काम आभाळातून पडला हा मुक्ता ?

Page 54 : The verse no 12 has some personal touch of घनश्याम

पञ्जसूई

अप्पुयहा मे पिद्दुलपिद्दुला	२-१३	गदे सज्जोवंतं मह	३-१
अप्पुयदेदि रजेहि	२-१५	चंचूलसंतकनमग्गिम	३-१८
अप्पुयंति पिच्चकोहं	३-५	अप्पेअप्पिअहिअहि	३-३
अप्पुय्यापु पिद्दुणो	१-१६	अप्प अप्प अप्पयाह	३-२५
अप्पुय्योणं मिलिदाण	३-१३	अप्पुय्यो पद्दुदि	१-१६
अप्पुय्यं कोयुहम्मि	१-१	अप्पुय्यिहिरसयापु	१-१३
अप्पुय्यो सिसिहुं	२-१	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-७
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-४	अप्पुय्यो सिसिहुं	१-२
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१	अप्पुय्यो सिसिहुं	१-१५
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-१०	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-२०
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-१२	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-७
अप्पुय्यो सिसिहुं	२-६	अप्पुय्यो सिसिहुं	१-१८
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-२*	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-६
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-२७	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-७
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१०	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१२
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१३	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-२
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-५	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-२३
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-१८	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-५
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-२१	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-५
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१४	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१८
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-११	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१५
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१७	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-४
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-३	अप्पुय्यो सिसिहुं	१-८
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-८	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१६
अप्पुय्यो सिसिहुं	१-२०	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१०
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-३	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-३
अप्पुय्यो सिसिहुं	३-१३	अप्पुय्यो सिसिहुं	३-२३

भारालबाहविसरोल	२-२	लीलासगरखिएण	१-११
पहुल्लभासाकम्ब	१-६	लुदतमसलावली	१-११
पयामो देव्वस्त	१-२५	लुहत्तकुथमालिअ	१-१
परिहरिअ जवेण	२-१७	चक्खेय दक्कलतीओ	१-११
पचेसुप्पहुणो तिलोअ	१-३	वत्त से समुठर	१-२
पाआण जइ सोणिभा	१-२२	विलसइ लोअणउद्यल	१-११
पुणो मइ पुरोगे	३-२	सज्जा पचसदुस्तुलोअ	३-११
पुत्तो जादो तुअ	४-१०	सव्वखोणोमडली	४-१
फार यइइ चक्कवाअ	१-१७	ससिअरपम्परत्त	१-११
वधूअदुमसुअ	२-११	सम्भाणदुपठइ	३-११
बाल तादिदुमचुदार	२-३	सामीरिआमिअ	१-१३
भमिवालसाकण	३-३	सरइ म्हुदुलाअका	१-७
मुह चदाआर	१-१४	सुदिं भअइ लोअण	१-११
रमणीविरहे क्खे	२-१४	मुहदहारीद	४-३
सामजअअवजण	३-७	सोवाणप्पडितुखिद	२-१२

E R R A T A

Due to the distance between the Editor and the Press, the machine proofs could not be seen by the Editor who regrets very much, therefore, that some dots, hyphens etc. are not clearly printed in some places.

Page	Line	Read
१	१७	लुलंतकुअ
२	१६	सकीतुको
४	५	कदणो जे एकमासा
४	२६	मुह-देवभा
५	४	संवुत्ता ^२
५	२६	पिहुलाहिहम्मंत
६	१८	जाइ हंर
६	२५	बिदु-लुलिओ
६	२५	गंधाबलि
७	१६	अप्यमंदव्यो
८	१४	मिलिदा ।
९	१०	सरोपमुपवीतं
११	१५-१७	Remove I after णाहरे and सोरही
१३	७	मुक्खपदपुढमाहिदेअ
१३	२३	सुदि
१४	१३	कंचुईणं
१५	६	सठव
१५	१६	मंतिहि
१६	१६	परंदु
१७	१८	कच्चुकिनी

२१	२०	*गांठंतरद्वं
२१	२१	महाणणे वसह
२३	१८	धंधुनेदेव
२४	११	पदाहभा दह
२५	३	विसवहृण
२६	५	Commas as in com.
२६	११	णिन्मावयतो
२६	१७	गुणनेस
२७	६	कन्वधघेण
२७	१२	जेन्व,
३०	१३	सवावलिद*
३०	१४	हिमयुरसधिटिअ
३१	१२	सरहस
३७	८	दाणवारि
३७	२२	रोमावली-
३६	७	एणिह
४२	२	एणस्ति एणरिएल
४२	१२	जाइ सहिदो
४२	१५	एहस-नाम
४३	३	पडिमाजत
४३	४	बहू कप्पूर
४३	१५	कहिदाअ यो
४३	१६	एहाणटिक्किद
४३	२४	गच्छम्ह
४५	२६	ए वेत्ति
४७	१६	अमचराअ,
४८	५	मरु लवण
५६	८	प्रबन्धे स्तौति
६१	२२	तथा चोक्तम्
६६	१६	पेशलैस्तूले

BY Dr. A. N. UPADHYE

1 *Pameśuttan* of an Unknown Ancient Writer: Prākṛit Text edited with Introduction, Translation, Notes with copious Extracts from Haribhadra's Commentary, and a Glossary. Second Ed., Revised and Enlarged, Crown pp. 96, Kolhapur 1934.

2. *Pravacanasāra* of Kundakunda. An authoritative work on Jaina ontology, epistemology etc.: Prākṛit text, the Sanskrit commentaries of Amṛtacandra and Jayasena, Hīndī exposition by Pāṇde Hemarāja: Edited with an English Translation and a critical elaborate Introduction etc. New Edition, Published in the Rāyachandra Jaina Śāstramālā vol. 9, Royal 8vo pp 16+132+376+64, Bombay 1935

3 *Paramātmā prakāśa* of Yogindudeva. An Apabhramśa work on Jaina Mysticism: Apabhramśa text with Various Readings, Sanskrit Tikā of Brahmadeva and Hīndī exposition of Daulatārāma, also the critical Text of *Yogasāra* with Hīndī paraphrase. Edited with a critical Introduction in English. New Ed., Published in the Rāyachandra Jaina Śāstramālā vol 10, Royal 8vo pp 12+124+396, Bombay 1937.

4 *Varāṅgacarita* of Jātāsumhanandi. A Sanskrit Purāṇic kāvya of A.D. 7th century: Edited for the first time from two palm-leaf Ms. with Various Readings, a critical Introduction, Notes, etc., Published in the Māṇikachandra D. Jaina Granthamālā No. 40, Crown pp 16+88+396, Bombay 1938

5 *Kamsavaho* of Rāma Pāṇivāda. A Prākṛit Poem in Classical Style: Text and Chāyā critically edited for the first time with Various Readings, Introduction, Translation, Notes, etc. Published by Hīndī Grantha Ratnākara Kāryālaya, Hīrabag, Bombay 4, 1940, Crown pp 50+214.

6 *Usāniruddham*: A Prākṛit Kāvya (attributed to Rāma Pāṇivāda) Text with Critical Introduction, Variant Readings and Select Glossary, Published in the Journal of the University of Bombay, Vol. X, part 2, September 1941, Royal 8vo pp. 156-194

7. *Tiloyopannatti* of Jadivasaha. An Ancient Prākṛit Text dealing with Jaina Cosmography, Dogmatics etc. Authentically edited for the first time (in collaboration with Prof. Hiralal Jain) with Various Readings etc. Part I, Published by Jaina Samśkṛti Samrakṣaka Samgha, Sholapur 1943, Double Crown pp 8+38+532

8. *Bṛhat Kathākalā* of Hariṣena. A Thesaurus of 157 Tales in Sanskrit, connected with the Bhagavati Ārādhana of Śivārya: The Sanskrit Text authentically edited for the first time, with Various Readings, with a Critical Introduction (covering 122 pages), Notes, Index of Proper Names etc.

Published in the Singhi Jain Series, No. 17, Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1943 Super Royal pp 8+20+123+406.

9 *The Dhurtakhyāna A Critical Study* This is a critical essay on the Dhūrtakhyāna (of Haibhadra) which is a unique satire in Indian literature Included in Āharya Jinavijayaji's edition, Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1944, super Royal pp 154

10 *Candralekhā of Rādradāsa A Drama in Prākṛit* The Prākṛit Text and Sāṅkītya authentically edited with a critical Introduction, Notes etc It is an important Sattaka resembling Karpūramañjarī in various respects The Introduction presents a study of Sattaka in the back-ground of Indian theory of drama and also a critical survey of some half a dozen Sattakas, most of them brought to light for the first time Printed in graceful types at the Nirmayasagara Press, Bombay Bhāratiya Vidyā Bhavana, Bombay 1945, Royal 8vo pp 8+66+96

11 *Līlāvati of Kūtuhala (c 800 A D) Prakrit Text and an anonymous Sanskrit commentary, critically edited with Introduction, Glossary, Notes etc* It is a stylistic romantic Kāvya dealing with the love story of king Saavahana and Līlāvati a princess from Ceylon Published in the Singhi Jain Series Royal Octavo pp 28+88+384, Bombay 1949

12 *Tiloyapānnatti of Jadivasaha* As above No 7, Part II, with Indices etc Introduction Double Crown, pp 116 540, Sholapur 1951

13 *Ānandasundarī of Ghanaśyāma A Drama in Prākṛit* The Prākṛit Text and the Sanskrit comm of Bhāṭṭanātha, Authentically Edited for the first time, with Critical Introduction, Notes etc Demy pp 102 Published by Moulal Banarasi Dass, Banaras 1955

14 *Kattigeyanubpekkha of Kumāra with the Sanskrit Commentary of Śubhacandra* An important work dealing with Jainism in its different aspects (In Press)

15 *Kuvalāyamālā of Uddyotana A Didactic Campū in Prakrit* One of the early Prākṛit Romances written in fluent style and containing important linguistic material (In Press)